سنڌ ورلڊ

سيپٽمبر — سنڌي ايسوسيئيشن آف نارٿ آمريڪا — ٩٣ع

جيڪي سياستدان
سنڌين کي بيوقوف
بڻائي سياستدان
ٿين ٿا تن کي
خبرهڻ کپي
سنڌي ٻولي جو
وجود ئي اسان کي
بچائي سگهي ٿو
حفيظ قريشي جو نئين
جي چرڪائيندڙ
تحرير

...انجي
...ڪوشش آهي ته
...هر ڳوٺ ۾
...سگا جو معتبر
...هجي جيئن هو
...ڳوٺ وارن جي
...لاءِ فلاحي ڪم
...ڪري سگهي
...سگا جي چيئرمين
...برڪت چوهان ڪان
...ورتل تازو انٽرويو

اُپريو آس ڪري مٿي ساٿيه سَجُ
پَکي هيٺ پَد مٿي، ڪرڏي وِراڪا وِڄ.
جهڙي صُورت سِجُ، تهڙي مورت ماروي

(شاهؒ)

”لطيفي لات“

واجهائي وطن کي،ساري ڏيان ساهُ،
بُت منهنجو سنڌ ۾، قيد ۾ ڪريجاهُ،
پَرَ ڏيهياڻي پرينءَ ري، ڏار ۾ ڏريجاهُ،
ٿڌي وسائجان ٿرن جي، مٿي ڦٽيءَ مٽاهُ،
جي پويون ٿئي پَساهُ، ته نجان مڙهه ملير ڏي.

(سرمارئي)

سمجهاڻي:
ساٿيهه (وطن) لاءِ سڪنديءَ ان جي سارينديءَ جي مان دم ڏيان ته منهنجو جسم قيد ۾ قابو نه ڪجان. هن پرديسياڻي مارئي جو پاڻ ڏانهن اشارو ڪي سندس جانب (ڪيت سين) مونڪان پري نه رکجان. هن مٿيءَ جي مٽان (منهنجي لاش مٿان) ٿر جي ٿڌي واري وسائجانءِ. جي منهنجي پساهه پورا ٿين ته منهنجو لاش ملير ڏانهن کڻي هلجانءِ.

سنگت ورلڊ

جولاءِ 1989 ايڊيشن.

چيف ايڊيٽر
آدرش سنڌي (پينسلوينيا امريڪا)

مينيجنگ ايڊيٽر
آدم خان لغاري (سنڌ)

ايڊيٽر
ڊاڪٽر محمود اقبال ڏيپلائي (سنڌ)

ايڊيٽوريل بورڊ (سنڌ)
مهتاب محبوب
حفيظ قريشي
عمران لغاري

آرٽسٽ:
عرض محمد شيخ (ابوظهبي)

نمائيندا:
ڊاڪٽر نزهت بارڪزئي (ابو ظهبي)
ڊاڪٽر موتي پرڪاش (دبئي)
هري موٽوائي (انڊيا)

امريڪا ايڊريس:
S.A.N.A
P.O. BOX 991
WILLIAMS VILLE,NY
12431 U.S.A.

سنڌ ايڊريس
سنگت ورلڊ
A/126
غلام شاهه ڪلهوڙو ڪالوني
حيدرآباد سنڌ.

ايڊيٽوريل

پنج سال اڳ سنڌ ڌرتي کان هزارين ميل پري دنيا جي مضبوط ترين خطي، تي اسان سنڌي ايسوسيئيشن آف نارٿ امريڪا جو بنياد وڌو. جنهن ۾ اسان جو ساٿ سيني دوستن ڏنو. ڏسندي ڏسندي اسان جي تنظيم دنيا جي فلاحي تنظيمن ۾ جاءِ ٺاهي ورتي. اسان جي تنظيم ٻاهر رهندڙن لاءِ پيغام آهي قرب، محبت ۽ ساٿ جو. دنيا جون اهي قومون سر بلند ٿيون آهن، جن پاڻ ۾ ٻڌي ڪئي. سنڌي قوم هن دنيا جي ڌرتيءَ تي رهندڙ قديم قومن ۾ هڪ آهي، ۽ اڄ به ونڊ جي جاکوڙ ڪري رهي آهي. جتي اسان پنهنجا رابطا سنڌ کان ٻاهر رهندڙ سنڌين سان ڪري رهيا آهيون هتي اسان اهو به سوچيون ٿا ته اسان هٿ وڌائي ٻانهون ڊگهيري ڀاڪر پايون پنهنجي ڌرتي تي رهندڙ ديش واسين کي ته، جيئن انهن سان پنهنجا ڏک سور ونڊي سگهون. اسان جدوجهد ڪري رهيا آهيون ڌرتي تي رهندڙن جوڙڻ ۽ ٻاهر رهندڙ سپوتن جي ميلاپ جي، پنهنجا خيال انهن تائين پهچائڻ جي، پنهنجا ۽ مٽڻ ۾ انهن سائين جي سوچ پڙهڻ جي. اسان جي ڪوشش آهي ته هن رسالي جي ذريعي سنڌي ادب کي ٻاهرين دنيا جي ادب جي مقابلي ۾ آڻيون. جيئن ته اسان جي ادب جي پنهنجي حيثيت آهي. ۽ اسان جي خواهش آهي ته اسان پنهنجي ادب کي دنيا واسين کان ميرايون. اسين دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ تلاش ڪري رهيا آهيون سنڌين کي، اسين نٿا چاهيون ته ٻاهر رهندڙ سنڌي ڪٽجي وڃن پنهنجي ٻوليءَ کان. اسان انهن تائين هن ڪتاب ذريعي پنهنجو پيغام پهچائي سنڌي ٻولي زنده رکڻ ٿا چاهيون.

امريڪا ۾ رهندڙ امريڪا کان ٻاهر رهندڙن ۽ سهڻي سنڌ ڌرتي تي رهندڙ سنڌي ڳالهائيندڙ جي ساٿ جي ضرورت آهي ته جيئن اسانجا حوصلا سج جي روشني وانگر ٻرندا رهن جيئن ڪا باهه انهن حوصلن کي ساڙي نه سگهي. جيئن ته سنگت ورلڊ جي هي پهرين ڪڙي آهي ۽ ٽائيم نه هئڻ ڪري اسان هن شماري ۾ اها معياري ڳالهه نه ڏيکاري سگهيا آهيون. جيڪا هئڻ کپندي هئي. پڙهندڙن کي گذارش آهي ته هو اسان جي ڪوتاهين کي نظر انداز ڪري پنهنجي بهترين خيالن کان آگاهه ڪندا رهندا. فيلحال اسين هن رسالي کي ٽماهي واري حيثيت ڏئي رهيا آهيون. اسان کي اوهان جو ڀرپور ساٿ مليو ته اسين پنهنجي رفتار تيز ڪري ڇڏينداسين.

اسان انهن سيني سنڌي لکندڙن کي اپيل ٿا ڪريون ته اسان کي هو پنهنجون لکيون موڪليندا رهن ته جيئن اسان جي رسالي جي سونهن ۾ واڌارو اچي. سنڌ ۾ رهندڙن ليکڪن کي گذارش آهي ته هو پنهنجو مواد سنڌ واري ايڊريس تي موڪليندا رهن. باقي سنڌ کان ٻاهر رهندڙ دوست پنهنجو مواد امريڪا يا سنڌ واري ايڊريس تي روانو ڪري سگهن ٿا.

اوهان جي اوسيئڙي ۾

ادارو.

Benazeer's priorities

Dr: Aftab.A.Kazi
U.S.A

بينظير سنڌس مسئلا

ترجمو: ع — رند بلوچ

پاڪستان جي تقدير بي نظير بي نظير. ١٩٨٦
ع ۾ جڏهن جلاوطني ڪاٽيوءِ بي نظير پاڪستان آئي ته
هِن نعري سان سنڌس آجيان ڪئي ويئي. مختلف
فوجي، نيم فوجي، عوامي چهرن ۽ فوجي راڄ جي
باوجود بي نظير ماڻهن جي دماغ تي ڇانئجي ويئي. سڀ
ڪان وڏي سياسي پارٽي جي سربراهه ٿيڻ، وزير اعظم
چونڊجڻ، ۽ مذاڪرن جي ذريعي ضياءَ جي پوين ڪان
حڪومت جو واڳون وٺڻ واقعي تعريف جوڳا عمل آهن.
پاڪستان جي هڪ سنڌي ڏاهي جاويد لغاري
مطابق، بي نظير اهڙن علائقن مان فتح حاصل ڪئي جتي
سنڌس والد ڪي 1970 ۾ شڪست ٿي هئي. هن
سڄي سنڌ صوبي کي هڪ پليٽ فارم تي گڏ ڪري
ڇڏيو.
حالانڪ ملڪ جو اقتصادي ڏيوالو نڪتل، صوبائي
خودمختياري وارو مسئلو، سنڌ جي خراب ٿينڊڙ
صورتحال سنڌس قيادت لاءِ ڪَرَ ڪنيل مسئلا آهن. انهن
مسئلن جو حقيقي حل، سنڌس ضياءَ جي وارثن سان
قائم ڪيل رشتن کي جوڪو رسائيندا ۽ سنڌس
ڪاميابي کي محدود ڪندا.
مختلف لاڙا رکندڙ ضياءَ جا پويان سنڌس گورنمينٽ ۾
موجود آهن.
سنڌس ڏي وٹ جي ڪري صدر غلام اسحاق
خان جي حمايت ڪرڻي پئي ۽ سنڌس وزارتن ۾ موجود
اهم عهدن تي اهڙن ماڻهن کي رکڻو پيو جيڪي ضياءَ
جا چيڏيل آهن. حالانڪ انهن جي زبردست مخالفت
موجود آهي.
ٿي سگهي ٿو ته ان وچ ۾ 1973ع جي آئين
کي برقرار ڪرائي سگهن. ڊرگ ما فيا کي ڪنٽرول
ڪرڻ لاءِ سنڌس هٿ گهٽن فوجي آفيسرن جي گريبان
تائين پهچي سگهي ٿو. جيڪي هِن ڌنڌي ۾ شامل آهن.
ڏسڻو اهو آهي ته ڇا بي نظير سڌي يا اڻ سڌي
طرح اهو ممڪن ٖبنائي سگهندي ته فوج کي سياست ۾
ڪو باقاعدي ڪردار ادا ڪرڻ لاء ڙنو وجي. فوجي
جنتا جون ٺاهيل قومي پاليسيون هڪ وڏو مسئلو آهن.
جن جا مثال آهن سنڌ ۾ فوجي ڇاوڻيون، ڪالاباغ ڊيم
وغيره. جن ۾ ڪالاباغ ڊيم لاءِ پنجاب ڪان سواءِ باقي
سيني صوبن ۾ مخالفت موجود آهي. ڇو ته اهو سنڌ،
بلوچستان ۽ سرحد جي زرخيزي کي ويرانن ۾ تبديل
ڪري پنجاب کي گلستان بڻائيندو.
سنڌس حڪومت جي ٺهڻ جي پهرئين سال ڪان

وڻي، اسلامي بنياد پرست ماڻهو، جن کي عوام رد ڪري ڇڏيو مٿين مسئلن کي پنهنجي فائدي لاءِ اڇليندا رهندا.

مٿي بيان ڪيل مسئلا تہ رڳو هلڪي سطح جا آهن. انهن کان سواءِ اهي مسئلا جيڪي سنڌ سان لاڳاپيل آهن ڏاڍا ڳنڀير آهن. جن ۾ غير سنڌي ماڻهن جو سنڌ ۾ اچڻ، جيڪي مقامي سنڌي ماڻهن کي پنهنجي ني ديس ۾ اقليت ۾ تبديل ڪري سگهن ٿا.ضياءَ جي دور ۾ علحدگي چاهيندڙ وڌيڪ واضح طور ابري آيا آهن. پر هن وقت سڄي سنڌ بي نظير ۾ اکيون کپائي ويٺي آهي، ڌارين جي هن لڏ پلاڻ واري مسئلي جو مستقل حل چاهي ٿي.

ٿي سگهي ٿو تہ پي پي پي پنجاب جا ميمبر بي نظيرکي ڪو سنجيده قدم کڻڻ نہ ڏين پر پي پي پي جا اهي ميمبر جيڪي سنڌ مان ڪٽي ويا آهن، اهي قوم پرستي جو مظاهرو ڪندي سنڌ جي بنيادي حقن جو سودو نہ ڪندا. سنڌ جي سينڌ نہ لڄائيندا.

سندس ٻيو وڏو مسئلوجيڪو پڻ سنڌ سان واسطو رکي ٿو. اهو آهي مهاجرن جو جيڪي هندستان مان لڏي هتي آيا. (سندن آدمشماري 4% پاڪستان جي يا 17% سنڌ جي آدمشماري جي برابرآهي) ۽ پنهنجو پاڻ کي هاڻ ايم ڪيو ايم (M.Q.M) ذريعي آرگنائيز ڪيو اٿن. انهن حيدرآباد ۽ ڪراچي مان ڪل 13 سيٽون کنيون ۽ الڳ قوم هجڻ جو دعوا ٿا ڪن. سنڌي ماڻهو ان کي پنهنجي تاريخ سان مذاق ٿاسمجهن ۽ چاهين ٿا تہ انهن کي سڄي پاڪستان ۾ برابر ورهايو وڃي. انهن جو چوڻ آهي تہ پاڪستان ٺاهڻ جو انعام اهو ٿوڏنو وڃي جو سنڌ کي ورهائڻ جون ڳالهيون ڪيون وڃن.

حقيقت ۾ ايم ڪيو ايم (M.Q.M) جون 13 سيٽون کڻڻ ڪو غر معمولي يا عجيب سانحو نہ آهي. ۽اها ڪا بہ وزندار تبديلي نہ آهي. رڳو ايترو ٿيو جو جن کي جماعت اسلامي وڃايو انهن کي ايم ڪيو ايم حاصل ڪيو. اِن کان اڳ اهي ماڻهو جماعت اسلامي سان وابستہ هئا. ايم ڪيو ايم جي مسلح گروهن امن امان جا ڪيترائي مسئلا پيدا ڪيا آهن. هي اُهي ساڳيا ماڻهو آهن جن جماعت اسلامي جي روپ ۾ 1977ع ۾ شهرن ۾ فساد ڪرايا ۽ پي پي پي جي حڪومت جو خاتمو آندو ۽ ضيا جي ملٽري راڄ کي ڀليڪار ڪيو.

ٻيا مسئلا جيڪي هن حڪومت سان آهن انهن سان قومي ٻولي جو مسئلو، فوجي آفيسرن کي سنڌ ۾ ڏنل زمينون، افغان پناهگير ۽ بيروزگاري وغيره شامل آهن.

پاڪستان جي فوج وٽ سياستدانن جي ڪا عزت نہ آهي ۽ اهڙي طرح فوج کي بہ پنجاب کان سواءِ ڪٿي بہ عزت جي نگاهہ سان نہ ٿو ڏٺو وڃي. اهو رڳو مارشل لا جي ڪري ٿيو آهي.

1971ع ۾ بي نظيرِ جي پيءُ ذوالفقارعلي ڀٽي پاڪستان کي وڌيڪ ٽڪرا ٿيڻ کان بچايو ۽ 1988ع ۾ جڏهن ملڪ وري آخري پساهہ کڻي رهيو هو تہ هِن ملڪ ۾ قيادت سنڀالي.

جيتوڻيڪ شروع جي ڪجهہ هفتن ۾ هن ڪجهہ سياسي مهارت ڏيکاري، جنهن ۾ اپوزيشن سان وهنوار، پر سندس مقصد ايستائين مڪمل نہ ٿي سگهندو جيستائين فوجي جنرل عوامي طاقت کي تسليم نہ ڪندا. پنجاب کي ٻين صوبن جي برابري کان وڌيڪ نہ نوازيو وڃي.

بي نظير جي حڪومت نہ رڳو جمهوريت جو آخري موقعو آهي پر پاڪستان جي عزت ۽ وقار آهي تہ هڪ عورت ملڪ جي سربراهہ آهي جيڪواسلامي معاشري مطابق غير معمولي آهي

The Last Chance for Democracy

By Aftab A. Kazi

جمهوريت جو آخري سج

ترجمو: ع . ر. بلوچ

پاڪستان ۾ جمهوريت هميشه حادثن ذريعي آئي آهي. 1971ع ۾ پاڪستان جي ٽٽڻ ۽ بنگلاديش جي ٺهڻ ڪري، پهرئين چونڊيل حڪومت ذوالفقار علي ڀٽي جي قائم ٿي ۽ 17 آگسٽ 88 تي ضياء جي حادثي جي ڪري نومبر 88 جون چونڊون ٿيون.

۱۱ سالن جي سخت آمرانا دور ڪانپوءِ پاڪستان پيپلز پارٽي (PPP) جي چيئر وومن، قومي اسيمبلي جي 207 ڪرسين مان 92 ڪرسيون حاصل ڪيون. جڏهن ته گورنمينٽ جي حمايتي 9 پارٽين واري اسلامي جمهوري اتحاد (I.J.I) 54 ڪرسيون ڪٽيون جن ۾ اڪثر پنجاب مان هيون. ٻين ننڍيون ننڍيون سياسي پارٽيون ڪجھ ڪرسين تائين پهچي سگهيون جن ۾، جميعت علما اسلام (JUI) 8، مهاجر قومي موومينٽ (MQM) 14عوامي نيشنل پارٽي 3، بلوچ نيشنل الائينس 2 ۽ 47 آزاد اميدوار هئا. جن مان 13جڻن پي پي جي حمايت ڪئي هئي. هاڻ به 23 آزاد اميدوار يا ته (PPP) ۾ شامل ٿيا آهن يا ان جي حمايت جو وعدو ڪيو آهي. اهڙي طرح 155,P.P.P ميمبرن جو جٿو وڏي هائوس ۾ پهتي.

اسلامي بنياد پرست جماعت اسلامي (J.I) ۽ ٻيا جاگيري سياستدان جن ۾ پير پاڳارو، حميد جتوئي، غلام مصطفي جتوئي، محمد خان جوڻيجو شامل آهن. پنهنجن پنهنجن علائقن مان پنهنجي ڪرسي بچائي نه سگهيا ۽ ڏڙام سان اچي پٽ تي پيا.

اليڪشن جا نتيجا ڏاڍا غير متوقع نڪتا، جن ۾ غلام اسحاق خان جي نگران حڪومت جا گهڻائي اميدوار پنهنجون اميدون ماڻي نه سگهيا. پي پي پي کي به هڪ مونجهاري واري اڪثريت نصيب ٿي، اسلامي جمهوري اتحاد زبردست پروپيگنڊا ۽ مکيه سياستدانن جي هئڻ جي باوجود به اها موٽ ماڻي نه سگهيو، ضياءَ جي حمايتي اسلامي بنياد پرستن کي هٽ مهٽا پيا ۽ مشهور ۽ خانداني سياسي شخصيتون پنهنجن علائقن ۽ تڪن مان مايوس ٿيون.

جيتوڻيڪ مغربي پريس ۽ ملڪن هٿ ٺوڪيل ايم ڪيو ايم (M.Q.M) جي فتح کي گهڻو ساراهيو پر حقيقت ۾ اها ڪا به وزندار ۽ غير معمولي ڳالھ نه آهي. ڇاڪاڻ ته.

The total gain of MQM=Total Loss of Jamiat Islami.

جنرل ضياءُ پاڪستان کي پرزا ڪرڻ جي آخري ڪوشش ونئي چڪو هو، بي نظير پاڪستان لاءِ اميد جو آخري ڪرڻو بڻجي افق تي ايري ملڪ جي اندروني مسئلن کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ورتي آهي.

ٻوررو غور ڪبو ته خبر پوندي ته قصو برابر اچي پهتو. فرق رکو اهو پيو ته جماعت اسلامي جي روايتي راڄ هڪ شهري دهشت گرد گروپ جو روپ ورتو.

حالانڪ انهن ٻنهي گروپن جي چڪتاڻ جي ڪري حڪومت ڪراچي ۽ حيدرآباد ۾ اليڪشن کان اڳ ڪجهه سيٽون وڌائيون ته جيئن J.I به وجود برقرار رکي سگهي. پر ان سلسلي ۾ حڪومت کي ناڪامي ٿي.

ڪجهه ناهه ۽ ميل ٻڌي ڪانپوءِ PPP لاءِچئني سگهجي ٿو ته هاڻ هو طاقت ۾ آهي. سنڌ ڏانهن ڏسنداسين ته چٽو نظر ايندو ته حيدرآباد ۽ ڪراچي جي شهري علائقن مان مهاجر فرقي وارن ووٽ ڪنيو. جڏهن ته باقي سڄي سنڌ پنهنجو ووٽ پي پي جي حوالي ڪيو. جڏهن ته سرحد ۽ بلوچستان ۾ ووٽ ورهانجي ويو. ۽ مختلف لاڙي رکڻ وارن گڏيل حڪومتون جوڙيون. سنڌي سيني پنهنجو ووٽ پي پي پي کي ڏني پنجاب جي فوج کي ٻڌايو ته اهي سنڌ ۾ ڪالونائيزيشن جي خلاف آهن. سنڌي ماڻهو جيڪي فوجي راڄ مان تنگ ٿي ويا هئا، بي نظير جي قيادت ۾ پاڪستان جي لڏندڙ وجود کي آخري دفعو سهارو ڏنو.

اليڪشن جي نتيجن اچڻ کان پوءِ عوامي حڪومت کي واپس ورڻو هو، پر پنجابي - مهاجر اتحادي (نوڪرشاهي) (14.98%) جيڪي اڻ سڌي طرح حڪومت ڪن ٿا. اهي پنهنجا اختيار حڪومت جي حوالي ڪرڻ کان لهرائين ٿا. ڪين ڊپ آهي شايد 1977ع واري سازش جو بدلو ورتو ويندو، جيتوڻيڪ بي نظير اهو واضح ڪندي ٿي رهي ته سندس والد جي انتقام جي ڪارروائي نه ڪندي. صدر اسحاق خان ۽ ٻيا آرمي آفيسر جيڪي ذوالفقار علي ڀٽي جي حڪومت جي تخت ڪيڻ جي سازش ۾ شامل رهيا، عوامي عدالت ۾ ان بغاوت، نمڪ حرامي ۽ آئين کي ٽوڙڻ جا جوابدار آهن.

جيتوڻيڪ ايم - آر - ڊي وارن ضياءَ جي غير قانوني آئيني ترميمن کي عارضي طور، اليڪشن لاءِ راضپو ڏيکاريو هو. پي پي پي هاڻ ان جي انڪاري آهي. ڪنهن به ٻي پارٽي يا اتحاد جي حڪومت ٺهڻ سان هڪ زبردست وڳوڙ پيدا ٿيندو.

جڏهن ته بي نظير جي حڪومت لاءِ مختلف اٽڪيل بازين سان مسئلا پيدا ڪندا. پر اهو يقين چائو ته پاڪستان جي وجود کي برقرار ڪو رکي سگهي ٿو ته اها بي نظير اهي.

آمريڪا پي پي پي جي حڪومت کي تسليم ڪيو. ڀارت به ان راڄ کي ٻين کان وڌيڪ مناسب ٿو سمجهي ڇو ته پاڪ - ڀارت تعلقات 1977-1971ع پي پي پي جي گورنمينٽ جي دور ۾ جيترا بهتر هئا، اوترا بهتر نه ان کان پهرئين هئا ۽ نه پوءِ رهيا.

جنرل ضياءُ پاڪستان کي پرزا ڪرڻ جي آخري ڪوشش ونئي چڪو هو، بي نظير پاڪستان لاءِ اميد جو آخري ڪرڻو بڻجي افق تي ايري ملڪ جي اندروني مسئلن کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ورتي آهي. پر پاڪستاني ماڻهن کي بنگلاديش واري حادثي مان سبق سکڻ گهرجي.

شاهن جو شاهه

غلام رسول مستانو.

شهيد غلام رسول "مستانو"

شاهن جو شاهه

چڪن تارا چنڊ چوڌاري ، ٻٽ ، سي درگاهه ٻٽائي
در تنهنجي تي سوين سلامي ، شاهـ‍ جو تون شاهه ٻٽائي.
اڇن ٿا سيارا ، پوڻ ٿا پارا ، سنڌي سهڻا اجرڪ وارا ،
سير ۾ ٻيڙي ڏور ڪنارا ، سڪي سانگين لاءِ شاهه ٻٽائي.
ٻٽن ٻر ۾ پنهوارن پاڙا ، ويڙهيچن جا وسن واڙا
ڌرتيءَ ٻهڪن ٻارا ٻارا ، ڌرتي منهنجي ماءُ ٻٽائي.
جوان زنجيرن جڪڙيل آهن ، عيد غلامي ڪين ملهائن
بيت ۽ وايون تنهنجون ڳائن قوم ڪٽي آ ڪاهه ٻٽائي
سنڌ جا جيڪي آهن مارا ، "مستانا" سي مرندا سارا ،
نيٺ ته ورندا پنهنجا وارا ، ٿيندي پوءِ واهه واهه ٻٽائي.

انٽرويو

سنڌ جي فلاحي تنظيم ”سنڌ گريجوئيٽ ايسوسئيشن“ جي چيئرمين برڪت علي چوهاڻ کان ورتل انٽرويو.

سوال: سڀ کان پهرين اوهان اهو ٻڌائيندا ته سنڌ گريجيوئيٽ ايسو سيئيشن ڪڏهن وجود ۾ آئي ۽ ڪهڙن سببن ڪري وجود ۾ آئي؟ تفصيل سان روشني وجهندا؟

جواب: اسان جا ڪجهه سنڌي نوجوان جيڪي سنڌ جي مختلف حصن مان ڪراچي ۾ نوڪري لاءِ آيل هئا. انهن محسوس ڪيو ته هڪ اهڙي تنظيم ٺاهڻ گهرجي جيڪا پڙهيل لکيل ماڻهن جا مسئلا حل ڪري ۽ سنڌ جي پڙهيل لکيل ماڻهن تي مشتمل هجي. ۽ ٻين ماڻهن لاءِ فلاحي ڪم ڪري. مثال طور فلاحي، تعليمي وغيره. انهن سيني ڳالهين کي نظر ۾ رکي ڪراچي جي دوستن ۽ ڪجهه ٻين سائين سنڌ گريجيوئيٽ ايسوسيئيشن (سگا) ٺاهي. جيڪي هينئر به اسان سان ٻانهن ٻيلي ٿيو بيٺا آهن. جن ۾ ڊاڪٽر سليمان شيخ، نذر محمد ميمڻ، ڊاڪٽر شريف ميمڻ ڪراچي مان، اعجاز قريشي حيدرآباد مان، عبدالرحمان شورو، روشن علي پنيرو وغيره، ۽ ٻين دوستن جي سهڪار سان اها تنظيم ٺهي. هينئر خدا جي فضل و ڪرم سان سڄي سنڌ ۾ چاليهن کان مٿي سگا جون شاخون آهن. جنهن ۾ ڪجهه ته تمام گهڻيون سرگرم اهن. ڪجهه اهڙيون شاخون به آهن جيڪي مارشلا جي دور ۾بندش جي اثر هيٺ اچي ويون هيون. خاص ڪري اهي شاخون جيڪي سرڪاري عملدارن تي بندش پوڻ کان پوءِ، جن ڪي سرڪاري ملازم ڇڏي ويا هئا، متاثر ٿيون. هاڻ عوامي حڪومت اچڻ جي ڪري سگا تان مارشلا جي دور ۾ جيڪا بندش لڳائي ويئي هئي سا ختم ڪئي وئي آهي. ۽ سرڪاري ملازمن تان به رڪن نه هئڻ جي جيڪا هئي سا ختم ڪئي وئي آهي. ۽ انهيءَ باقائده پنهنجو ڪم شروع ڪري ڏنو آهي. اسان کي مارشلا واري دور ۾ ڪافي نقصان پهتو. ايتري قدر جو، جن دوستن اسان جو ڪافي ساٿ ڏنو پر جڏهن سرڪاري ملازمن تي بندش پئي ته اهي دوست اسان کان ايترو پري ٿي ويا جو ڪنهن به مسئلي تي هو ڳالهائڻ لاءِ تيار نه هئا. پر جن دوستن کي سنڌ لاءِ سچي محبت ۽ صحيح جذبو هو. اهي اسان سان گڏ رهيا. پر بندش هئڻ ڪري هو ٻاهرين سطح تي ڪم نٿي ڪري سگهيا. پر صلاح مشوري جي وقت اسان سان گڏ هوندا هئا. ۽ اهي اڃان تائين اسان سان گڏ آهن. انهن ڳالهين جي ڪري سگا باقاعده ڪم ڪري رهي آهي. اوهان اڄ اخبارن ۾ پڙهيو هوندو ته سگا تي جيڪا پابندي لڳائي وئي هئي سا ختم ڪئي وئي ۽ انهي مبارڪ موقعي تي اوهان سان

بہ ملاقات ٿي آهي. آءٌ سمجهان ٿو تہ اسان جا جيڪي دوست سنڌ کان ٻاهر آهن. خاص طرح "سانا" وارا. انهن کي بہ مبارڪون ڏيندس جو هو هڪ منظم تنظيم هلائي رهيا آهن. انهن دوستن کي بہ هميشہ اسان جي پروگرامن سان دلچسپي آهي ان کان سواءِ ڪافي شهرن ۾ اسان جي تنظيم پاران اسڪول روشن تارا جي نالي سان هلي رهيا آهن. خاص ڪري، هالا، بدين، حيدرآباد، ڪراچي، ميرپورخاص، سيوهڻ ۽ مورو ۾. انهن اسڪولن کي ڪجهہ ٻين تنظيمن جي تعاون سان بہ هلائي رهيا آهيون. سو جن شاخن ۾ ٻيون تنظيمون مدد ڪن ٿيون انهن جو نالو انهي حساب سان رکيو ويو آهي، مثال طور حيدرآباد ۾ هڪ اسڪول سلاوٽ تنظيم جي تعاون سان هلي رهيو آهي. انهيءَ ڪي اسان سلاوٽ سگا روشن تارا اسڪول نالو ڏنو آهي. اهڙي طرح جن شاخن ۾ ٻين تنظيمن ۽ شخصن جو تعاون مليو آهي تہ اسان انهن کي گڏائي نالو ڏنو آهي. هڪ شاخ ۾ منهنجو ذاتي تعاون آهي تہ انهي شاخ کي اسان برڪت سگها روشن تارا اسڪول نالو ڏنو آهي. بلڪل اهڙي طرح ٻين کي بہ نالا ڏنا ويا آهن. ۽ هن سال ۾ پنجن مهينن دوران پنج اکين جي علاج لاءِ مفت ڪئمپون مختلف هنڌن تي لڳايون ويون. خاص ڪري لنواري شريف، بدين، هالا، سيوهڻ، دڙ مهرشاهہ ۾. ۽ هينئر آخري ڪئمپ مٺي ۾ لڳائي وئي اهڙيون ۽ ٻيون ميڊيڪل ڪيمپون اسان هر سال لڳائيندا ٿا رهون. اهڙين ڪئمپن کي لڳائڻ لاءِ اسان کي ٻين تنظيمن جو بہ سهڪار هوندو آهي. اهڙين ڪيمپن جي ذريعي هزارين ماڻهن جا مفت آپريشن ڪيا ٿا وڃن. اهڙين ڪيمپن جي لاءِ اسان کي اهڙا دوست آهن، جيڪي اسان جي مالي مدد ڪندا آهن. اسان انهن مريضن جي رهڻ ڪرڻ جو بندوبست بہ مفت ۾ ڪندا آهيون. ان ڳالهہ ۾ ڪو شڪ ڪونهي تہ اسان جي آمدني تمام محدود آهي. تنهنڪري مريضن جي رهائش ۽ کاڌو پيتو وغيره سادي نموني سان هوندو آهي. اسان ٻنهي ڏرين ۾ گهڻو خرچو برداشت ڪرڻ جي طاقت ناهي. مريضن تہ اڳ ۾ غريب هوندو آهي. گذريل سال اپريل جي مهيني ۾ لياقت ميڊيڪل ڪاليج ڄامشورو جي پرنسپل ڊاڪٽر ارشاد موريائي جي سربراهي هيٺ ڳوٺ پراڻا هالا جي ويجهو فري ميڊيڪل ڪيمپ لڳائي وئي هئي. تنهن ۾ گهٽ ۾ گهٽ تيرهن چوڏهن سؤ مريضن هئا. تن جو مفت علاج ۽ مفت دوائون ڏنيون ويون. انهي ڪيمپ ۾ چڱي وڏي ٽيم ڊاڪٽرن سان پريل هئي، اسان جي ڪارڪنن بہ تمام سٺي نموني سان ڪم ڪيو. هن سال بہ اميد آهي اهڙي ڪيمپ لڳائي ويندي. انهن کان علاوه ٻوڏ جي زماني ۾ ٺٽي ۽ بدين واري پاسي سگا پنهنجا ڪارڪن موڪليا هئا. چندا گڏ ڪيا ويا. دوائون گڏ ڪيون ويون. ڪپڙا ۽ بسترا گڏ ڪيا ويا. اهو سامان ٻوڏ جي متاثر ٿيل ماڻهن ۾ ورهايو ويو. اهو بہ نہ، پر جيستائين پالي رهيو. هر روز اسان جا ڪارڪن ايمبولنس جي ذريعي متاثر ٿيل علائقن ۾ پهچندا هئا ۽ انهن جي پرگهور لهندا هئا. اسان جو تہ مقصد اهو آهي تہ هر قسم جي ويلفئر جي ڪم ۾ سنڌي ماڻهن جي مدد ڪجي. مان سنڌي ايسوسيئشن آف نارٿ آمريڪا جو تمام گهڻو ٿورائتو آهيان، جو انهن اسان جي هر طرح سان مدد پئي ڪئي آهي. گذريل سال اسان کي يعني تنظيم پاران ڏهہ هزار ڊالر، پاڪستاني حساب موجب هڪ لک 90 هزار رپيا امداد طور مليا آهن. اهي اسان ايمبولنسون وٺڻ ۾ لڳائي رهيا آهيون. اهي ايمبولنسون تمام جلد رستن تي اچڻ واريون آهن. جيڪي جلد ڪم شروع ڪري ڏينديون. انهي کان علاوه اسان ٻين دوستن کي امداد لاءِ چيو آهي جيئن حيدرآباد شهر ۾ بہ ايمبولنس سروس شروع ڪري سگهجي.

سوال: سگا پاران هلندڙ اسڪولن جو طريقو ڪار اوهان ڪهڙو رکيو آهي؟ مهرباني ڪري ٻڌائيندا؟

جواب: اسان اسڪولن ۾ پڙهندڙ شاگردن تي مهيني جي فيس رکي آهي. پر ايتري جو اسان کي نقصان بہ نہ ٿئي ۽ نہ ئي فائدو. جيڪا اسان فيس رکي آهي اها اسڪولن جي ترقي لاءِ خرچ ڪئي ويندي. اسان انهن اسڪولن ۾ وچين طبقي جي ٻارن جو تعداد گهڻو آهي. ۽ اسان فيس جو معيار اهڙو رکيو آهي جو هو سولائي سان ڏئي سگهن. فيس پنجاه کان وٺي ستر تائين آهي. پر اها اسڪولن جي معيار کي ڏسي پوءِ رکي ٿي وڃي. اسان جڏهن اسڪول کوليون ٿا تہ اهو ڏسي وٺندا آهيون، پرائيويٽ هلندڙ اسڪولن جي فيس

معيار ڪهڙو آهي، انهن جي مقابلي ۾ اسان جي اسڪولن جي فيس تمام گهٽ هوندي آهي.

سوال: جيڪو فيس جو معيار اوهان رکيو آهي اُنهي کي وڏا طبقا ته برداشت ڪري سگهن ٿا پر غريب طبقو پنهنجي ٻارن کي پڙهائڻ لاءِ ايترو خرچ برداشت ڪٿو ڪري سگهي، اوهان اُنهن جي لاءِ ڪا گنجائش رکي آهي.

جواب: جيئن ته مان شلوارَ سگا، روشن تارا اسڪول جو چيئرمين آهيان. جتي سلائن ڪان علاوه ٻيا به سنڌي ٻار پڙهندا آهن. پر اڄ ڏينهن تائين هڪ به اهڙو مثال سامهون ناهي آيو جنهن کي گهٽي فيس هئڻ تي اعتراض هجي. يا ڪنهن فيس گهٽ ڪرڻ يا معاف ڪرڻ جي درخواست ڪئي هجي. يا مون انڪار ڪيو هجي. پر جيڪڏهن ڪو غريب ٻار هوندو آهي ته هُن جي حالتن کي ڏسندي هُن جي فيس اڌ يا سڄي معاف ڪئي ويندي آهي. اها سهوليت اسان سڀني اسڪولن ۾ رکي آهي. اسان ڪجهه سيڪڙو به رکيو آهي ته ايترا شاگرد هن سال مفت ۾ پڙهندا. جيڪو اسڪول منهنجي تعاون سان هلي رهيو آهي، يعني برڪت حيدر فاؤنڊيشن سگا اسڪول. هتي مون ٻن ٻارن کي هر سال اسڪالرشپ ڏيڻ جو فيصلو ڪيو آهي. جيڪا انهن جي ڪارڪردگي کي ڏسي پوءِ ڏني ٿي وڃي. جنهن سان ٻار جي همت افزائي ٿئي ٿي. انهي ٻڌائڻ جو مطلب هي آهي ته ٻيا به سکيا ستابا ماڻهو اڳيان اچن ۽ اهڙن ڪمن ۾ ساٿ ڏين. جيئن ٻارن ۾ محنت ڪرڻ جو رُجحان وڌي.

سوال: اوهان ٻڌايو ته اوهان کي ڏهه هزار ڊالر "سانا" وارن ڪان امداد طور مليا. هُتي اهو به طئي ڪيو ويو هو ته هر سال پنجاه ٻارن کي اسڪالرشپ ڏينداسين. ڇا اوهان کي اُها رقم ملي رهي آهي؟

جواب: اهڙي اسڪالرشپ جي خبر مون کي ذاتي طور تي ناهي. ٿي سگهي ٿو ڊاڪٽر صاحب اينڊڙ اجلاس ۾ انهي ڳالهه جي پڌرائي ڪري. جيڪڏهن "سانا" پاران اَهڙو قدم کنيو ويو آهي ته مون کي ڏاڍي خوشي ٿيندي ته اوهان جي تنظيم اسان جو ڀرپور ساٿ ڏئي رهي آهي ۽ اڳتي به ڏيندي رهندي. "سگا" جي چيئرمين جي حيثيت سان آءٌ اوهان جو تمام گهڻو ٿورائتو آهيان.

سوال: "سگا" مارشلا دور جون ايڏيون سختيون سهندي به اڄ زنده آهي. ان جو صاف ڪارڻ اهوئي ٿو ڏسجي ته ان ۾ ڪي چڱا ۽ سنڌ جا هڏ ڏوکي ماڻهو موجود آهن. ڪنهن جو نالو وٺڻ يا تعريف ڪرڻ بي مقصد ٿيندو. پر ان جي باوجود سوچڻ تي مجبور آهيون ته "سگا" پنهنجي عمر ۽ محنت جي باوجود ايتري پڪڙيل ۽ سگهاري ڇو نه آهي. ۽ جڏهن ته شايد ئي سنڌ جو اهڙو ڪو بدقسمت ڳوٺ هجي جتي ڪو نوجوان موجود نه هجي. سنڌ ۾ هڪ لک کان مٿي ڳوٺ آهن. ان لحاظ سان "سگا" جو هڪ لک برانچون هئڻ گهرجن يا گهٽ ۾گهٽ ان ۾ چوٿين پتي جيتريون برانچون ته ضروري آهن. ان مان ثابت آهي ته عام ماڻهو تائين اوهان جو پهچڻ وارو عمل گهٽ آهي. ائين ڇو آهي؟ جڏهن ته 1978 کي لطيف سال قرار ڏيڻ تي "سگا" کي سنڌي عوام پاران سگهاري موٽ ملي هئي پوءِ آخر "سگا" ايتري سنڌي عوام ۾ مقبول ڇو نه آهي؟

جواب: اوهان بلڪل صحيح ٿا چئو. اسان جي تنظيم ٺاهڻ جو نتيجو اهڙو ناهي نڪتو، جهڙو هئڻ ڪپي ها. باقي لطيف سال واري وقت ته 1978۾ اسان بندش هيٺ ڪونه هئاسون. اسان تي 1983 کان بندش پئي آهي. جيڪڏهن ڳوٺن ۾ اسان ڪم ڪيون ها ته اسان جي سڃاڻپ وڌيڪ ٿئي ها. پر جيئن 1978 واري عرصي دوران اسان شهرن ۾ ڪم پئي ڪيا. جڏهن ته سنڌي ماڻهن کي ڪافي ٻين دوستن ۽ پريس جو ساٿ هو ۽ اسان کي ڪاميابي ٿي. بندش پوڻ کان پوءِ اسان جا ڪجهه ساٿي اسان کان جُدا ٿي ويا. ۽ اسان جو ڪم ٿورو سست پئجي ويو. 1978 واري حيثيت برقرار رکڻ لاءِ اسان کي فنڊ تمام گهڻو گهرجي. جنهن جي اسان وٽ ڪمي آهي. اسان وٽ ميمبر في جي علاوه ٻيو ڪو به وسيلو ناهي فنڊ جمع ڪرڻ جو، جيڪو طريقو اسان پنهنجن پروگرامن کي هلائڻ لاءِ ڪري رهيا آهيون اهو آءٌ اوهان کي شروع ۾ ٻڌائي چُڪو آهيان. اسان جا اسڪول ۽ ٻيا ڪم به هلن پيا. مفاد پرست هر طبقي ۾ موجود هوندا آهن. ۽ اهي تنظيمون ڪجهه عرصي کان پوءِ بند ٿي وينديون آهن. پر اسان جي تنظيم اهڙي

خرابيءَ کان پاڪ آهي. سوان ڪري جو پنهنجو ڪم
ايمانداريءَ سان ڪري رهي آهي. اسان چندي مان جمع
ٿيل رقم صحيح نموني ڪم آڻي رهيا آهيون. جنهن
جو اسين باقاعده رڪارڊ تي حساب رکندا آهيون.
جنهن جي باقاعده چڪاس ڪندا آهيون. اسان بندش
دوران به ڪم ڪيو آهي. مارشل لا جي دور ۾ اسان
ڪلني طريقي سان ڪم ڪندا رهياسين. اسان جو
پرگرام سياسي سطح کان پري فلاحي آهي. اسان ماڻهن
کي سچل، سامي، شاهه جو پيغام پهچائڻ چاهيون ٿا.
اسان جا پنهنجا سنڌي ٻين فلاحي تنظيمن جي باري ۾
گهٽ لکندا هئا پر اسان جي باري ۾ هو نام گهڻ
لکندا هئا. مارشل لا واري دور ۾ اسان جي پريس به
اسان کان اکيون موڙي ويئي، پر اسان ڪم باقاعدگي
سان ڪيو پئي. ڪجھ اخبارن اسان جو ساٿ ڏنو. انهن
جو نتيجو اهو نڪتو ته سياسي جماعتون به اسان تي
چوهه چنبڙڻ لڳيون. خاص ڪري جماعت اسلامي وارا.
اسان أنهي صورت ۾ سگا جون گهڻيون شاخون
ٺاهينداسين. جڏهن هر سنڌي "سگا" تي ڪم
ڪندو، رڳو آفيس کولڻ سان ڪجھ به ڪونه ٿيندو.
اسان جي ڪوشش آهي ته هر ڳوٺ ۾ "سگا" جو
معتبر هجي جيئن هو ڳوٺ وارن جي لاءِ فلاحي ڪم
ڪري سگهي. اسان هن کان به وڌيڪ ڪم بهتر طريقي
سان ڪري ٿي سگهياسين. پر اسين مارشل لا جي دؤر
۾ مفلوج برانچن ڪي سڌارڻ ۾ لڳل هئاسين. اسان ڪي
به ڪجھ مجبوريون هيون. اسان هڪڙو ذاتي خبرنامي
جي شڪل ۾ ڪتاب به لکيو آهي. جيڪو سگا جون
خبرون ماڻهن تائين پهچائيندو.

سوال: "سگا" تي مارشل لا واري دور ۾ بندش پئي
ته ڪاموري ميمبرن پاڇ ڪاڏي. جڏهن اڄ "سگا" تان
بندش لٿي آهي ته مون کي ڪابه خوشي نه ٿي جو پاڇ
ڪاڏل ڪامورو وري ميمبر ٿيندو. ڇا سياڻي وري
حالتون خراب ٿيون ته اهڙ "ڪامورو" ساڳي ريت پاڇ
نه ڪائيندو؟ "سگا"بجاءِ ڪامورن تي پاڻڻ جي پڙهيل
لکيل نوجوانن، وڪيلن ۽ انجنيئرن کان جيڪي نجي
ڪاروبار ڪن ٿا انهن کان ڪم وٺي سگهجي ٿو. ان
لاءِ اوهان ڪجھ سوچيو آهي؟

جواب: جيئن ته هر ماڻهو هر شيءِ پنهنجي حيثيت ۽
پروگرام مطابق قبول ڪندو آهي. اسان ۾ ڪي اهڙا
دوست به آهن جن جو خيال آهي ته سرڪاري نوڪرين
وارن دوستن کان سواءِ به ڪم ٿي سگهي ٿو. ڪي چون
ٿا ته ڪون ٿو ٿي سگهي. جڏهن "سگا" تي بندش
پيل هئي ته اهو سڄو سلسلو انهن ماڻهن جي هٿ ۾
رهيو جيڪي نوڪرين ۾ ڪون هئا. اسان جا گهڻا ساٿي
جيڪي بندش هيٺ اچي ويا هئا سي به لڪي ڇپي
تنظيم لاءِ ڪم ڪري رهيا هئا. اسان جي تنظيم
جنهن رفتار سان ترقي ڪري رهي هئي أنهن کي
ڏسندي ٻين تنظيمن اسان تي اهو الزام هنيو ته هيءَ
هڪ لساني تنظيم آهي. انهن الزامن ۾ اڙدو اخبارن ۽
اڙدو ڳالهائيندڙن ڀرپور حصو ورتو. خاص ڪري
جماعت اسلامي وارن. اسان جي ڪجھ سنڌي دوستن به
اسان جي خلاف ڳالهايو ۽ افسوس سان ٿو چوڻو پوي ته
انهيءَ وقت جي سرڪار اسان تي بندش وجهي ڇڏي.
بندش پوڻ کان پوءِ به جيڪي دوست نوڪرين ۾ ڪون
هئا سي ڪم ڪندا رهيا، ۽ انهن جي ڪري اسان جي
ساک قائم رهي. گذريل سال جي ڪارڪردگي جي هِن
مان خبر پوي ٿي ته اسان جيڪي مختلف هنڌن تي
اسڪول کوليا، فري ڪيمپون هنيون. بندش پوڻ جي
باوجود ڪم ڪندا رهياسين، اسان سنڌين جي سوچ
اها وڃي رهي آهي ته، جتي جنهن تنظيم ۾ ڪامورا
هوندا اها تنظيم هلندي: ڇو جو اهو به سوچين ٿا
ته سرڪار اندر انهن جا ڪم ڪار به ٿيندا ۽ انهن
ڳالهين جي ڪري ميمبرشپ جو تعداد وڌي ٿو. ڪاش
انهن کي اها سمجھ به اچي وڃي ته هو بغير سرڪاري
ڪامورن جي به تنظيم هلائي سگهن ٿا. اسان وٽ
سرڪاري ڪامورن کان علاوه به اهڙا هوشيار ماڻهو آهن
جيڪي عوام جا مسئلا حل ڪري سگهن ٿا. هيننر به
اسان جا سڀ ڪم هلن پيا. منهنجي چئرمين شپ
دوران وڏ ۾ وڏ گڏجاڻيون ٿيون آهن. جنهن ۾ مارشل
لا جي ڪٺن دور ۾ به اسان جيڪو گهڻو ڪم ڪيو
آهي، اهو بندش جي زماني. اسڪول کولياسين، ڪيمپون
لڳيون وغيره. جيستائين ڪم ڪرڻ جو تعلق آهي اهو
اسان جو انفرادي عمل آهي. سگا جي زماني ۾ به آءُ
"International Rotery Club." پاران حيدرآباد جو
صدر رهيو آهيان. انهيءَ ڪلب پاران مون ٽن انٽرنيشنل

ڪانفرنسن ۾ شرڪت ڪني. جيڪو ماڻهو طاقتور آهي ۽ حوصلي جو پڪو آهي انهي کي ڪم ڪرڻ کان ڪابه طاقت نٿي روڪي سگهي. ڀلي هُن کي تڪليفن سان منهن ڏيڻو پوي. فلاحي تنظيمن ۾ ته ماڻهن جو ساٿ هوندو آهي ڇاڪاڻ جو اسان انهن جي ڀلا جي لاءِ ئا ڪم ڪيون.

سوال: سنڌ سچي فيڊرل سماج آهي. ان ۾ هڪ طاقتور شخصيت سنڌي وڏيري جي آهي، هُن کي چڱي ڀلائي جي ڪم لاءِ ڇو نٿو استعمال ڪيو وڃي؟

جواب: وڏيري جي لغوي معني آهي. "وڏي عمر وارو" عزت وارو ماڻهو، جو ماڻهن جي سار سنڀال لهي. هن کان جيڪو ڪجھ ٿي سگهي، هو ماڻهن جي لاءِ ڪري ۽ ماڻهن لاءِ تڪليفون پيدا نه ڪري. وڏيرو اصولي طرح سان هڪ وڏي مرتبي واري ماڻهو هوندو آهي. ڳالھ اها ٿي پئي آهي ته وڏيرو صحيح معني ۾ وڏيرو ڇو نه آهي؟ منهنجي خيال ۾ هن کي اهو محسوس ڪون ڪرايو ويو آهي ته هن جو ذميداريون ڪهڙيون آهن. تعليم وڌي وڃڻ جي ڪري نوجوانن ۾ به سجاڳي پيدا ٿي آهي. وڏيرن جو اولاد به تعليم يافته آهي، انهن جي سوچ ۾ ۽ اڳ واري سوچ رکندڙ وڏيري ۾ اوهان کي فرق نظر ايندو. هو وڌيڪ چڱي نموني ڪم ڪري سگهي ٿو. "سگا" وارا به انهن وڏيرن وٽ ويندا رهندا آهن ۽ انهن جو تعاون حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. جيڪڏهن هو اسان سان فلاحي عمل ۾ شريڪ نه ٿيندا ته هڪ ڏينهن اسان جو معاشرو تباه ٿي ويندو. وڏيرا به اسان سان تعاون ڪري رهيا آهن. ۽ هن دنيا ۾ هر ماڻهو کي پنهنجا مسئلا آهن. سيني ماڻهو فلاحي ڪم نٿا ڪري سگهن. فلاحي ڪم رڳو اهو ماڻهو ڪري سگهي ٿو جنهن کي وسيلا هجن. جنهن ۾ بيداري، شعور، سمجهڻ ۽ ڪم ڪرڻ جو جذبو هجي. هن دور ۾ هر انسان کي فڪر معاش آهي. جيستائين هوانهي فڪر کان نجات نٿو حاصل ڪري، هو ڪيئن ٿوفلاحي ڪم ڪري سگهي. ۽ "سگا" جون وڌيڪ شاخون نه کولڻ جو سبب اهو به آهي. مارشلا جي دؤر ماڻهن کي بيمار ڪري وڌو هو. هن جمهوري دؤر ۾ بيمار ماڻهو صحتياب ٿيندا. اسان جلد هڪ ڪيندين اداري جي تعاون سان سورهن لکن جي خرچ سان سيوهڻ ۾ ٻارڙن جي لاءِ چائيلڊ ڪيئرسنٽر سنڌ کوليون پيا. سينٽر جي عمارت جو ڪم باقاعدگي سان هلي رهيو آهي. جيڪڏهن اسان کي پئسا ملندا رهيا ته اهڙا مرڪزسنڌ جي ٻين شهرن ۾ به کوليندا سين.

سوال: ڇا اوهان "سگا" کي وڌائڻ لاءِ ڪجھ رٿيو آهي؟ ثقافت جي حوالي سان ٻڌائيندا؟

جواب: ثقافت ۽ ٻولي جي ڳالھ ڪڙي ٿي وڃي ٿي. اسان انهي خيال سان هن سال جي آخر ۾ ڪراچي ۾ تمام وڏي پيماني تي سچل انٽرنيشنل ڪانفرنس ڪرائي رهيا آهيون. جنهن ۾ پاڪستان کان علاوه ملڪ کان ٻاهر جا سنڌي اسڪالر، غير سنڌي اسڪالر غير سنڌي شرڪت ڪندا. جن کي سنڌ جي باري ۾ ڪاڻ ڪا ڄاڻ هوندي، جو هو سچل تي مقالا پڙهندا. اهي مقالا ٽن زبانن ۾ پڙهيا ويندا، سنڌي، انگريزي، اڙدو. ڏسون جيڪي چور... هي اسان جي ڌرتي آهي. انهن کي هن ڌرتي جي باري ۾ ڄاڻ ڪيتري قدر آهي. اسان تي الزام آهي ته هي تنظيم سنڌين جي آهي ۽ رڳو سنڌين جي لاءِ آهي. هاڻ اسان انهن کي دعوت ڏني رهيا آهيون ته اچو اوهان به ڳالهايو ۽ اسان ٻڌون. ڪانفرنس سان گڏ اسان هڪ سنڌي ثقافت جو ميلو به لڳائينداسون. اسان هُتي هر قسم جو سنڌي اسٽال لڳائينداسين. اهو هڪ رستو هوندو اسان جي سڃاڻپ جو. جيڪي سنڌي دوست اسان کي 1947 ۾ ڇڏي ويا هئا انهن مان ڪافي دوست ايندا، هن گڏجاڻي ۾ شرڪت لاءِ. يورپ ۽ آمريڪا مان به اسان جا سڄڻ ايندا. هو اچي ڏسن ته اسان ڇا ڪري رهيا آهيون. ۽ هو اسان جي ڪهڙي مدد ڪري سگهن ٿا. اهو هڪ سٺو موقعو هوندو سڃاڻپ جو. اسان محترمه بينظير ڀٽو جا ٿورائتا آهيون ته هن "سگا" تي پيل بندش لاٿي آهي.

سوال: اوهان جيڪو سچل ڪانگريس ۾ اڙدو ۾ ڳالهائڻ جي اجازت ڏني رهيا آهيو ۽ اسڪولن ۾ اڙدو ٻوليءَ ۾ پڙهائي رهيا آهيو. ڇا اهو ٺيڪ آهي؟ جڏهن ته هو طبقو اسان سان سخت نفرت ڪري رهيو آهي.

جواب: ڪانگريس ۾ اسان اڙدو انهي ڪري ڳالهائڻ جي اجازت ڏني آهي ته ڀلي هو اچي ڳالهائن. ڏسون ته هو اسان جي باري ۾ ۽ اسان جي ثقافت جي باري ۾

باقي آخري صفحي تي

اسانجو تعليمي نظام

امجد شيخ
مهراڻ يونيورسٽي
ڄامشورو

سنڌ هميشه کان مسئلن جو شڪار رهي آهي. سنڌ جي زرخيزي ۽ شادابي هردور ۾ سامراجي قوتن لاءِ پرڪشش رهي آهي. موجوده دور ۾ به سنڌ هر طرف کان مسئلن ۽ سازشن جو شڪار نظر ايندي محسوس ٿئي ٿي. سامراجي طاقتن جي زير اثر ڪڏهن سماجي مسئلا ايترا ته ابريا آهن جو انهن جو حل ڏاڍو مشڪل ٿو محسوس ٿئي. تعليم ڪنهن به سياسي ته ڪڏهن سماج جي ترقي، واڌ ويجهه ۾ ڪرنگهي جي هڏيءَ واري حيثيت رکي ٿي. هين ڳالهين وانگر اسان سنڌي قوم کان تعليم غير محسوس انداز مان Slow Poison ڏني ڪيدي پئي وڃي جنهن جا انتهائي خراب اثر اسانجي معاشري ۾ واضح نظر پيا اچن.

اسان جو تعليمي نظام باوجود ڪافي تنقيدن جي به معياري چئي سگهجي ٿو بشرطيڪ ان تي صحيح نموني سان عمل ڪيو وڃي جيئن پنجاب ۾ ٿئي ٿو پر سنڌ ۾ تعليمي نظام هيئان کان مٿان تائين مڪمل طور تي ڇڙواڳي ۽ لاپرواهي وارو ۽ جيڪڏهن محتاط ۾ محتاط راءِ ڏجي ته "مجرمان غفلت" جو شڪار نظر اچي ٿو. شاگردن کي ڪنهن به تعليمي سال جي اول کان وٺي آخر تائين اهڙيون آسانيون ڪري ڏنيون وڃن ٿيون جو پڙهڻ جي ضرورت ئي محسوس نٿي ٿئي. نقل جو رجحان ڪافي سالن کان آهي پر هاڻ خطرناڪ نموني سان ايترو ته وڌي ويو آهي جو امتحان هال ۾ 99% شاگرد نقل بغير ڪنهن ڊپ ۽ داعَ،تڪليف جي ڪتاب کولي ڄڻ ته هوم ورڪ ڪندا آهن: چار، پنج سال اڳ يا ان کان به پهرين ميٽرڪ ليول تائين نقل تي انتهائي سختي هوندي هئي، باقي ڪاليج ليول تي ڪافي سختي هوندي به ڪافي شاگرد پنهنجي مڙسيءَ تي نقل ڪري ويندا هئا. وقت سان دنيا ترقي ڪندي آهي ۽ اسان وٽ وقت سان نقل ۾ ترقي آئي. ذميدار آفيسرن سوچيل سمجهيل منصوبي تحت اهڙا قدم کنيا جو نه ته ڪا امتحانن دوران چيڪنگ ٿيندي هئي نه ئي ڪا نقل ڪندڙ شاگرد کي سزا. نتيجي طور هاڻي نقل سنڌ جي شاگردن لاءِ ايترو ئي ضروري ٿي پيو آهي جيترو ڪنهن به ڪلارڪ لاءِ آفيس ۾ ڪم ڪرڻ، رولو لاءِ رلڻ ۽ هيروئنچي لاءِ هيروئن پيئڻ. تازو جون ۾ منعقد ٿيندڙ امتحانن ۾ هڪ پيپر دوران بورڊ جي Anti Cheeting Commetti پنهنجي هالا جي دوري جي دوران هڪ سينٽر تي سختي ڪئي ۽ نتيجي ۾ 100% شاگردن پيپر ڊراپ ڪيو.

نقل کي نه صرف مٿين سطح تي پر سيڪنڊري ۽ پرائمري سطح تي به شروع ڪرايو ويو آهي. هاڻي پڙهندڙ اندازو لڳائين ته جيڪو شاگرد ڇهين، ستين ڪلاس کان نقل ڪندو ايندو ته اڳيان هلي هو ڇا ڪندو.

نقل کان علاوه جيڪا بي سهولت شاگردن کي مهيا آهي سا آهي پيپر آئوٽ ٿيڻ. پيپر جي مقرر ٽائيم کان تقريبا 12 ڪلاڪ هر شاگرد وٽ Original Question Paper جي فوٽو ڪاپي موجود هوندي آهي. بلڪ تمام فوٽو اسٽيٽ سينٽرن تي مڪمل حل ٿيل پيپر هوندا آهن. شاگرد اهي ئي حل ٿيل سوال خريد ڪري وڃي امتحان هال ۾ لکندا آهن. ان سڄي پروسيس ۾ اهو خيال ڪيو ويو آهي ته شاگرد کي ڪابه تڪليف نه ٿئي نه پڙهڻ جي، نه نوٽس ٺاهڻ جي، نه ڪلاس اٽينڊ ڪرڻ جي. اهڙي ماحول کي ڏسي ڪهڙي ڪافر جي دل چوندي ته سڀ ڪم ڪاريون ڇڏي، ويهي پڙهي پنهنجيون اکيون خراب ڪري.

ان سڄي صورتحال جا اسان جي معاشري تي تمام گهڻا اثر پيا آهن. اسانجي نئين Generation جيڪا انهن سازشن جو شڪار ٿي جڏهن عملي ميدان

باقي آخري صفحي تي

محمد ابراهيم جويو

پَرستش مُردن جي ۽ زندن جي

عام طرح انين چيو ٿو وڃي ته اسان جو سنڌي سماج مُرده پرست آهي. آءٌ مان هيءُ به مطلب ٿو نڪري ته اُهو زنده پرست هجي ته چڱو، يا زنده پرست به هجي ته چڱو! هونئن پرستش پنهنجيءَ جاءِ تي اهڙي ڪا چڱي شيءِ به ڪانهي، جو اُن لاءِ افسوس ڪجي ته اُها مُردن لاءِ، يا زندن لاءِ، يا ٻنهي لاءِ، ڇو نه آهي! ڇو ته پرستش يا پوڄا نه فقط غلاميءَ جي نشاني آهي، پر خود غلامي آهي. ۽ آءٌ سمجهان ٿو ته اڄ اسين، يعني اسان جو سنڌي سماج، غلام ئي آهي — نه رڳو مُردن جو پر مُردن کان وڌيڪ زندن جو. درحقيقت، جي اسان جو سنڌي سماج مرده پرست به آهي، ته اُهو رڳو اِنهيءَ لاءِ ته اُن سان اسان وٽ زنده پرستيءَ جو جواز يا سبب موجود رهي. جينئن بُتن جي پوڄا ۾ ڪنهن پنڊت، پروهت يا اُن جي ڪنهن جيئري مهاٻلي ان داتا جو مفاد لڪل هوندو آهي، تينئن هر غيب يا غائب عجوبي جي پرستش ۾ پڻ ڪنهن حاضر اقتدار ۽ آقائيت جي پرستش ۽ غلاميءَ جو بنياد يا راز موجود هوندو آهي.

اِنين هر پرستش، پوءِ اها بتن جي هجي، مُردن جي هجي، ماضيءَ جي يا ڪنهن غيب يا غائب شيءِ جي هجي — ڇو ته مُردا ۽ ماضي به غائب آهن ۽ غيب جي ئي صورت ۾ آهن — مطلب ته هر پرستش پنهنجي نتيجي ۽ اثر ۾ زندن جي پرستش آهي، حاضر زندن جي، يعني جيئرن شخصن جي، وس وارن ۽ وسيلن جي صاحبن جي، صاحب اقتدار شخصن جي. ۽ انهيءَ ڪري اسين، جو مُرده پرست مشهور آهيون، سو اسان جي مُرده پرستي، يا خود زنده پرستي، خالص شخص پرستي آهي، ۽ اسان جو سماج درحقيقت شخص پرست سماج آهي — ڇو ته اُن ۾ هرهنڌ رڳو شخص جي ثنا ٿئي ٿي، شخص کي پڏائجي ٿو، شخص جي بندگي، اُن جي ذات جي بندگي، ٿئي ٿي، ۽ ان جي ڀلهي ڀالي جي مالها جپجي ٿي — ۽ ان جي خيالن، عادتن ۽ عملن جو اُن ۾ دخل نٿو رهي. اسان وٽ هٿ ٻڌجن ٿا، پٽ تي ويهجي ٿو، پيرين پئجي ٿو، بلڪ پير ڌوئي پيئجن ٿا، "ڏن" ڏجن ٿا، سائين سائين ڪجي ٿو، ليلائجي ٿو، ۽ ائين جيڪي ماڻهن کان مٿيرا ماڻهو آهن اُنهن کان سيڪجهه گهرجي ٿو، بلڪ اُنهن جو ماڻهو ٿيڻو پوي ٿو، انهن کان ڊڄجي ۽ ڪنبجي ٿو — وڏيري کان ۽ سردار کان، مُلي، شيخ ۽ پوپي کان، ۽ پير، فقير، درويش کان، ۽ حاڪم کان ۽ حاڪم کان وڌيڪ حاڪم جي ٻلي يعني اُن جي عام مختار کان، ۽ انهن جي سڀني سماجي ۽ سياسي ماڻدائڻ کان، جيڪو هُنن پنهنجي بچاءَ لاءِ ۽ پنهنجي عمل ۽ اختيار جي بساط طور پنهنجي چوڌاري اڏيو آهي: ۽ اسان مان جيڪي به "صاحب" يا ڪامورا يعني "ڪم" وارا — عملدار — سڏجن ٿا، اُهي به اُنهن جي اُن ماڻدائڻ جا ئي هٿ — ٻڌا نوڪر آهن، اُنهن جي اُن بساط جا ئي مُهرا آهن — هونئن اُهي پاڻ به پنهنجي هر "زيردست" جا "بالادست" ئي آهن. اِنهيءَ طرح انساني مسارات، خود اعتمادي ۽ بي خوفاني اسان ۾

ڪانهي. اسين پاڻ کي هيٺو ۽ هيچ ٿا سمجهون، ۽ چئون ٿا، "اسان ۾ رکيو ئي ڇا ٿي!" ۽ سيڪجه واقعي هو ٻيا آهن، جيڪي اسان کان مٿيرا آهن: هو جيڪي ائين آهن تن کي اسين پهچي به نٿا سگهون. تن جي آڌر اسان جا چپ سبيل رهن ٿا ۽ اسين ڪجهي به نٿا سگهون. هو اسان تي آڪڙجن ٿا، اسان تي آڪڙيا آهن، ۽ رکوپاڻ پرتي ۽ پاڻ سکي رکڻ ۾ پورا آهن. اُن لاءِ رکو غيب وٽ جوابدار آهن يا قبول پيل پهرئين درجي جي غلامن وانگر پنهنجن اُنهن مهابلي آقائن وٽ جيڪي اسان وٽ هتي پنهنجي اندروني بينڪيت قائم ڪير ويٺا آهن. ائين اسان جو سنڌي سماج سچ پچ ته اڄ غلامن جي غلامن جو هڪ غلام سماج آهي.

۽ هيڏانهن اسين اديب ۽ شاعر ۽ عالم، جن جو فرض هو ته اسين انهن پنهنجين مُرده پرستين ۽ زنده پرستن جي بنيادن کي اکوڙيون ۽ انهن جي ته ۾ جيڪو ڪوڙ لڪل هو تنهن کي پڌرو ڪيون، ۽ اُنهن جي سماجي ۽ سياسي ماندائن جو اونهو مطالعو ڪيون ۽ اُنهن جي اصل فريب کان پنهنجي ويساهه وسوڙيل، ڏتڙيل ۽ ڏکويل سماج کي واقف ڪريون، ته جيئن هو پاڻ کي سڃاڻي، ۽ پاڻ ۾ ڀروسو پيدا ڪري، ۽ پنهنجي قسمت جو پاڻ ڏڻي ٿئي.... اُن سڀ جي بدران اسين آهيون، جو نون نون درگاهن، آستانن ۽ مُرده پرستين جي پيدا ڪرڻ ۾ پورا آهيون، ۽ انهي ارمان ۾ ٻڏي رهيا آهيون ته افسوس جو اسين فقط مرده پرست آهيون، زنده پرست ڇو نه آهيون!

اصل ۾، هيءَ اسان لاءِ مُرده يا زنده پرستيءَ جي وچ ۾ مقابلي جي ڳالهه ڪانهي. هيءَ ڳالهه اسان لاءِ پنهنجي غلاميءَ کي سڃاڻڻ ۽ اُن مان پنهنجي جان ڇڏائڻ جي آهي. برابر، اسين نه مُردن مان نه زندن مان، نه ماضيءَ جي "قبول پيلن"، "رحمت ڪيلن" ۽ "سلام پاتلن" مان ۽ نه حال جي "مولانائن"، "مرشدن" ۽ "مالڪن" مان ترت جان ڇڏائي ٿا سگهون — پر اسين اُنهن جي پرستش ۽ پوڄا مان، اُنهن جي بت پرستيءَ مان، جان ڇڏائي سگهون ٿا. اسين اُنهن کي اُنهن جي اصليت ۾ سڃاڻي سگهون ٿا. ڇو ته پوڄا ۽ پيار، پرستش ۽ پيرويءَ، بت پرستيءَ ۽ قدردانيءَ ۾ به فرق ٿئي ٿو. ڪنهن خيال، ڪنهن شيءِ، ڪنهن ماڻهوءَ جي گڻ اوگڻ، ڪمائيءَ نڪمائيءَ ۽ چڱائيءَ مَنائيءَ کي، يعني اُن جي افاديت کي، اُن جي وٽ کي، خيال ۾ نه آڻيندي، اُن جي پرک نه رکندي ۽ اُن جي ڪنهن موهوم يا غير موهوم چڱائيءَ جي حاصلات لاءِ خود جاکوڙ نه ڪندي، رکو اُن جي نالي جو ويهي جپ ڪرڻ، ورد ڪرڻ، ۽ اُن جي چوڏاري ويهي ڦيريون پائڻ يا آڏو ويهي ڇپيون وجهڻ ۽ مٿا ٽيڪ ڪرڻ، ۽ ائين سمجهڻ ته ائين اسان جي هر حاجت روائي ٿي ويندي ۽ ان جي هر اُها موهوم يا غير موهوم چڱائي ۽ فضيلت اسان کي حاصل آهي يا حاصل ٿي ويندي، اِها بت پرستي آهي، اها اُن خيال، اُن شيءِ، اُن ماڻهوءَ جي پوڄا آهي — اِهو اُن جو پيار، اِها اُن جي پيروي يا قدرداني ڪانهي — چاهي اُهو ماڻهو، اُها شيءِ، اُهو خيال ڪير به هجي، ڇا به هجي ۽ ڪهڙو به هجي.

سنڌي سماج، جو ڪجه به اُهو اڄ آهي، اُن مان اسين مطمئن نه آهيون. اسين ان ۾ تبديل ڏسڻ چاهيون ٿا. اسين چاهيون ٿا ته اُن ۾ آزادي هجي، جمهوريت هجي ۽ سماجي انصاف هجي.

اُن لاءِ اسين ڇا ٿا ڪري سگهون؟

برابر، دعائون به گهري سگهون ٿا، سرڪار کي منٿون به ڪري سگهون ٿا، سرڪار ۽ سماج جي ٿلهن ٽنيرن -مُلن، پيرن ۽ "وڏيرن" — کان بيک به پني سگهون ٿا. ۽ هيستائين اسان ائين ئي پني ڪيو آهي. پوءِ، ڇا آزاد ٿيا آهيون، اسان جي عزت وڌي آهي، اسين سکيا ٿيا آهيون؟ جي نه، ته هاڻي اسان کي ڳالهه کي سمجهڻ گهرجي. دعائن سان، منٿن سان، بيک گهرڻ سان ڪجه نٿو ٿئي ۽ نه ڪجه ٿيڻو آهي — ڇو ته سيني ڏاهن جو، سيني ڪتابن جو ۽ سڄيءَ تاريخ جو چوڻ آهي ته "انسان کي ڪوشش کان سواءِ ڪجه نٿو ملي"، ۽ "قومون جيسين پنهنجي حالت کي بدلائڻ جي پاڻ ڪوشش نٿيون ڪن، تيسين سندن حالت نٿي بدلجي."

دراصل دنيا جو انسان سان واسطو آهي، ۽ دنيا انسان جو ذمو آهي. "اقتدار جو اصل مالڪ خدا آهي" — ائين چوڻ سان انسان، يعني اسين، پنهنجي ذميداريءَ کان آجا ٿي ڪونه ٿا وڃون. اُهي جيڪي ائين چئي، اقتدار جا مالڪ بڻجي ويهن ٿا، اُهي رکو ڌرتيءَ تي

خدائون ٻڌجي ويھڻ گھرن ٿا، ۽ ڪين ايتري پڌري ڳالھ
۾ مغز ۾ نٿي ويھي تہ جيڪڏھن خدائي اقتدار جا پاڻ
دارا ٻڌجي سگھن ٿا، تہ ٻيا انسان بہ ڇو نہ اُن جي
دارائيءَ جي دعوا ڪن.... ڇو تہ خدا جي وحدانيءَ
نظريي ۾ ڪوبہ مخصوص انسان، ۽ ڪي بہ مخصوص
انسان، خدا جا ذريان ني ڏٺيل يا پيشگي منتخب ٿيل
ڪونھن. ۽ اھوني اصل ۾ ناقابل ترديد تاريخي بنياد
اڏيل آھي آقائيت جي خلاف بغاوت جو، جمھوريت جو،
مساوات ۽ آزاديءَ جو، يعني اقتدار جي انساني منتقليءَ
يا ڏي - وٺ جو ۽ پڻ اُن جي انساني استعمال جو.
"شورائيت" يا "شُوراڪرسي" يا "شوريگ" ۾ اقتدار
جي انساني منتقليءَ جو اصول يا ڏس موجود ڪونھي -
محض شورا يا شورائيت آمريت ڏانھن، اقتدار جي
غاصبيت ڏانھن، ني نيني سگھي ٿي. محض "شورائيت"
ارضي آقائيت جي پيڙھ جو پٿر بہ ٿي سگھي ٿي ۽ اُن
جي حفاظت لاءِ ھڪ مضبوط قلعو بہ: اُن جي برخلاف،
جمھوريت ھر صورت ۾ ۽ ھر طرح ارضي آقائيت جو ضد
آھي. ھر غاصب اقتدار غصب ڪرڻ لاءِ پنھنجن رفيقن
سان مشورت ڪري ٿو، ۽ اُھي اُن جي شورا آھن. ۽ اُن
کان پوءِ ھو پنھنجي پسند جي اُھڙي ني شورا قائم
ڪري پنھنجي اقتدار جوتا حيات بچاءُ بہ ڪري سگھي
ٿو. شورو ڪرسي ائين آھي. ڊيموڪرسي ائين نہ آھي.
ڊيموڪرسي ڊيموڪرسيءَ ڏانھن نٿي ٿي، جمھوريت
جمھوريت ڏانھن نٿي ٿي - ڇو تہ اُن ۾ اصل ۽ صحيح
شورا بہ آھي ۽ شورا جي شورا سان تبديل جي انساني
يعني اجتماعي رضا تي مبني واٽ بہ آھي - ڇو تہ اُن ۾
پرستش ڪانھي، مُردن جي توڙي زندن جي، يعني اُن
۾ شخص پرستي ڪانھي. اُن ۾ شخص يا شخصن جي
غلامي يعني اُن ۾ ارضي آقائيت جي گنجائش ڪانھي.

جمھوريت کان محروم پنھنجي مجبور ملڪ لبنان
کي اھڙيءَ ني اڏينتا ۾ ورتل ھڪ حالت ۾ ڏسندي،
خليل جبران چيو ھو -

ھو مون کي چون ٿا:
"جي تون ڪو غلام ستل ڏسين تہ ان کي نہ
جاڳاءِ،
"ممڪن آھي تہ ھو آزاديءَ جو خواب ڏسندو
ھجي!"

آءٌ انھن کي چوان ٿو:
"جي اوھين ڪو غلام ستل ڏسو، تہ ان کي
جاڳايو،
"۽ ھن کي آزاديءَ جي ڳالھ ٻڌايو!"

خليل جبران پنھنجن ھموطنين کي، اسان وانگر،
پنھنجن ۽ پراون، مُردن ۽ زندن، جي پوڄا پاٺ ۽
پرستش ۾ محو ڏسندي ۽ اُنھن جي پوئلڳيءَ ۽ ٻانھپ
۾ ھڪٻين سان مقابلي بازيون ۽ شرطون ٻجائيندي
ڏسي، اُنھن کي چيو ھو -

"اي منھنجا ھموطنو!
"مون کان اوھين ڇا ٿا گھرو؟
"اوھين چاھيو ٿا تہ آءٌ اوھان سان
"لفظن جي عظيم محل اڏڻ جو ڪوڙو واعدو
ڪريان
"۽ پڻ پوڄا - گھرن جي اڏڻ جو، جن تي خوابن
جون ڇتيون وڌل ھجن!
"پر عزيزو!
"زندگي زندگي آھي -
"جوانيءَ جو ارادو
"قوہ وھيءَ جي جاڪوڙ
"۽ پيرسنيءَ جي ڏاھپ.
" پر توھين منھنجا سادہ دل معصوم ھموطنو!
"پوڙھا ۽ ڪمزور ڇارا -
" وڏي مغز ۽ گھنج گھنج ٿيل چمڙيءَ سان.
"اوھين وڏي ٻار تي پيا آھيو
"۽ ھڪٻين تي پٿرن اڇلائڻ ۾ پورا آھيو!"

ڪاش، ڪوئي خليل جبران ھجي، جو اڄڪي وڏي،
اسان پرستارن کي اڄ اِنھن لفظن ۾ مخاطب ٿئي -
اسين، جيڪي پرستش تي ناز ٿا ڪريون، ۽ پراون لاءِ
ھٿن ۾ گل جھلي ٿابيھون ۽ پنھنجن لاءِ پٿر!

حفيظ قريشي

تـوَنيـرَ ڍهَ ڏاوٽيـون

(قومي بقا جي جنگ ڪرڻ جي لاءِ ڪجهه ضروري نقطن جو مختصر مطالعو)

هن ڌرتيءَ جي گولي تي پنهنجو وجود رکندڙ هر قوم، تاريخ جي ڪنهن نه ڪنهن دور ۾ پنهنجي قومي بقا جي جنگ ضرور لڙي آهي. ڪي قومون اڄ به پنهنجي وجود کي بچائڻ ۽ بقا ڏيڻ لاءِ وڙهي رهيون آهن. جن قومن پنهنجي بقا جي جنگ هارائي آهي، سي يا ته هن ڌرتيءَ جي گولي تان سدائين لاءِ پنهنجو وجود وڃائي ميسارجي ۽ گم ٿي ويون يا ٿالي ماتر نموني، هڪ ثقافتي يا نسلي ٽورائي واري حيثيت ۾، پنهنجي ني ڌرتيءَ تي ۽ پنهنجي ني ملڪ ۾، ٿالي ماتر نموني آخري پساهه کڻي رهيون آهن.

قومي بقا جي جنگين واري تاريخ ٻڌائي ٿي ته قو من پنهنجي وجود جي بقا لاءِ جنگيون ٻن نمونن سان وڙهيون آهن، آزاد هئڻ جي حيثيت ۾ يا غلام ٿيڻ کان پوءِ بقا جي جنگ جوٽڻ.

١. آزاد قومي حيثيت ۾ بقا واري جنگ لڙڻ:

اِن حالت ۾ هڪ آزاد قوم جي ملڪ مٿان ڪا سامراجي، پر مار قوم يا قومون، ان قوم جي سرحد کان ٻاهران اچي مٿن حملو ڪن ۽ سندن آزاديءَ ۽ حُرمت کي ڪسڻ جي لاءِ طاقت جو استعمال ڪري ته اهڙي شڪل ۾ اُها قوم، پنهنجي ازلي ۽ ابدي حق آزاديءَ کي بچائڻ لاءِ قومي بقا جي جنگ جوٽڻ تي مجبور ٿئي ٿي.

٢. غلام قوم جي حيثيت ۾ بقا واري جنگ جوٽڻ:

ڪا قوم پنهنجي ني ڌرتيءَ تي پنهنجا تاريخي حق وڃائڻ کان پوءِ، جنهن ويل ان کي اهو احساس شدت سان ٿئي ته هو غلام بڻجي وئي آهي ته ان وقت ني ان ۾ آزاديءَ لاءِ تڙپ پيدا ٿي وڃي ٿي، پوءِ غلام قوم جي، آقا قوم سان پنهنجي حقن کي ويڙهاند شروع ٿي وڃي ٿي. ۽ نيٺ هڪ ڏينهن غلام قوم پنهنجا ازلي ۽ ابدي تاريخي حق حاصل ڪري سوڀاري ٿئي ٿي.

هر آزاد قوم کان جڏهن سامراجي قومن سندس "آزادي" واري عظيم نعمت ۽ وٽ ڦرڻ جي ڪوشش ڪني. تڏهن آزاد قوم کي پنهنجي بقا لاءِ وڌ کان وڌ ضرورت هڪ منظم ويڙهاڪ سگهه (Millitnt Force) جي هوندي آهي. جيڪا سندس آزادي ۽ مقدس سرحد جو بچاءُ ڪري سگهي، جڏهن ته هر غلام قوم کي پنهنجي ني ڌرتيءَ تي پنهنجي قومي بقا جي جنگ لاءِ وڌ کان وڌ ضرورت پنهنجي قوم جي عظيم ۽ اجيت ڏاهپ ۽ پنهنجي عوام جي آزادي ۽ حريت واري بي انتها جذبي جي ضرورت هوندي آهي. ان ني لاءِ قومي بقا جي جنگ جو ٿيندڙ غلام قوم جو ڏاهو، سڀ کان اول پنهنجي قوم ۾ روحاني بيداري پيدا ڪندو آهي. اها روحاني سجاڳي اصل ۾ ثقافتي سجاڳي (Cultural Consiousness) ني هوندي آهي، ٿورن لفظن ۾ چئجي ته هر غلام قوم جي بقا واري جنگ جو پهريون مورچو، ثقافتي مورچو هوندو آهي ۽ اهو به صاف چٽي سگهجي ٿو ته قومي بقا جي جنگ وارو مهڙ

وارو دستو، ان قوم جا برک سياستدان، ڏاها، اڪابر، اديب، شاعر، عالم ۽ فاضل هوندا آهن. جيڪي سڄي غلام سماج ۾ روحاني سجاڳي جو سچ اپاريندا آهن. اُن ۾ ڪوبہ شڪ نہ آهي تہ جيڪا قوم جيتري قدر ثقافتي (روحاني) طرح سجاڳ هوندي، اها قوم اوتري قدر پنهنجي آزاديءَ جي ويجهو هوندي. ان ڪري جو ٻولي آهي، ٻولي ۽ ثقافت (CULTURE) نہ رڳو ڪنهن قوم جو روح هوندي آهي بلڪ اُن قوم جو لکين، هزارين ۽ سوين سالن جو اباڻو ورثو ۽ گڏيل شعور (Collective Thinking) پڻ هوندي آهي ۽ گڏو گڏ ان قوم جي اڪيلي ۽ واحد قومي سڃاڻپ (National Identitification) پڻ هوندي آهي، نہ ڪ Bioliogically ۽ Genetically سڀ انسان هڪ جهڙا آهن، فرينچ، انگريز، بنگالين ۽ سنڌين پهرين سڃاڻپ انهن جي ٻولي ۽ ٻي سڃاڻپ انهن جو وطن آهي، ان ڪري ثابت ٿيو تہ دنيا ۾ انسانن کي قومن ۾ ورهائڻ واري شيءِ هر قوم جو پنهنجو ڪلچر (ٻولي ۽ ثقافت) ئي آهي. ان ئي ڪري، هر سامراجي قوم، ڪنهن قوم کي غلام بڻائڻ کان پوءِ پهريون موتمار، هنڌائتو ۽ خطرناڪ ڌڪ ان قوم جي ٻولي ۽ ثقافت کي ميسارڻ لاءِ هڻندي آهي. جيئن اصل قوم، پنهنجي ٻولي، ثقافت، تاريخ ۽ عظيم دليري وارين روايتن کان ڪٽجي وڃي. اهو بلڪ ائين آهي جيئن ڪنهن وڻ کي پاڙان پٽي ڇڏجي. ان ئي ڪري ڌرتيءَ جا سرويچ ۽ سڄاڻ پنهنجي ڌرتيءَ ۾ پنهنجيون پاڙون پختيون ڪرڻ لاءِ، قومي بقا جي پهرئين مورچي، "ثقافتي محاذ" تي پير کپائي مقابلو ڪندا آهن. هو پنهنجي سماج ۾ ڌارين ۽ اوپري ٻوليءَ جي سامراج قبضي کي ناجائز ۽ ناحق سمجهي للڪاريندا آهن، سڄي سماج ۾ پنهنجي ٻوليءَ جي بحاليءَ لاءِ سر ٽوڙ ڪوششون ڪندا ۽ اپاءَ وٺندا آهن. پنهنجي سماج ۾، اسيمبلين ۾، بازارن ۾، اسڪولن ۾، ادارن ۾، دفترن ۾، ريڊيو ۽ ٽي وي تي پنهنجي ٻوليءَ جو حق بحال ڪرائيندا آهن.

هر غلام سماج جي ڏاهي ۽ سڄاڻ فردن جو، قومي بقا واري ويڙهہ جي منڊ ۾ سمورو ڌيان ۽ محنت، سڀ کان وڌيڪ "ثقافتي محاذ" تي رهندي آهي، جو تہ جيڪر ڪا قوم ثقافتي محاذ تي شڪست کائي ٿي وڃي تہ پوءِ اُها قوم روحاني طرح مري ٿي وڃي ۽ نيٺ قومي موت ان قوم جو مقدر بڻجي وڃي ٿو. ان ڪري جو دنيا ۾ ڪو بہ سامراج ڪنهن غلام قوم کي جسماني طرح سان سو سيڪڙو قتل ڪرڻ ۾ ڪامياب نہ ٿيو آهي، ها ائين ضرور ٿيو آهي تہ دنيا جي ڪن سامراجن، ثقافتي طرح سان غلام قومن کي سو سيڪڙو قتل ڪري ڇڏيو هجي. جو تہ دنيا جي هر سامراج غلام قوم کي ختم ڪرڻ ۽ قومي موت مارڻ لاءِ بہ طريقا اختيار ڪيا آهن.

١.. طبعي يا جسماني عام ڪوس (Physical Genocide)

٢. ثقافتي عام ڪوس (Cultural Genocide)

جڏهن تہ دنيا ۾ عملي طرح سان اُهو ممڪن ڪونهي تہ ڪنهن غلام قوم کي طبعي يا جسماني طرح سان سو سيڪڙو قتل ڪري ڇڏجي.

جيڪي سامراجي قومون عددي طرح سان غلام قوم کان گهٽائيءَ ۾ هونديون آهن، اتي هو پنهنجا ماڻهو بيٺڪن ۾ يا غلام ملڪن ۾ لڏائي آڻي اصلي قومن کي ٿورائيءَ ۾ تبديل ڪري ڇڏينديون آهن. ان ٿورائيءَ ۾ تبديل ڪرڻ واري عمل کان پوءِ بہ دنيا جي هر سامراجي ۽ ظالم قوم، اصلي ۽ مظلوم قوم جو ثقافتي عام ڪوس ضرور ڪيو آهي. بلڪ دنيا ۾ ائين بہ ٿيو آهي جتي سامراجي قوم عددي طرح ايتري گهٽائي ۾ ڪو نہ آهي يا ڪون هني جو هو اصلي قوم کي ٿورائيءَ ۾ بدلائي ڇڏي يا جسماني طرح عام ڪوس ذريعي ان کي ختم ڪري ڇڏي تہ پوءِ ان حالت ۾ دنيا جي هر سامراجي قوم اصل ۽ ڌرتيءَ جي ڌڻي قوم کي ختم ڪرڻ لاءِ ان جو وڏي پيماني تي ثقافتي عام ڪوس ڪري ان قوم جي ٻولي، ثقافت، تهذيب ۽ رهڻي ڪهڻيءَ کي پوريءَ ريت برباد ڪرڻ لاءِ غلام قوم جي ٻولي ۽ ثقافت جي واڌ ويجهہ ۽ ترقيءَ جا سمورا رستا ۽ دنگ بند ڪري ڇڏيا آهن. جيئن مظلوم قوم پنهنجي ني ڌرتيءَ تي، پنهنجي تاريخ، تهذيب، ٻوليءَ ۽ ثقافت کان ڇڄي ڪري ظالم قوم ۾ مرج ۽ ضم ٿي وڃڻ تي مجبور ٿي وڃي جو تہ جنهن قوم جي ٻولي زنده رهندي اُها وقوم جيئري رهندي، ان ڪري دنيا ۾ ڪيترين ني قومن جي ٻولين کي ختم ڪري، انهن

قومن کي ڌارين پرمار قومون پاڻ ۾ جذب ڪري ويون.

جتي جتي سامراجي قومن اصلي قوم کي ٿورائيءَ ۾ بدلائي ڇڏيو آهي، اتي هنن باقي رهيل کهيل ۽ بچيل سچيل قومن رکي ثقافتي طرح تباهه ۽ برباد ڪري، ان حال تي پهچائي ڇڏيو آهي جو هو هن دنيا ۾ عبرت جو نمونو بڻجي پنهنجي ئي ڌرتيءَ تي ڪٿو ڪٿو ٿي جيءُ رهيون آهن. ان جو هڪ وڏو مثال "آسٽريليا" جا اصل رهواسي "ايب اوريجنس" (Aborigines) آهن، جيڪي سڄي آسٽريليا جي ڌارين آباديءَ ۾ هڪ سيڪڙو وڃي بچيا آهن، هڪ ٻيون مثال مصر جا اصلوڪا وارث ڪوپٽڪس (Coptics) آهن. چوٿون مثال ريڊ انڊين جو (Red Indian) آهي. هاڻ ڪين جيڪر پنهنجي ٻولي ۽ ثقافت به ملي وڃي تڏهن به هوهن ڌرتيءَ گهڻو وقت جٽاءُ نه ڪري سگهنديون. هو عددي طرح ٿوراني ۾ اچڻ جي ڪري ۽ پنهنجي ٻولي ۽ ثقافت جي خاتمي بعد صحيح معني ۾، پنهنجو قومي وجود ۽ پنهنجي ئي ڌرتيءَ تي، پنهنجا تاريخي حق وڃائي ويٺيون آهن. هاڻ دنيا جو ڪوبه عقيدو، ڪوبه نظريو ۽ ڪوبه ازم ڪين بچائي ٿو سگهي نه ئي سندن ڌرتي، سندن ثقافتي، اقتصادي ۽ سياسي حق موٽائي سگهي ٿوچو ته هو طبعي ۽ ثقافتي طرح سان مري چڪيون آهن يا آخري پساهن ۾ آهن.

هن ڌرتيءَ تي ڪي قومون پنهنجي بقا جي جنگ رکو ان ڪري ڪٽي ويون آهن جو انهن قومن ڌاري ۽ قابض قوم ۾ ثقافتي طرح سان ضم ٿيڻ بدران، ان ڌاري ۽ قابض قوم کي ثقافتي طرح فتح ڪري پاڻ ۾ ضم ٿيڻ تي مجبور ڪري ڇڏيو ۽ ڌارين کي پنهنجي ٻولي ۽ ثقافت سيکاري ڪين پنهنجي ئي قومي وجود جو حصو بڻائي ڇڏيو. ان جو چٽو مثال سنڌي قوم آهي، جنهن تاريخ جي تمام ڏکين دورن ۾ ڌارين ۽ پرمار نسلي گروهن ۽ قومن کي پاڻ ۾ ضم ڪري ورتو ۽ ان ريت پنهنجي قومي وجود کي بقا ڏيندي آئي آهي. اهوئي فطري اصول آهي ڌاريا ماڻهو اصل ڌرتيءَ جي ڪلچر ۾ جذب ٿي، ٻن ٽن نسلن کان پوءِ اصل ڌرتيءَ جي ماڻهن جهڙا ٿي ويندا آهن، هر ظالم ۽ پرمار گروهه يا قوم جي واحد سڃاڻپ اها هوندي آهي ته هو پنهنجي ٻولي ۽ ثقافت کي اصل ڌرتيءَ جي ڌڻين مٿان مڙهڻ جي ڪوشش ڪندي آهي ۽ اصل قوم کي ثقافتي طرح غلام بنائڻ جي ڪوشش ڪندي آهي. هونئن به هر غلام قوم کي، هرسامراج، بدترين غلاميءَ ۾ جڪڙڻ لاءِ، ٽن پاسن کان غلام ڪندو آهي. ۽ اهڙيءَ ريت هر غلام سماج جي غلامي، سماجي نوعيت ۽ ڪيفيت جي لحاظ سان ٽن نمونن جي هوندي آهي.

١. ثقافتي غلامي (Caltural Slvery)

٢. اقتصادي غلامي (Economical Slavery)

٣. سياسي غلامي (Plitical Slavery)

ان ئي ڪري دنيا جي هر غلام سماج ۾ قومي بقا جي جنگ جوٽيندڙن جا ٽي وڏا ۽ مک محاذ هميشه قائم رهيا آهن.

١. ثقافتي محاذ (Cultural Frant)

٢. اقتصادي محاذ (Economical Front)

٣. سياسي محاذ (Political Front)

گهڻو ڪري سڄي دنيا ۾، قومي سجاڳي (National Consiousness) پيدا ڪرڻ لاءِ انهن ٽنهي محاذن، گڏجي ڪم ڪيو آهي ۽ قومي بقا جي جاکوڙ ۾ اهي ٽئي محاذ گڏو گڏ هليا آهن پر پنهنجي ئي ڌرتيءَ تي پنهنجي بقا جي جنگ جوٽيندڙ مظلوم قوم جو سڀ کان اهم مورچو ثقافتي مورچو ئي هوندو آهي، ان اهم مورچي کي نظرانداز ڪري، ڪا قوم گهٽائي ۾ هوندي به ختم ٿي سگهي ۽ ڌارين قوم ۾ ضم ٿي سگهي ٿي چو ته قومي بقا جي هر جنگ، ڦيريدار (پيچيده) ۽ ڏکي هوندي آهي، ان ڏکي جنگ ۾ ائين ٿيندو آهي ته ڌاري قوم ۽ اصلي قوم جي ٻولي ۽ ثقافت جي ٽڪراءُ ۾ جيئن جيئن ڌاري قوم يا گروهه عددي گهٽائي ۾ ايندو ويندو آهي، تيئن تيئن اصل قوم پنهنجي ئي ڌرتيءَ تي، قابض قوم جي ذهني طرح غلام بڻجي، فرمانبردار نوڪرن وانگر پاڻ مرادو هوريان هوريان ڪجهه وقت جٽاءُ ڪري ڌاري قوم ۾ جذب ٿيڪري گم ٿي ويندي آهي، ڪجهه وقت جٽاءُ ڪرڻ واري دور ۾ غلام قوم ۾ مها دانشور، اديب، شاعر، اڪابر ۽ سياستدان پيدا ٿيندا آهن ۽ جيئن ته انهن جو پنهنجي ثقافتي محاذ تي ڪوبه ڌيان نه هوندو آهي. ان ڪري هوريان اصل قوم سنڌ ۾، سنڌين ۽ ڌاري قوم ۾

جذب ٿيڻ شروع ٿي ويندي. بلڪ ائين جيئن، جڏهن 1972 ۾ سنڌي ٻوليءَ مٿان ڌاري پرمار ۽ سامراجي ٻولي اڙدو جي هلان ٿي ته ان وقت جي قومپرست سڏائيندڙ ۽ قومپرستيءَ جي هام هڻندڙ ڏاهن، اڪابرن، اديبن ۽ شاعرن جو فرض هو ته هو ڌارين پناهگير پرمارن جي ثقافتي هلان ۽ حملن خلاف ڪا منظم ۽ جٽاءدارثقافتي ۽ سياسي حڪمت عملي جوڙين ها، پنهنجي قوم بقا جي اهم ترين ۽ هڪ ثقافتي مورچي کي نڌڪو ڇڏي ڀڄڻ بدران ان کي تهاين مضبوط ۽ سگهارو ڪن ها ته اڄ اهي پناهگير ايترا انتها پسند نه هجن ها، بلڪ اهي هوريان هوريان سنڌي سکي، سنڌي بڻجن واري ثقافتي انصمام جي عمل (Cultural assim-ilation Process) هيٺ اچي وڃن ها ۽ گهٽ ۾ گهٽ هنن جو نئون نسل گهڻي حد تائين سنڌي بڻجي چڪو هجي ها، بلڪ انهن مان اڄ ڪيتراني سنڌي ٻوليءَ جا ليکڪ ۽ شاعر بڻجي چڪا هجن ها، پر ان وقت سنڌ جي مفادپرست، اقتدار پسند ۽ ٻٽي ڪردار واري ڏاهي، سنڌي قوم جي ان "ثقافتي محاذ" کي نه رڳو نظر انداز ڪيو، بلڪ حاڪمن جي درٻاري ٻولي "اڙدوءَ" ۾ لکڻ شروع ڪري ڏنو. جن ماڻهن کي، ٽي وي، ريڊيو، اخبارن، اسيمبلين، ادارن ۽ آفيسن ۾ سنڌي ٻوليءَ کي بحال ڪرائڻو هو ۽ سنڌ ۾ سنڌي ٻوليءَ جي حق لاءِ لڙي سنڌي ماڻهن ۾ ثقافتي سجاڳي پيدا ڪري، منجهن قومي بيداري آڻڻي هئي، سي نوڪرين جا ڪيجهو بڻجي، مال ۽ ملڪيتون ميڙڻ ۾ لڳي ويا ۽ ان عرصي دوران ڌاريا پرمار پناهگير پنهنجي ثقافتي غلبي "اڙدو" مڙهڻ واري عمل ۾ وڌيڪ سگهارا ٿي ويا، جو اڄ هو سنڌين کي پناهگير بڻائڻ تي سندرو ٻڌيو بيٺا آهن. ان قومي غفلت ۽ مفاد پرستيءَ جو نتيجو اڄ اسان سڀني جي سامهون آهي.

دنيا جي هر غلام سماج ۾ قومي سجاڳي (National Consionsness) جي پهرئين مرحلي "ثقافتي سجاڳي" (Cultural Consionsness) جي پوري ۽ ڀرپور زميواري، غلام قوم جي سياستدانن کان وڌيڪ غلام قوم جي ڏتڙيل ۽ يتيم ٻوليءَ جي سرجڻهارن ليکڪن، اديبن ۽ شاعرن تي هوندي آهي. هر غلام قوم جي سجاڻ ليکڪ جي ازلي ۽ ابدي وابستگي (Commitment) پنهنجي عوام سان هوندي، نه ڪي درٻار ۽ حڪومت سان، ان ڪري غلام سماجن جي اديبن جي لکڻ جو ڪارج سندن شخصي ميتا نه، پر پنهنجي قومي وجود جي ميتا هوندو ۽ رهندو آهي. غلاميءَ جي اهڙن ٻنڌڻن ۽ ڏاوڻين ۾ ڏايل غلام سماج جي هر محب وطن اديب جي قلم مان نڪتل هر جملو، هر سٽ، هر لفظ، هر حرف ۽ زير زبر ۾ قومي بقا جو آدرشي سبق سمايل هوندو آهي.

جن غلام سماجن ۾، قلم جو ڌڻي "ثقافتي سجاڳيءَ" جا ڪني سج اياري وٺندو آهي، ته پوءِ اتي قومي سجاڳي ايتري گهڻي اچي ويندي آهي جو غلام قوم چني ڏيندي آهي ته

سنڌ نه آهي مال غنيمت، ڀيند نه ڪنهن کي ڏينداسين،

سڏ وراڪو سو ته پري، سينڌ نه ڪنهن ڏينداسين.

(محمد خان مجيدي)

اها ثقافتي سجاڳي، قوم جي واتان چوائيندي آهي ته "سنڌ، سنڌين جي آهي،" پوءِ قوم پنهنجي هيٺانيءَ تي ويچاريندي آهي، پنهنجا دشمن ۽ ان جو اصل نسل ڳولي لهندي آهي. اهڙي ريت ثقافتي سجاڳي يا روحاني بيداريءَ منجهن ني قتصاد سجاڳي (Economical Consiousness) جو ڏيو روشن ٿيندو آهي ته قوم پنهنجي اقتصادي پر مارن جو حسب نسب ۽ تاجي پيٽو ڳولي لهندي آهي ۽ غلام قوم ۾ اها "مالڪانا ذهنيت" ۽ اهي "مالڪانا رويا" جنم وٺندا آهن. ته هي منهنجو وطن آهي، جيڪر ڪو ڌاريو پر مار منهنجي ڌرتيءَ تان هڪ سنگ به لٽيندو ته اسان هن جو سر لٽي ڇڏينداسين، پوءِ "وطن يا ڪفن" "آزادي يا موت" جا نعرا صدين جي خاموش پولارن ۾ پڙاڏو ۽ گونجار ڪندا آهن ۽ قوم منجه سياسي سجاڳي (Political Consiousness) جو سج، آرهڙ جي اڌ ڏينهن وانگر ٽامڻي هڻي، وچ آسمان ۾ بيهي غلام قوم جا جذبا گرمائيندو آهي. ظالم ۽ پرمار قوم مٿان ٽاندن جا مينهن وسائيندو آهي. اهڙيءَ ريت هر غلام سماج ۾ مڪمل قومي سجاڳيءَ واري منزل تي رسڻ لاءِ، ثقافتي، اقتصادي ۽ سياسي سجاڳيءَ وارا ٽئي محاز، گڏوگڏ

هلندي، اُن جاءِ ۽ ان نقطي تي پهچندا آهن، جتي قوم هڪ انقلاب لاءِ، هڪ نئين دنيا جوڙڻ لاءِ تيار ٿي، اٿي کڙي ٿيندي آهي ۽ پوءِ هڪ چال (Revolution) ايندو آهي ۽ ڌرتيءَ جي نقشي تي هڪ نئون نڪور عزم جنم وٺندو آهي ۽ هڪ نئون جهان پيدا ٿي پوندو آهي.

قومن جو غلام ٿيڻ، غلاميءَ مان مٿي چڙهڻ ۽ پنهنجي وجود کي زنده ۽ باقي رکڻ واري تاريخ، تمام سبق ڏياريندڙ آهي ته دنيا جي سامراجي قومن ۽ قوتن، قومن کي غلاميءَ جي ڌهڻ ۾ سدائين لاءِ غرق ڪرڻ لاءِ ڇا ڇا نه ڪيو آهي. قومن جو طبعي يا جسماني قتلام، قومن جو ثقافتي قتلام، قومن کي علم ۽ هُنر کان پري رکڻ ۽ رڳو ايترا ماڻهو غلام قوم مان پيدا ڪرڻ، جيڪي ڪلرڪ ۽ پٽيوالا بڻجي سندن ظالمالي نظام کي هلائي سگهن. قومن جي ثقافتي ۽اقتصادي ڦرلٽ ۽ قومن جا سياسي حق ڦرڻ سان گڏوگڏ جيڪو خوفناڪ عمل ظالمن قوم ۽ پرمار قوتن وڏي خوفناڪ نموني ڪيو آهي سو اِهو ته اصل ڌرتيءَ جي ڌڻي قوم کي ختم ڪرڻ لاءِ، سندس ئي ڌرتيءَ تي ڪيس پوريءَ ريت خوفناڪ حد تائين ٿوراني (Minarty) ۾ بدلائي ڇڏڻ وارو آهي، جيئن اصل قوم جي قوت ۽ حيثيت گهٽجي وڃي، اهو طريقو هريوربي قوم کان وٺي، هر ايشيائي پرمار قوم وڏي چالاڪي ته حرفت سان استعمال ڪيو آهي ۽ استعمال ڪندي پئي اچي. ان جا چٽا مثال يورپ جون قومون آهن، جن سڄي امريڪا کي والاريو، آسٽريليا ۾ نيوزيلينڊ ۽ ڪن آفريڪي ملڪن کي والاريو. جن مان آمريڪا جي ريڊانڊين (Red Indian)، آسٽريليا جي ايب اوريجنس (Ab-origins) کي ماڳهين هڪ سيڪڙي کان به ڪرٽي ڇڏيو آهي. هاڻ اهي ڌرتيءَ جون قومون غلاميءَ جي سرد ۽ انڌاري رات هيٺ باقي حياتي گذاري رهيون آهن. هاڻ هنن لاءِ آزاديءَ جو سج ايرندو ئي ڪون، ڇو ته هو پنهنجي ئي ڌرتيءَ تي ٿورانيءَ ۾ هئڻ جي ڪري پنهنجا تاريخي ۽ قومي حق وڃائي ويٺيون آهن. ان ڪري جيڪي سنڌي سياستدان سنڌين کي بيوقوف بڻائي چوندا آهن ته "جيئن رات کان پوءِ ڏينهن ضرور ٿيندو آهي، تيئن هر غلاميءَ جي انڌيري جو انجام آزادي آهي" اهو غلط آهي، تاريخ ٻڌائي ٿي ته ڪيترين ئي قومن، پنهنجي ڌرتيءَ تي رڳو پنهنجي ٻوليءَ جي ختم ٿيڻ سان ختم ٿي ويون ۽ ڪيترين غلام قومون پنهنجي ملڪ ۾ صنعتي ترقيءَ جي نتيجي ۾ ٿوراني ۾ اچي ختم ٿي ويون آهن. هاڻ هنن جي نصيب ۾ رات ئي رات آهي. ڏينهن انهن لاءِ ٿيڻوئي نه آهي. جيئن جيئن غلام ملڪن ۾ صنعتون جو چار وچانبو ويو، تيئن تيئن ڌاريا اچي ان ملڪ کي ولار ڪندا ويا ۽ نيٺ اهي قومون ماڳهين هڪ نسلي ٿوراني يا لساني ٿوراني جي حيثيت ۾ اچي ويون.

آقا قوم يا سامراجي قوم پاران صنعتي ترقيءَ جي نتيجي ۾ قومن جي برباد ٿيڻ جا مثال آمريڪا جا ريڊ انڊين (Red indian)، آسٽريليا جا ايب اوريجنس (Ab-origions) ۽ نيوزي لينڊ جي مانوري (Maori) قوم جوآهي. جيڪا وري ريڊ انڊين ۽ ايب اوريجنس جي ڀيٽ ۾ نيوزي لينڊ جي ڪل آباديءَ جو ڏهه سيڪڙو (10%) آهي. جن مان پنج سيڪڙو (5%) کي ته پنهنجي ٻولي به نٿي اچي. باقي پنج سيڪڙو پنهنجي ثقافت بچائي زنده رهڻ لاءِ هٺ پير هٽي رهي آهي ته هن جديد دنيا ۾ عالمي انصاف ڪو ڪين پنهنجا ثقافتي حق وٺرائي ڏي، پر سامراجي چنبي ۾ ورتل هن دنيا ۾ اهو ممڪن نه آهي. جوسندن ٻوليءَ کي به (Medium of Institution) طور تسليم ڪيو وڃي. رڳو ٻولين جي ختم ٿيڻ سان قومن جي ختم ٿيڻ جا مثال ميڪسي، (Maxi)، سميري (Soomairi) ۽ آرامي (Arami) قومون آهن. اڄ هنن جو هن ڌرتيءَ تي نالو ۽ نشان ئي ڪونهي. جڏهن ته اهي قومون اعلي تهذيب ۽ ثقافت واريون هيون، انهن مصر جا اهرام جوڙيا، بابل ۽ سينوا جهڙا شهر ٺاهيا، جن جي ڇتين تي باغ هوندا هئا.

قومن کي ٿوراني ۾ بدلائڻ واري سامراجي قومن جي تاريخ ٻڌائي ٿي ڪن ملڪن ۾ ته گهٽين سامراجي قومن گڏجي اصل قوم کي ٿوراني ۾ بدلايو آهي. جيئن ريڊ انڊين لاءِ، يورپي قومن ڪيو. اهو بلڪل ممڪن آهي ڪن جاين تي سامراجي قومون به پاڻ ۾ وڙهيون به هجن، پر نيٺ آخر ۾ اهي قومون اصل قوم مارڻ تي پاڻ ۾ ٺهي ويون ۽ اصل قوم کي ٿوراني ۾ بدلائي ڇڏيائون يا ته ڪن حالتن ۾ هڪڙي سامراجي قوم،ٻي سامراجي قوم جي حق ۾ غلام قوم منجهان هٿ ڪڍي به ڇڏيا آهن، جيئن انگريزن جي حق ۾،

فرينچن ۽ پرتگالين، ننڍي کنڊ مان پنهنجا هٿ کڍي ورتا، رڳو "گوا" جو علائقو انگريزن، پرتگالين کي ڏنو هو.

جتي جتي سامراجي قومن گڏجي، ڪنهن قوم کي ختم ڪيو آهي، اتي هنن صنعت جو جار ضرور وڇايو آهي، جيئن آسٽريليا يا نيوزي لينڊ ۾ ڪيو ويو، يا جيئن اسڪاٽ لينڊ ۾ ڪيو ويو يا جيئن سنڌ ۾ ڪري رهيا آهن. في الحال ته ڪن اک جي اندن کي پناهيگيرن ۽ پنجابين ۾ ڪي وڏا تضاد نظر اچي رهيا آهن، پر اڳتي هلي انهن ۾، سنڌي قوم کي پوريءَ ريت ختم ڪرڻ تي پالمرادو ناهه ٿي ويندو. آسٽريليا ۽ اسڪاٽ لينڊ وانگر بلڪ ان کان به وڌيڪ منظم نموني سنڌ ۾ صنعت جو جار وڇايو پيو وڃي جنهن جو وڏي ۾ وڏو منصوبو "نوري آباد" آهي. جيڪو ڪلوڪوهر (ڪوٽڙي) کان ولي ڪراچي تائين پکيڙيل آهي، ان منصوبي ۾ ساڍا ٽي هزار (3500) ڪارخانا لڳايا ويندا. في الحال ويهه (20) مڪمل ٿيڻ تي آهن. ۽ انن ۾ ٽيهه هزار (30000) مزدور ڪمائي رهيا آهن. ياد هجي ته سنڌ ۾ اڳواٽ لڳل 750 ڪارخانن ۾ ويهه لک (20,000,00) مزدور اڳي روزگار حاصل ڪري رهيا آهن، جن ۾ سنڌي رڳو هڪ لک (1,000,00) ٿيندا. هاڻ هي مضمون پڙهندڙ پاڻ اندازو لڳائي سگهن ٿا. "نوري آباد" واري صنعتي اسڪيم، سنڌ جي خوشحاليءَ لاءِ آهي يا سنڌي قوم جي بربادي ۽ موت جو پروانو آهي. اهو به ذهن ۾ رهي ته سنڌ ۾ اهڙا به ٻيا صنعتي زون (Zone) جُڙي رهيا آهن. هڪ گهارو ۽ ٻيو ڪراچي زون. جنهن جي جدا رٿا بندي (Planning) ڪئي پئي وڃي.

اهڙيءَ ريت دنيا جي غلام قومن يا پنهنجي بقا جي جنگ هارائي ويل قومن جي تاريخ ٻڌائي ٿي ته غلام ملڪن ۾ آقا قوم پاران ڪرايل صنعتي ترقي دراصل قوم کي ختم ڪرڻ جو ڀرپور ڪردار ادا ڪيو آهي. ان کي "Economic Growth in Results Cultural Liquidation" چيو ويندو آهي.

غلام قومن جي تاريخ ٻڌائي ٿي ته اڳاٽي زماني ۾ جڏهن انساني سماج ايتري ترقيءَ تي پهتل ڪونه هنا. ان ڪري ان زماني ۾ جنگين جا محاذ به ٿورا هوندا هنا، بلڪ گهڻو ٿڪو جنگين جي سوڀ جو سمورو دارومدار انسان جي جسماني سگهه تي هوندو هو ۽ جديد زماني ۾ پنهنجي ني ڌرتيءَ تي قومي بقاءَ جي ڏکيهن، اينگهائيندڙ ۽ ڦيريدار جنگين ۾ وڙهندڙ غلام قوم جي جنگ کٽڻ جو سمورو دارو مدار غلام قوم جي ڏاهي ۽ سجاڳ طبقي جي ذهني سگهه تي آهي. قومي بقا جون گهڻ طرفيون ۽ طويل جنگيون، گهڻو ٿڪو ظالم ۽ آقا قوم جي نفسيات ۽ سياسي ويڙهه جي طريقن کي سامهون رکي، گڏيل سياسي حڪمت عملين سان ويڙهيون ويون آهن. قومي بقا جي انهن جنگين ۾ طاقت جي ٿلهي ليکي سمجهوتو رڳو 10 سيڪڙو ضرورت هوندي آهي، 50 سيڪڙو سڄي جنگ نفسياتي نموني وڙهي ويندي آهي، باقي جنگ 40 سيڪڙو سياسي حڪمت عملين ذريعي کٽي ويندي آهي. پنهنجي ڌرتيءَ تي وڙهندڙ غلام قومن جي بقا جي جنگين ۾ پرمار قوم يا گروهه خلاف سماج جي هر سطح تي محاذ کولڻ، منظم رهڻ، صبر ڪرڻ ۽ وقت سر سگهاري نموني ۽ هنداتو ڏک رسائڻ وارا اصول ۽ ٽيڪنڪ ني اچ ڏينهن تائين غلام قومن کي قومي بقا جي جنگين ۾ سوڀارو ڪيو آهي.

قومي بقا جي ويڙهه ۾ اصل قوم جي کٽڻ يا هارائڻ جي جيڪر جانچ وٺڻي آهي ته ان لاءِ پهرين اهو ڏسڻو پوندو ته اصل قوم حاڪمن جي ٻولي سکي، به لساني ٻڌجي رهي آهي يا حاڪم قوم يا گروهه جا ماڻهو، اصلي قوم جي ٻولي سکي به لساني ٿي رهيا آهن؟ جيڪر اصلي قوم جا نه رڳو عام ماڻهو، پر خاص ماڻهو به جهڙوڪ ليکڪ، شاعر، قومي اڪابر ۽ سياستدان نه رڳو بازارن ۾، پر شهرن ۾، بلڪ ايوانن، اسيمبلين ۾ نشريات ۽ اشاعت جي وسيلن تي ڌاري ٻوليءَ ۾ ڳالهائي رهيا آهن ته پوءِ پڪ سمجهڻ گهرجي ته اصلي قوم ٻن يا ٽن نسلن کان پوءِ حاڪم قوم ۾ جذب ٿي ختم ٿي ويندي ۽ پڪ سان بقا جي جنگ هارائيندي.

اهو ذهن ۾ رهي ته ڌاري قوم ڪڏهن به هڪ حڪم نامي ذريعي، اصلي قوم کي پنهنجي ٻولي ڇڏڻ تي مجبور نه ڪندي آهي، ته "سياڻي صبوح جو ستين ورڪي تاريخ 14 آگسٽ 1989 کان سنڌين کي سڏي

لهائڻ ٿي بندش وڌي ٿي وڃي." بلڪ هوريان هوريان قوم کي ثقافتي طرح غلام بڻائي ۽ ان جي اقتصادي سياسي اوسر کي روڪي، کين اقتصادي طرح هيٺو ۽ لام بڻائي، مٿن پنهنجي ٻولي، ثقافت ۽ سياست مڙهي کين ڪيفيتي طرح سان تبديل ڪري پاڻ جهڙو بڻجڻ ي مجبور ڪري ڇڏيندي آهي.

تاريخ ۾ جيترو به پٺتي وڃبو ته اها ڄاڻ پلي ۽ ت حاصل ٿيندي ته اڳاٽي زماني ۾ به غلام بنائيندڙ ومون اصلي قومن تي پنهنجي ٻولي ۽ ثقافت جي سامراج ڙهڻ لاءِ ننهن چوٽيءَ جو زور لائينديون هيون ۽ ان زماني جي سماجي ترقيءَ مطابق سماج جي مختلف سطحن، تعليم، سرڪاري لکپڙهه ۾ پنهنجي ٻوليءَ کي مڙهڻ جا جتن منظم نموني ڪنديون هيون. هن جديد زماني ۾ پريس جي ايجاد، ريڊيو ۽ ٽي. وي، اشاعت ۽ ابلاغ جي ٻين وسيلن جي اچڻ کان پوءِ انهن وسيلن ذريعي سامراجي قومن وڏيڪ عياري ۽ ٽيڪساٽ بازين ذريعي غلام قومن جي وجود کي ختم ڪرڻ لاءِ ڀرپور ۽ منظم سائنسي نموني ڪم ڪرڻ شروع ڪيل آهي.

دنيا جي تاريخ ۾ قومن، قبيلن ۽ گروهن جي لڏپلاڻ نئين ڳالهه ڪانهي، جيڪڏهن ڌرتيءَ تي وسيل ڌاري قوم يا قبيلي يا گروه، پنهنجي ٻولي ۽ ثقافت مڙهڻ جي ڪوشش نٿو ڪري ته پوءِ اها قوم يا گروهه حملي آور يا ظالم ڪونهي، بلڪ هو تاريخ جي ڪنهن حادثي جي ڪري، ان ڌرتيءَ تي پهتو آهي ۽ نيٺ اهي ڌاريا اصل ڌرتيءَ جي وارن جي ٻولي سکي ۽ ثقافت اختيار ڪري تاريخ جي ڪنهن نه ڪنهن دور ۾ اصل قوم جو حصو بڻجي ويندا، نيٺ رهڻي ڪهڻيءَ ۾ اصل قوم جهڙا ٿي ويندا ۽ فطرت جو به اهوئي اصول آهي ته، "جهڙو ديس، تهڙي ٻولي، تهڙو ويس"

اهو ذهن ۾ رهي ته هر دور جي قابض ۽ ڦورو قوم جي ٻولي، ان جي درٻار جي ٻولي هوندي آهي. ان ڪري هر سامراجي سرڪار جي منشا ۽ مراد سدائين اها رهي آهي ته غلام قومن جي سماج جي هيٺين کان هيٺين ۽ آخري کان آخري سطح تائين به سندس ٻوليءَ کي هلڻ گهرجي. ان لاءِ هر سامراجي قوم، گهٽي مان گهٽيون ۽ ممڪن کان ممڪن حد تائين پنهنجي ٻوليءَ جي واهپي کي زور ونر ڀيندي آهي ؛ جتي گهٽي ڏکياني سامهون ايندي آهي. اتي هو گهٽ ۾ گهٽ مٿين سطح تائين پنهنجي ٻوليءَ کي استعمال ڪندي آهي، جهڙي نموني انگريزن ڪيو جو هيٺين سطح تائين اصلي ٻولين کي بحال رکيائون. يا جيئن ارغون ۽ ترخان ۽ مغلن جي دور ۾ فارسي سرڪاري ٻولي هوندي هئي، پر "پڙهو گهمائڻ لاءِ سرڪاري اهلڪار عوام کي سمجهائڻ لاءِ سنڌي ٻوليءَ کي ٺي ڪتب آڻڻ لاءِ مجبور ٿيندا هئا.

ان اڳاٽي وقت ۾ به هر سامراج جي اهائي چاهت هئي ته هو پنهنجي ٻوليءَ کي اصلوڪين ٻولين جي جاءِ تي لاڳو ڪري، پر ان دؤر ۾ ڪي سامراج پوريءَ ريت پنهنجي ٻولي نه مڙهي سگهيا، انڪري جو اڄ جي جديد دور جون، ٻوليءَ کي مڙهڻ واريون هاڻوڪيون سهولتون کين مليل ڪونه هيون. جهڙوڪ سنڌ ۾ عربي ۽ فارسي ٻوليءَ جوسامراج هزار کن سال قائم رهيو پر هيٺين سطح تائين پاڙون پختون نه ڪري سگهيو. ان جي ڀيٽ ۾ هڪ سو چار سالن جي غلاميءَ ۾ انگريزيءَ جو واهپو وڌيڪ وڌيو آهي ۽ رڳو 41 (ايڪيتاليهن) سالن جي ٿورڙي عرصي ۾ اڙدو ٻوليءَ جي سامراج وڌيڪ پاڙون پختيون ڪيون آهن.

پر مار گروهه ۽ قومون ٻي ڌرتيءَ تي پهچي اصل ڌرتيءَ جي قوم کي پوريءَ ريت غلام بنائڻ لاءِ پنهنجي ٻولي ۽ ثقافت جي غلبي لاءِ هڪ جديد طريقو اهو به استعمال ڪنديون آهن جو هو پنهنجي ٻوليءَ کي ايترو ته وڻندڙ انداز ۾ پيش ڪنديون آهن، جو غلام قوم جا ماڻهو پاڻمرادو ڇڪجي هنن جي ٻوليءَ کي واپرائڻ ۾ شروع ٿي ويندا آهن.

ان طريقي ۾ ٻوليءَ جو سامراج ٻن نمونن سان اصلي قوم تي مڙهيو ويندو آهي،

١. مذهب،

٢. تفريح.

مذهبي گڏجاڻين، مسجدن ۾، اجتماعن ۾، واعظن ۾، بحث مباحثن، مسئلن ۽ مسائلن ۾ اها ساڳي سامراجي ٻوليءَ کي ڪتب آندو ويندو آهي، عام ماڻهو مذهب جي محبت ۾ هوريان هوريان ان ٻوليءَ جي واپرائڻ جا عادي ٿي ويندا آهن. ٻئي پاسي هڪ ٻي سازش ڪري مظلوم قوم جي نئين نسل کي سامراجي ٻوليءَ ۾ بي انتها تفريح ادب جي لهرن ۾ لوڙهيو

ويندو آهي. ٻارن، نوجوانن، ڇوڪرين ۽ ڇوڪرن لاءِ بيحد خوبصورت، وڻندڙ رنگين تصويرن وارا، چمڪدار ۽ جذبات جي اونهاين ۾ لهڻ وارن جملن ۽ مزاج ۾ گرمي، آوارگي پيدا ڪندڙ، جنسي جذبن کي اُڀاريندڙ ڳالهين، قصن ۽ ڪهاڻين وارن رسالن ۽ ڪتابن سان بازار سٿيا ويندا آهن. جينن اصلي قوم جا محروم ماڻهو ان سستي جذباتي تفريح جي وڪڙ ۾ اچي ڌارين ٻوليءَ ۾ پڙهڻ ۽ لکڻ جا عادي ٿي وڃن. ان سان گڏوگڏ Balance ڪرڻ لاءِ گنڀير ادبي ۽ علمي مواد سامراجي ٻوليءَ ۾ پيش ڪيو ويندو آهي جينن ڌرتي جو ڪر بہ اصل رهواسي ڪنهن بہ صورت ۾ سامراجي ٻوليءَ جي استعمال کان نہ بچي سگهي. اهي ٻئي طريقا وڏي چالاڪيءَ سان اڄ دنيا جي هر ٻوليءَ جو سامراج پنهنجي ٻولي جي سامراجيت کي مڪمل ڪرڻ لاءِ تمام حرفت ميٺ ۽ ميناج چالاڪيءَ ۽ عياريءَ سان استعمال ڪري رهيو آهي، جنهن ۾ ٽي وي جو گليمر، ريڊيو جي شهرت، اخباري ناماچاري وارا حيلا ۽ وسيلا بہ اچي وڃن ٿا. سامراج انهن حيلن ۽ وسيلن ذريعي اصلي قوم جي هر نسل کي ترڪاني، لُياني ۽ پرياني سندن اصليت کان ڌور ڪندو ويندو آهي ۽ نيٺ هڪ ڏينهن اهڙو بہ ايندو آهي، جو اصل قوم مان اهڙو نسل بہ جنم وٺندو آهي، جيڪو پنهنجي اصل قومي ڳڻن کان وانجهيل ۽ اوپري ۽ پرمار قوم جي ڳڻن ۽ صفتن سان جهنجهيل هوندو آهي.

قومن کي غلام ڪندڙ سامراج سدائين درٻار تائين پهچڻ جو وسيلو پنهنجي ٻوليءَ کي بڻائيندو آهي. ان ڪري غلام قوم مان انهن ليکڪن کي سامراج پسند ڪندو آهي جيڪي سندس درٻاري ٻوليءَ ۾ لکندا آهن. غلام قومن مان شروعاتي طور اهي امير، وزير، زميندار، ڪارخانيدار ۽ حڪومتي ڪارندائي هوندا آهن، جيڪي سڀ کان پهرين حاڪمن جي ٻوليءَ ۾ ڳالهائڻ شروع ڪندا آهن. ان جي ابتڙ وري قوم جي عام ماڻهن ۾ درٻاري ۽ سرڪاري ٻوليءَ خلاف هڪ طبقو نفرت پکيڙيندڙ بہ هوندو آهي، جنهن ۾ عالم، فاضل، استاد، ملان، ليکڪ، شاعر ۽ قومي اڪابر شامل هوندا آهن، ان ڪري دبص قوم ڪنهنقوم کي مستقل غلام ـن لاءِ سڀ دں ں ان قوم جي عالمن، ملائن، شاعرن، ليکڪن، استادن ۽ اڪابرن کي خريد ڪندو آهي، انهن کي انعام ۽ اڪرام، خلعتون، سندون، ...م جي دعوتون ڏيندي آهي. ان ڪانسواءِ زمينون، جاگيرون، ...ڏجي نوڪريون، شمس اللماءِ ۽ سرتاج الشعراءَ جهڙا لقب ...ڪرڻ ... ڏيندي آهي. جينن، قوم جو اِهو سڄاڻ گروهه، قابض قوم خلاف نفرت پيدا ٿيڻ نہ ڏي ۽ حاڪم قوم انهن ... ديسي دلالن کان ئي حاڪمن جي ٻولي سکڻ لاءِ ۽ ڪين... ويجهو ٿيڻ لاءِ ڪيترين ئي مڪروه چوڻيون جوڙائي سماج جي سدا وهندڙ سنڌوءَ ۾ ڪني مڇيءَ جيان... اڇلائي سماج جي هر سطح، ڪُندن پاسن کي ڪنو... ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي آهي جهڙوڪ:

"فارسي گهوڙي چاڙهسي" ۽ "سنڌي واڻي ڪم نہ آئي"

انهن مڪروه چوڻين جي نفسياتي اثر هيٺ حاڪمن جي ٻول ڳالهائيندڙ حاڪمن جا هٿ ونڊائو ۽ ٽيڪ ڏيندڙ، حاڪمن جي ناجائز قبضي ۽ غلبي کي جٽاءَ ڏياريندڙ ديسي دلالن جو گروهه پيدا ڪيو ويندو آهي، جيڪو حاڪم ۽ قابض قوم جي قبضي ۽ حڪومت کي جائز ۽ مسلمان ملڪن ۾ عين اسلامي قرار ڏيندو ۽ سگهارو ڪندو آهي.

اهو سڀ ڪجهہ ان ڪري ڪيو ويندوآهي. جو غلام قوم ۾ متحد ٿيڻ جو پهريون ڏاڪو ڌاري ۽ قابض قوم جي ٻولي خلاف نفرت ۽ پنهنجي ٻوليءَ سان گهري محبت ۽ عظيم عشق جو اڻ کٽ جذبو ئي هوندو آهي، جيڪو قابض قوم جي وجود خلاف دکندڙ باهہ تي پيٽرول جو ڪم ڪندو آهي. ان ڪري غلام قوم ۾ ويڪائو اديب، شاعر، سياستدان، جڙتو،ترقي پسند ۽ ڪوڙا قومپرست ئي هوندا آهن، جيڪي ڌاري قوم خلاف پهرئين ڏاڪي تي، ڌاري ٻوليءَ سان نفرت واري جذبي کي ماٺو ۽ ٺڏو ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن، جينن ڌاري ۽ حاڪم قوم يا گروه خلاف نفرت پيدا نہ ٿئي. بلڪ اصل قوم ڌاري سامراجي ٻوليءَ کي سماج جي مختلف سطحن، تعليم، تجارت ۽ سياست وغيره ۾ اختيار ڪري حاڪم قوم سان ويجهي ٿئي ۽ هوريان هوريان، لڳ لاڳاپا ۽ مٽيون مائٽيون ڪري اصل قوم حاڪم ۽ قابض قوم جوئي حصو بڻجي ختم ٿي وڃي. اِن ريت اهي اڪابر خود پنهنجي ئي قوم خلاف، حاڪم

قوم جي تڪي ۽ خونخوار ڪهاڙيءَ ۾ ڪن ٻڌجي ۽ ساڻن گڏجي قومي وجود کي ٽڪر ٽڪر ڪرڻ ۽ ڪيا ڪيا ڪرڻ جي مهم هلائيندا آهن.

غلام قومن ۾ ڪڏهن ڪڏهن ۽ ڪٿي ڪٿي ان جو سڄاڻ گروهه ليکڪ، شاعر، ڏاهو ۽ اڪابر ڪن ذاتي مصلحتن شڪار ٿي ويندو آهي، هن جو پنهنجي قومي حقن ثقافتي، اقتصادي ۽ سياسي حقن جي بحاليءَ جي باري ۾ رويو اڻ چٽو، مبهم ۽ تمام ٿڏو هوندو آهي بلڪ نه هنڻ جهڙو هوندو آهي. هو ڌاري ۽ اوپري ٻوليءَ جي پنهنجي سماج ۾ ڪينسر وانگر پکڙجندڙ مرض، پنهنجي قومي ٻولي ۽ ثقافت، قومي اقتصاديات ۽ قومي سياست جي خاتمي ۽ انت اتي ڏوهارين وانگر چپ اختيار ڪري وٺندو آهي. ڇڻ ته هو قومي موت ۽ انت پڄاڻي واري رضا تي راضي ٿيوينو هجي. اهڙي سڄاڻ گروهه مان اهو ممڪن آهي ته ڪي ڌاري ٻوليءَ جو ڪنهن به شڪل ۾ واهپو نه ڪندا هجن، تڏهن به سرڪار مٿن نوڪرين ۽ ٻين نوازشن جا مينهن وساني ڪين لالچ ۽ لوڀ جو سٽيو لولو وات ۾ ڏني ڪري گهٽ ۾ گهٽ قوم ٻوليءَ جي بحاليءَ واري عظيم آدرش، قومي بقا جي پهرئين مورچي تي ڪين ٻي بارو (Neuteralise) ڪري غير جانبدار بڻائي ڇڏيندي آهي.

غلام قوم جي اهڙي سڄاڻ گروهه جو قومي حقن بابت اهو ٿڏو رويو سندس، ديسي دلال، اڪابرن، اديبن، دانشورن، سياستدانن سان ان نڪيءَ جي ناهه ۾ گڏ هنڻ جو هڪ چٽو ثبوت پڻ هوندو آهي. ٻيو ثبوت اهو هوندو آهي ته هو پنهنجي غلام قوم جي درٻاري ۽ سرڪاري اديبن ۽ سرڪاري سياستدانن تي ٽيڪا ٽپڻي ڪندي ائين لنوائيندو آهي. جيئن نئون نانءُ ساهرن جي گهر ۾ پهرئين ڏينهن ايندي لڄارو پيو ٿيندو آهي، جيئن نئون پٽوني جي اڳيان نئيدا سالا ايندي ڦڪا پيا ٿيندا آهن، جيئن سنڌي ڪنوار پنهنجي ڪانڌ جو نالو وٺڻ کان لنوائيندي آهي.

غلام قوم جي ان نالي ماتر سڄاڻ فردن جي مڪاري جو هڪ ٽيون اهو ثبوت هوندو آهي ته هو جڏهن به ڳالهائيندا، تڏهن رڳو اقتصادي ۽ سياسي محاذن بابت ڳالهائيندا آهن. ثقافتي غلامي ۾ مبتلا ۽ آخري پساهن ۾ ورتل قوم جي گنڀير ثقافتي مسئلن تي هنن جو رويو منافقانو هوندو آهي. اهڙا سڄاڻ ماڻهو ترقي پسنديءَ ۽ قومپرستيءَ جي چولي ۾ مفاد پرست بلڪ قومي غدار هوندا آهن. بلڪ اصل ۾ اهڙن سڄاڻن کي مظلوم قوم جو نه پر ظالم قوم جو ڏاهو سمجهڻ کهرجي، ڇو ته هو مظلوم قوم کي ثقافتي حقن لاءِ آواز اٿارڻ ۽ قومي غلامي مان مٿي چڙهڻ پهريون ڏاڪو چڙهڻ لاءِ ڪا لائين ڏيڻ ۽ دڳ ڏسڻ بدران مرڪوني ڦورو قوم سان ڀاڱيواري ڪري پاڻ وڃي مٿي ڪرسيءَ تي ويهندو آهي.

ان جي ابتڙ غلام سماجن ۾ ڪي اهڙا ماڻهو ضرور موجود هوندا آهن، جيڪي سموري اصل حقيقت کي عوام تائين پهچائڻ جي ڪوشش ڪندا آهن قومي بقا جي هر جنگ ۾ اهو مهڙ وارو ۽ رهبر دستو، ان قوم جا برک ڏاها، قومي اڪابر، عالم فاضل، ليکڪ، شاعر، وڪيل، سياستدان، استاد ۽ شاگرد ئي هوندا آهن، ان سڄي بقا جي ويڙهاند ۾ هنن جو ڪردار تمام اهم ۽ مٿاهون هوندو آهي.

قومي بقا جي ان جاکوڙ دوران مٿن سڀ کان اول سندن ئي قومي اڪابرن ۽ ليکڪن پاران ڪوڙا بهتان ۽ سوين الزام مڙهيا ويندا آهن. حرفن جي هزارين حرفتن، چالاڪين، عيارين ٽڪساٽ بازين ۽ ڪوڙن حوالن ذريعي ڪين پوريءَ ريت غلط، گهٽ عقل، جنوني ۽ چريو ۽ ٻين انيڪ الزامن سان نوازيو ويندو آهي، جيئن ماڻهو انهن سڄارن جي ڳالهين تي ڌيان به نه ڏين ۽ مفاد پرستن ۽ ٽڪي ويانن جي ٻيگهي سدائين متل رهي، هو مفاد پرست ۽ ديسي دلال لنهه بازيون ڪندا رهن ۽ پنهنجي اٻوجهه، معصوم قوم کي سڪٽن بي روح مضمونن، ڪالمن ۽ تقريرن زريعي ڌتاري ڪين پنهنجي اصل قومي گٽن کان ڏور ڪٽيُ وڃي، ڪنهن هانيءَ ۾ هٽي پاڻ ڇڱا مڙس ٻڌجي حاڪمن جي درٻارن ۾ سينڍن تي سينڍاريل "سگن" وانگر قابض، سامراجي حاڪمن جا پير چٽيندا رهن.

اهو بلڪ ممڪن آهي ته اهي حاڪمن جا "بوٽ چٽا" مفاد پرست عارضي طرح سان شروعات ۾ ڪامياب به ٿي وڃن، پر وقت جي پرکا اصل ديس دودن کي پاڻهي پرکي بازار ۾ سوني سڪي وانگر هلائي ۽ هاڪارو بڻائي ڇڏيندي آهي.

وقت ۽ تاريخ جي ٻي ريا عدالت پنهنجو تاريخي فيصلو هميشه انهن سڄاڻن جي حق ۾ ڏنو آهي ۽ ڏيندي آهي. درٻارين، سرڪارين، پنسي ۽ نالي جي پوڄارين، مفاد پرستن، قوم دشمنن، ڪوڙن دانشورن، جڙتو ترقي پسند اديبن ۽ سياستدانن کي سندن زندگيءَ ۾ ئي خوار ۽ خراب ڪري ذلت جي کهري گمنام کڏاين ۾ اُجلاني سدائين لاءِ غرق ڪري ڇڏيندي آهي.

ڪن غلام سماجن ۾ سچي ۽ سڄاڻ قومي گروه ۾ هڪ خامي ۽ کوٽ پيدا ٿي ويندي آهي. اِهو چڪ يا غلطي اها هوندي آهي ته هو درٻاري، سرڪاري ۽ مفاد پرست گروه کان پوريءَ ريت ڪنارو ڪرڻ جي همت ۽ سگهه نه ساري سگهندو آهي، نه ئي قومي ويساهه گهاتين بابت انهن تي ڪو دٻاءُ وجهي سگهندو آهي. هر ڪنهن نه ڪنهن ريت ان درٻاري گروه سان تعلقات رکندو ۽ له وچڙ ۾ ايندو رهندو آهي. نتيجي ۾ ان مفاد پرست لڏي تي ڪو بار نه هنڻ جي ڪري اهو مفاد پرست لڏو پنهنجي من مستين ۾ قومي غيرت جون حدون اورانگهي ويندو آهي ۽ ايڏو من موجي بڻجي ويندو آهي جو هو ذاتي لڏ بازين جون بازيگريون ڏيکاري قوم کي هروقت ذليل ۽ خوار ڪندو رهندو آهي.

جن غلام سماجن ۾ قومي بقا جي جنگ جوٽيندڙ سڄاڻ (ليکڪ، دانشور، عالم ۽ سياستدان) ايترو سگهارو هوندو آهي، جو هر قوم جي ديسي دلال اديبن (Collaborator Writers) ديسي دلال سياستدانن (Collaborator Politicion) خلاف ڳالهائڻ جي همت ۽ ست ساري سگهندو آهي ۽ ايترو مضبوط Stand وٺندو آهي جو کين ثقافتي ۽ سياسي تنظيمن مان نيڪالي (Ostricize) به ڏياري سگهندو آهي. اُتي پوءِ قوم تمام سگهاري ۽ هوشيار ٿي ويندي آهي. اتي اهو ذهن ۾ رهي ته آزاد قوم جو اُهو ماڻهو (سياستدان يا ليکڪ) جيڪو پنهنجي قوم جي گڏيل مفادن خلاف، رڳو پنهنجي ذِاتي مفادن کي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪو ڳجهو ساٽ سٽي ته آزاد قوم جي اهڙي فرد کي غدار (Traitor) چيو ويندو آهي ۽ غلام قوم جو اهو فرد (سياستدان، ليکڪ يا اڪابر) جيڪو پنهنجي غلام قوم کي ويتر غلام بنائڻ لاءِ، آقا قوم جو سياسي عمل ذريعي، لکڻين زريعي يا خاموش رهي ڪري ساٿ ڏي ٿو ته غلام قوم جي اهڙي فرد کي ديسي دلال (Collaborator) چيو ويندوآهي. آزاد قوم جي غدار ۽ غلام قوم جا ديسي دلال ڪڏهن به ننڍا ماڻهو نه هوندا آهن، بلڪ پنهنجي قوم جي وجود جا اهڙا دشمن هميشه وڏا زميندار، ڪامورا، سياستدان، ليکڪ، شاعر ۽ قوم جا برک ڏاها هوندا آهن ۽ دنيا جي هرقوم وٽ اهڙن ماڻهن جي هڪ ئي سزا هوندي آهي ته کين هميشه لاءِ جهنم ۾ موڪليو ويندو آهي. ديسي دلال ۽ غدار جي مقدر ۾ معافي آهي ئي ڪون.

جن غلام قومن جو ڏاهو فردسڄاڻ ۽ سڄاڳ ٿي ويندو آهي ۽ قوم ۾ ايتري سڄاڳي پيدا ڪري وٺندو آهي جو قوم اڇي ۽ ڪاري ۾ فرق ڪرڻ سکي ويندي آهي. اتي غلام قوم جي غلاميءَ جو مدو گهٽجندو ويندو آهي ۽ وڏيڪ ديسي دلال پيدا ٿيڻ جي پڻ روڪ (Deterent) ٿي ويندي آهي. اهڙن غلام سماجن جو سڄاڻ نه رڳو ديسي دلال سياستدانن، ليکڪن، عالمن، برک ڏاهن پاران کيل قومي ويساهه گهاتين جو ڌيان رکيو آهي بلڪ ان تي ترت رد عمل ڏيکاري قوم کي هنن جي بدمعاشين ۽ قومي غدارين کان واقف ڪندو رهندو آهي ته پوءِ اتي عوام ۾ ايتري قومي سڄاڳي اچي ويندي آهي، جو هو مفاد پرستن ۽ ديسن دلالن تي قومي مفاد ۾ ايترو دٻاءُ وجهندا آهن جو پوءِ هو قابض قوم جي ڪنهن به قسم جي پاس خاطري ۽ دلالي ڪرڻ کان پاسو ڪري، هڪ ڪنڊ ۾ ماٺ ڪري ويهي رهندا آهن يا وري اصل سڄاڻ گروه سان اچي ڪري قومي بقا جي جنگ ۾ هٿ ونڊائيندا آهن. ٻي صورت ۾ جن غلام سماجن ۾ ديسي دلال يا غدار قوم سان غداريون ڪري ڦٻندا رهندا آهن. اهي غلام سماج ڪڏهن به آزاد نه ٿي سگهندا آهن.

دنيا جي هر غلام سماج ۾ قومي بقا جي جنگ جوٽيندڙ ۽ ويڙهاند ڪندڙ سڄاڻ گروه وٽ مٽيون مانٽيون، احسان مهربانيون، سنگ سياڪا، رشتا ناتا ۽ لڳ لاڳاپا ڪابه معني ۽ مفهوم نه رکندا آهن. هنن وٽ وڏي ۾ وڏو ناتو ڌرتيءَ جو هوندو آهي. ان ڪري هو قومي بقا جي ڏکهي ويڙهه دوران مخالفت ۾ ۽ سامهون ايندڙ هر فرد ۽ شيءِ کي آدرشي منزل جي واٽ ۾ رنڊ

۽ روڪ سمجهي اُڏائي، دز ۾ٽاڻي ڇڏيندو آهي، جنهن ۾ ماڻهوءَ تي ڪين شڪ يا ڀڪ ٿي وڃي ته هو قومي بقا خلاف دشمن سان ڳڏجي ڪو ڪجهه عمل ڪري رهيو آهي ته پوءِ ڪيس عوام ۽ قوم آڏو پڌرو ڪري ڇڏيندا آهن. جيئن قوم انهن موذين کان ٽارو ڪري بچي سگهي، جتي اهڙن غدارن يا ديسي دلالن سان ٻچي نه سگهبو آهي اتي ڪٿ ۾ ڪٿ ساڻن اٿڻ وهڻ بند ڪري ڇڏبو آهي. سڄي قوم کان سندن سماجي بائيڪاٽ ڪرايو ويندو آهي. غلام قوم جي سڄاڻ گروه کي جيتري نفرت ڌاري قوم سان هوندي آهي، اوتري ئي نفرت ان جي ايجنٽن ۽ دلالن سان به هوندي آهي. جيڪر ڪنهن قوم جو سڄاڻ گروه، ڌارين سان ته نفرت ڪري ٿو، پر ديسي دلالن سان محبت ڪري ٿو يا انهن لاءِ دل ۾ نرم گوشو رکي ٿو ته پوءِ اها جماعت يا فرد ڪنهن به ريت قومپرست ۽ ترقي پسند ناهي، بلڪ هو ديسي دلالن جي ڪڌن ڪرتوتن، بدمعاشين ۽ قومي ويساهه گهاتين تي پردو وجهڻ وارو هڪ گروهه هوندو آهي، ٻڪ سان، قوم دوستيءَ ۽ وطن دوستيءَ جي روپ ۾ اهو گروهه قوم ۽ ديش دروهين جو قومي جماعت نما ٽولو آهي.

هر غلام سماج ۾ قومي بقا جي جنگ جوٽيندڙن جي ڪاميابي ۽ سوڀ لاءِ تمام اهم ۽ ضروري آهي ته هو قوم جي برک ڏاهن کي، قوم جي ثقافتي، اقتصادي ۽ سياسي ۽ تاريخي حقن جي بحالي واري گنڀير مسئلي تي ڪير ۽ پاڻيءَ وانگر الڳ الڳ ڪري بيهارين ۽ ڪين ٻن جدا ڀاڱن ۾ ورهائڻ، اهو قومي بقا جي جنگ کٽڻ جو اهم ۽ بنيادي شرط هوندو آهي.

انهن ۾ هڪڙو ديسي دلال گروهه قابض قوم جي قبضي تي راضي، جن کي پر مار حاڪمن ڀاران ڪي اقتصادي ۽ سياسي مراعتون مليل هونديون آهن. ٻيا اهي جيڪي ڌاري قوم جي قبضي ۽ هر قسم جي ثقافتي، اقتصادي ۽ سياسي غلبي کي ناجائز ۽ ناحق سمجهندڙ هوندا آهن. هو سرڪار سان تعلق رکڻ، ملڻ ۽ سرڪار جي درٻار ۾ وڃڻ جا انڪاري هوندا آهن، ان جي حڪومت کي ناحق، آمرانه طوز جي، ۽ پرمارن جي حڪومت سمجهندا آهن، ڀلي اِها ڪٿي جمهوري حڪومت ڇو نه هجي، جنهن جمهوري حڪومت جو رويار اصلوڪين قومن جي ثقافتي، لساني، اقتصادي ۽ سياسي حقن جي بحاليءَ بابت ۽ اصلي قومن جي ثقافتن جي ترقيءَ بابت شعوري طرح مان اڻ ڄاڻو هجي، ان حڪومت کي ڪنهن به ريت سچي جمهوريت ڪيئن چئي سگهجي. جنهن ۾ هر قسم جا قومي حق هڙپ ڪرڻ يرغمال هجن، ان تي وري قومي اڪابر چپ ۽ خاموش هجن ته پوءِ اهي ماڻهو غلام قوم جا اڪابر نه پر غلام قوم جو ڪليل دشمن هوندا آهن.

قومي بقا جي جنگ جي ڀرپور مرحلي جي مڪمل ڪاميابي ۽ حق ماڻڻ لاءِ ڪوڙن ۽ سچن قومي اڪابرن جي وچ ۾ مڪمل طرح سان Polarisation هئڻ ۽ ڪرڻ تمام ضروري آهي. ڪين اتر ۽ ڏکڻ ڪرڻ، معني ٻنهي گروهن کي قوم جي آڏو ڀير ۽ ڪارو ڪري ڪين پڌري پٽ الڳ ڪرڻ، قومي حقن جي حاصلات ۽ فتح جو ڀرپور بنيادي شرط آهي، جڏهن غلام سماجن ۾ اها پولارئزيشن ايتري وڌي ويندي آهي جو قوم ۾ ٻه ڌڙ "اتر ۽ ڏکڻ" ٿي ويندا آهن، جنهن ۾ سرڪاري ۽ درٻاري ٽولو ڪجهه ڀڪوهه ۾ مراعتن ڀڄي حاصلات لاءِ مردار خور ڳجهن وانگر ٻيو جاڪوڙ ساڪوڙ ڪندو آهي، ٻيو پنهنجي مظلوم قوم جي حقن جو حامي سڄاڻ گروهه، جنهن ۾ عالمن، ڏاهن ۽ ليکڪن کان وٺي سياستدان سيئي سات ۾ هوندا آهن.

ان اتر ڏکڻ ٿيڻ کان پوءِ هوريان هوريان سڄي مظلوم قوم سڄاڻ گروهه ساڻ گڏ ٿيندي ويندي آهي. جيئن جيئن سڄاڻ سرڪارين، درٻارين ۽ مراعتن جي جاکوڙي ديسي دلالن جي قوم کي سڃاڻپ ڪرائيندو ويندو آهي. تيئن تيئن قوم هوش مند ۽ سڄاڻ ٿيندي ويندي آهي ۽ ان عمل دوران قوم ۾ عظيم اتحاد، قومي آجاڻپ جو جذبو پيدا ٿيندو آهي، ظالم ۽ ان جي ظلم سان ٽڪرائجڻ جي قوت ۽ سگهه ۾ شدت ايندي ويندي آهي. اهو انڪري جو ڪنهن غلام قوم جي ٻڌيءَ جو "بنياد" ظالم ۽ ان جو ظلم نه، پر ظالم جي ظلم ۽ ان جي ظلم ۽ ڦرمار ۾ ڀاڱايائيوار ساٿاري ۽ دلالن کان مڪمل نفرت ۾ لڪل هوندو آهي.

جنهن قوم جو سڄاڻ گروهه ظالم ۽ ظالم جي دلالن کان جيتري ڪٽي ۽ کهري نفرت جي مهم ڪاميابيءَ سان هلائيندو آهي. ان قوم ۾ ٻڌي ۽ ايڪو

ايتري ني تيزيءَ سان پيدا ٿيندو ويندو آهي. ظالم سان اها نفرت جي مهم ان جي ظلم سان گڏوگڏ ان جي رهڻي ۽ ڪهڻي (ثقافت ۽ دلاليءَ) سان به هوندي آهي.

جنهن قوم جو سڄاڻ گروه ظالم قوم جي ديسي دلالن سان اُٿندو ويهندو، کلندو، کيڪاريندو، مزاج پرسيون ڪندو، عذر خواهيون ڪندو، شادين مرادين ۾ ايندو ويندو آهي. ان قوم جو سڄاڻ گروه ڪيترو به ڪٿي پنهنجي قوم سان سچو هجي پر هو هرگز پنهنجي قوم ۾ هڏي ۽ ايڪو پيدا نه ڪري سگهندو ۽ پنهنجي قوم کي ڪڏهن به ظلم کان آزادي نه ڏياري سگهندو.

قومي بقا جي جنگين ۾ سوڀارين قومن جي تاريخ ٻڌائي ٿي ته جن قومن ظالم قوم ۽ ان جي ايجنٽن سان مڪمل نفرت ڪئي آهي سي قومون پنهنجي بقا جي جنگ نيٺ ته کٽي ويون آهن. اهو فطري اصول آهي ته ظالم سان ٺلهي زباني نفرت ڪري نه پر ظالم جي ظلمن ۾ ڀاڱيائيوارن سان عملي نفرت ڪري ٿي مظلوم قومن پنهنجي وجود کي بقا ڏني آهي ۽ آزادي ورتي آهي.

دنيا جي تاريخ به اهو ٻڌائي ٿي ته غلام قومن ڪلائيو سان نفرت ڪرڻ کان اڳ "مير جعفر" سان به نفرت ڪئي آهي. "جنرل هيرس" سان نفرت سان گڏوگڏ مير صادق سان به نفرت ڪئي آهي. "علاوالدين ترم شيرين" سان نفرت ڪرڻ کان پهرين "چنيسر سومري" سان به نفرت ڪئي وئي آهي. جو ته دنيا ۾ هر قوم کي غلام بنائيندڙ ۽ غلاميءَ جو مدو وڌائيندڙ قومي غدار ۽ ديسي دلال ٿي هوندو آهي نه کي ڌاريو، هر ڌاري ۽ پر مار قوم، ديش دروهين جي سهڪار کان سواءِ هلي نٿي سگهي، ظلم ڪري نٿي سگهي. ان غلاميءَ مان ڇوٽڪاري لاءِ سڀ کان اول قوم کي پنهنجي گهر جي دشمن جي سڃاڻپ ڪرائڻ ۽ ڪانئنس بچڻ لاءِ هوشيار ڪرڻ ضروري آهي. پوءِ اهو ڪيئن ممڪن آهي سنڌي قومپرست پنهنجي قيادت انهن ماڻهن کي ڏين، جن 1946 ۾ جي ايم سيد کي اڪيلو ڪري ڇڏيو، جن ون يونٽ ٺاهيو، جن شيخ مجيب الرحمان جي ڇهن پوائنٽ جي مخالفت ڪئي، جن 1973 جو آئين ٺاهيو، جيڪي هر آمر ساڻ گڏ هئا، جيڪي مجلس شورا ۾ ويا، جيڪي ضياءَ اسلامي ريفرنڊم واري صدارتي ۽ اسلامي غير جماعتي چونڊن واري اسيمبليءَ ۾ ويا، اهل قلم ڪانفرنس ۾ ويا، جيڪي سدائين سنڌين کي ڦريندا رهيا، اهي طبقا، اهي مير ۽ پير ۾ سڀورا اديب، اڪابر ۽ سياستدان جيڪي سنڌ جي ثقافتي، اقتصادي ۽ سياسي غلاميءَ تي چپ آهن پوءِ اسان صاف چونداسين ته "دنيا ۾ اڄ ڏينهن تائين ڪنهن قوم، چنيسر، مير جعفر ۽ مير صادق کي اڳواڻي ڏني آزادي ته نه پر بدترين غلامي ضرور ورتي آهي." ها پوءِ جنهن غلام قوم جي نوجوانن جا ضمير ننين رڳ جيان جرڪي رهيا آهن، تن گڏجي جڏهن قومي بقا جي جنگ جوٽڻ جو فيصلو ڪيو آهي، تڏهن قومي آزادي وارو سُندر خواب، لوح محفوظ تي مُرڪي اڀري آيو آهي.

نونير ڏه ڏاوڻيون پندرهن پينڊ پياس،
بگهاڙيون ٻڌلن ۾، لکين لوه لڳياس،
جڏهن سڄڻ ياد ٿياس، ته ڇرڪ ڇنايس هيڪڙي.

(شاهه)

آزادي کان پوءِ پاڪستان ۽ هندستان ۾ سائنس جي ترقي

انيس عالم
سنڌيڪار
ظفر جوڻيجو

قوم جي فلاح وبهبود ۽ ترقي سائنس تي دار ومدار رکي ٿي..اهو خيال سائنسدانن کي ٻي جنگ عظيم دوران آيو. جنهن ۾ جنگي مقصدن خاطر پڻ سائنس کي ڪاميابيءَ سان استعمال ڪيو ويو. جنهن ۾ ائٽم بم، V 2 راڪيٽ، ويڙهاڪ جهاز ۽ جديد هٿيار شامل آهن. ساڳي وقت دفاعي مقصدن جي حاصلات لاءِ پڻ سائنس کي استعمال ڪيو ويو، جنهن ۾ ريڊار (Radar) ، جو ايجاد ٿيڻ اهم آهي.

فني (Technical)، ڪاميابين لاءِ سائنس جو استعمال -18 صديءَ کان شروع ٿيو ۽ -19 صديءَ جي پڇاڙڪن ڏهاڪن کان وٺي ڪيترين ئي صنعتون تحقيق ۽ ترقي (Research and Development) تجربيگاهن مان فائدو حاصل ڪري رهيون آهن. حقيقت ۾ سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ گهٽنني قومي ڪارپوريشن جي تحقيق ۽ ترقي تجربيگاهن ۾ ترقي ڪني آهي.

بنيادي تبديلي

1757ع جي ڏهاڪي ۾، انگلينڊ ۾ آيل صنعتي انقلاب، اڄ تائين انسان جي تاريخ ۾، سڀ کان وڏو فني انقلاب آهي جنهن جو بنياد ١٦ ۽ ١٧ صديءَ ۾ پنجي چڪو هو. انهيءَ انقلاب ڪانپوءِ مغربي ماڻهن دنيا کي نئين رخ سان ڏسڻ شروع ڪيو. ان کان پوءِ يورپين انهيءَ خيال کي رد ڪرڻ شروع ڪيو ته ڌرتي ڪائنات جو مرڪز آهي ۽ سج ۽ چنڊ ان جي چوڌاري ڦرن ٿا. بلڪ انهيءَ جديد خيال کي قبول ڪرڻ لڳا ته، ڌرتي سج جي چوڌاري ڦري ٿي. ان سان گڏ، يورپين انهيءَ ڳالهه کي پڻ رد ڪيو ته هن ڪائنات جو مرڪزي نقطو سج آهي، پر آهستي آهستي انهي خيال کي قبول ڪرڻ لڳا ته هن ڪائنات ۾ ڪيئي سج ۽ سندن نظام موجود آهن.

ڪائنات جيڪا اڳي هنن لاءِ محدود هوندي هئي سا سوچ ۾ انقلابي تبديلي اچڻ کان پوءِ، لامحدود ٿيڻ لڳي.

انهيءَ انقلاب مغربي ماڻهن جي مذهبي سوچن ۽ سماجي ريتن رسمن ۾ پڻ تبديلي آندي.

سائنسدان هر علم لاءِ جدا، جدا، سائنسي اصول ۽ طريقا اپنائڻ لڳا. انهن اصولن جو دارومدار مشاهدي، تجربي، منطق ۽ مئٿميٽڪس جي فارمولن تي ٻڌو ويو. مئٿميٽڪس طبعي سائنس (Physical Science) جي ٻولي ٻڻجي وئي؛

گليلو (Galileo)، جي ڪيل ڪم تي، اڳتي هلي نيوٽن پنهنجو عظيم نظريو نيوٽن جي ميڪينڪس (Newtonian Mechanics) ڏنو، جن جي ٽن اصولن تي اڄ جي ميڪينڪل (Mechanical) ۽ سول (Civil) انجنيئرنگ ٻڌل آهي.

ڏکڻ ايشيا

ڏکڻ ايشيا ۾، يورپ ۾ آيل صنعتي انقلاب، پنهنجا ڀرپور اثر ڇڏي نه سگهيو.

١٧٥٧ع جي پلاسيءَ واري جنگ کانپوءِ، هتان جا ماڻهو انگريزن سان ڀرپور ٽڪر کائي نه سگهيا ۽ تقريبا سڄي ڏکڻ ايشيا، ڪٿي گهٽ، ڪٿي وڌ، مزاحمت ڪرڻ کان پوءِ انگريزن جي قبضي هيٺ اچي ويئي. ڇو ته سندن مدي خارج هٿيار ۽ فرسوده سوچون انگريزن جي جديد هٿيارن ۽ جنگي حڪمت عمليءَ سان مقابلو ڪائي نه سگهيون.

اهو خيال پهريائين غير مسلمانن قبول ڪيو، ۽ جلدي سائنسي علم حاصل ڪرڻ لڳا. سائنس لاءِ ماحول تيار ڪرڻ لاءِ، انهن سائنسي سوسائٽيون قائم ڪرڻ شروع ڪيون.

١٨٧٦ع ۾، Indian Association for cultiva- tion of Science. ١٩٠٧ع ۾، انڊين منٿميٽڪس سوسائٽي جو بنياد وڌو ويو. ١٩١٤ع ۾ Indian Sience Congress Association قائم ٿي، ۽ ١٩٢٤ ۾، Geological Mining and Metaloggical Society قائم ٿي.

اهڙي طرح ١٩٤٠ تائين تقريبا ٢٨ سائنسي سوسائٽيون قائم ٿي چڪيون هيون. جيڪي، سائنس جي واڌاري ۽ ترقي لاءِ مختلف ميدانن ۾ ڪم ڪنديون هيون. ١٩٤٠ واري پهرين پيرو ڏکڻ ايشيا جي هڪ سائنسدان جي. وي. رامڻ، نوبل انعام حاصل ڪيو.

مٿي ذڪر ڪيل سائنسي سوسائٽين کان سواءِ، ڪيترن ئي سائنس جي مختلف ميدانن ۾، ڏيهي سائنسدانن ۽ عوامي ماڻهن تحقيقي ادارا قائم ڪيا هئا. جن ۾ ١٩١١ع ۾، قائم ٿيل هندوستان جو ادارو سائنس بنگلور Indian Institute of Science Banglore ١٩١٧ع ۾ Bose Instituete Calcutta ١٩٢٤ ڌاري بنگلور ۾ هندوستان سائنس اڪيڊمي قائم ڪئي وئي ۽ ١٩٤٥ ۾ ٽاٽا اداره بنيادي تحقيق Tata Institute of Fundamental Reasearch جو بنياد وڌو ويو. مٿي ذڪر ڪيل سوسائٽين ۽ تحقيقي ادارن ۾ مسلمانن جو ڪو به خاطر خواه حصو ڪونه هو.

سرسيد جو مسلمانن کي جديد مغربي علم ڏانهن ايارڻ هڪ اڳتي قدم ضرور هو، پر عوام کي سائنس ڏانهن راغب ڪرڻ لاءِ مسلمان قيادت ڪوبه ڌيان ڪونه ڏنو.

اڳتي هلي، بينٽيڪ جي خلاف هليل، تحريڪ جي نتيجي ۾ ٻه ملڪ وجود ۾ آيا، هندوستان ۽ پاڪستان.

هاڻي ڏسون ته سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ ٻنهي ملڪن ۾ ڪيتري ترقي ڪئي آهي.

هندوستان ۾ سائنس

آزاد هندوستان ۾، جڏهن انڊين نيشنل ڪانگريس، جواهرلال نهرو جي اڳواڻيءَ ۾، پنهنجي حڪومت قائم ڪئي ته هندوستان ۾ سائنس جا بنياد پڻ پنجي چڪا هئا. ١٩٢٦ع جي شروع ۾، انڊين نيشنل ڪانگريس هڪ ڪاميٽي، قومي منصوبه بندي ڪاميٽي، (National Planing Committe) جي نالي سان جوڙي وئي هئي. ان ۾ حصو وٺڻ لاءِ ملڪن جي نامور سائنسدانن کي مدعو ڪيو ويو هو ته، جيئن معاشيات جي ترقيءَ ۽ سماجي ڀلائيءَ لاءِ ڪو وسيع فارمولا ٺاهي سگهجي. انهيءَ ڪاميٽيءَ طرفان هڪ گروپ تشڪيل ڏنو ويو جنهن عام تعليم، فني تعليم ۽ سائنسي تحقيق ۾ پيش ايندڙ مسئلن جي نشاندهي ڪئي ۽ مشورا پڻ ڏنا. انهيءَ گروپ هين مشورن سان گڏ، اهو مشورو پڻ ڏنو ته، صنعتي پروگرام ۽ تعليمي پروگرامن سان بلڪل ويجهو هجڻ گهرجي.

جواهرلال نهرو جيڪو هن ڪاميٽي جو چئرمين هو. ان پڻ مسئلن کي سائنس جي مدد سان حل ڪرڻ ۽ سائنس کي ترقي وٺرائڻ لاءِ زور ڏنو.

آزاديءَ کانپوءِ، جواهرلال نهرو، هندوستان جي پهرين وزير اعظم جي حيثيت سان اهو چئي سائنس

جي اهميت تي زور ڏنو ته، "اها سائنس ئي آهي، جنهن جي ذريعي جهالت، بک ۽ افلاس کي ختم ڪري سگهجي ٿو، ڪرنڊڙ ملڪي صحت، بگڙندڙ ريتن ۽ رسمن کي بچائي سگهجي ٿو. ڇا قدرتي وسيلا ائين استعمال بنا، ختم ڪري ڇڏجن؟ ڇا هن ملڪ جو غريب اڪثريتي عوام اڄ سائنس کي درگذر ڪري ڇڏيندو؟، زندگيءَ جي هر ڊوڙ ۾، اسان کي سائنس جي ضرورت آهي، مستقبل سائنس سان آهي ۽ انهيءَ لاءِ اسان سائنس سان گهرو ڳانڍاپو رکيو آهي."

هندوستان ۾ ته سائنس جو اڳ ۾ ئي بنياد پئجي چڪو هو. 1947ع ۾ 59 سائنس سوسائٽيون، ٢٠ يونيورسٽيون، جن مان 8 ته پوسٽ گريجوئيٽ ڪورس ڪرائينديون هيون. 38 انجنيئرنگ ڪاليج جن ۾ تقريبا 3000 شاگردن جو تعداد هوندو هو. ان سان گڏ 22 تحقيق اڌارا، زراعت، ميڊيسن، ڀيلو، موسم، زير زمين پاڻي ۽ هيلٿ تي تحقيق ڪندا هئا. هندوستان ۾ سائنس ايئن اعتماد سان اڳتي وڌڻ شروع ڪيو. 1947 ۾ نون 9 سائنسدانن کي (Royal Society of London) جي فيلوشپ ڏني وئي، جنهن مان هڪ سائنسدان اڳ ۾ ئي 1930 ۾ نوبل انعام حاصل ڪري چڪو هو.

هندوستان ۾ سائنس، 1970 جي پوئين ڏهاڪي کان تيزيءَ سان ترقي ڪندي رهي آهي. هن وقت هندوستان کي 2.5 ملين سکيا ورتل سائنسدان ۽ انجنيئر آهن. اهو تعداد هندوستان کي روس ۽ آمريڪا کان پوءِ، دنيا ۾ ٽين نمبر تي بيهاري ٿو. هندوستان ۾ يونيورسٽين جوتعداد 120 آهي. 1984 ۽ 1985 تعلمي سال دوران هندستان جي يونيورسٽين ۾ شاگردن جو تعداد 3.5 ملين هو. جنهن ۾ هڪ ملين شاگرد سائنس جي مختلف مضمونن جهڙوڪ: ميڊيسن، زراعت، انجنيئرنگ، ۽ جانورن جي ڊاڪٽري پڙهي رهيا هئا. هندوستان جي يونيورسٽيون هر سال مختلف سائنسي مضمونن ۾ 3,000 پي. ايڇ . ڊيءَ جون ڊگريون ڏين ٿيون.

حاصلات

هندوستان سائنس جي مدد سان گهڻو ڪجه حاصل ڪيو آهي. توهان کي مغرب جي هر لئبارٽري ۽ يونيورسٽيءَ ۾ هندوستان جو سائنسدان ڪم ڪندي ملندو. هندوستان جاسائنسدان هر سال 14,000 کان مٿي تحقيقي مقالا (Research Papers) لکن ٿا، جنهن جي ڪري، هندوستان جي حيثيت ٽين دنيا ۾ چوڏهين نمبر تي آهي. هندوستان کي جديد ائٽمڪ انرجي (Atomic Energy) پروگرام آهي. جيڪو خود هندوستاني سائنسدانن جو تشڪيل ڏنل آهي. انڪري هندوستان، آمريڪا، روس، برطانيه ۽ فرانس سان گڏ بيهي سگهي ٿو، ان سان گڏ هندوستان پنهنجا سيارا پڻ خلا ۾ موڪليا آهن. هندوستان صنعتي نقطہ نظر کان دنيا جو ڏهون نمبر ملڪ آهي.

تازو هندوستان حڪومت اعلي اختيارين واري هڪ ڪاميٽي، وزيراعظم جي سربراهيءَ هيٺ قائم ڪئي آهي. هيءَ ڪاميٽي (Super Conductirity) جي ميدان ۾ تحقيقات ڪندي، سپر ڪنڊيڪٽيوٽي صنعت جي ترقيءَ ۾ انقلابي تبديلي آڻي سگهي ٿي، ائين ئي جيئن ٽرانسسٽر (Transistor) جي ايجاد ڪانپوءِ اليڪٽرانڪس (Electronics) ۾ انقلابي تبديليون آيون هيون.

هندوستان حڪومت پنهنجي مجموعي پيداوار جو 1.2 سيڪڙو سائنسي تحقيق ۽ ترقي (Research and Development) تي خرچ ڪري ٿي.

80-85، پنج سالہ منصوبہ بنديءَ دوران 2 بلين آمريڪي ڊالر سائنس ۽ فني تحقيق لاءِ مخصوص ڪيا ويا، انهيءَ رقم جو 38 سيڪڙو ائٽمڪ انرجي ۽ خلائي پروگرام لاءِ رکيو ويو.

پاڪستان ۾ سائنس

جڏهن پاڪستان وجود ۾ آيو، ته قائداعظم، مستقبل جي سائنس پاليسي، پهرين پاڪستان تعليمي ڪانفرنس ڏانهن پيغام ۾ واضح ڪئي، هن چيو، "اسان جي ماڻهن جي معاشي ترقي لاءِ، تجارت جي ترقي لاءِ، سائنس ۽ تمام سٺين منصوبہ بندي ٿيل صنعتن جي ضرورت آهي. اهي شيون سائنسي ۽ فني تعليم ذريعي تمام جلدي حاصل ڪري سگهجن ٿيون."

هن جي انهيءَ تقرير مان واضح آهي ته، هن ملڪي ترقيءَ لاءِ سائنس کي اڳتي آڻڻ پئي چاهيو. هن جي

انهيءَ پاليسين تي عمل ٿيڻ ڪانپوءِ ماڻهن ۾ سائنس روشناس ٿني ها. سائنس جي روشنيءَ ۾ شين کي سمجهڻ لاءِ نوان اُصول ٺهن ها. مسئلن کي منطقي طرح حل ڪيو وڃي ها. پر قائداعظم جي موت ڪانپوءِ هن جي منصوبن کي صنعت سان لاڳو نہ ڪيو ويو. چو تہ بدقسمتيءَ سان، هن جي موت ڪانپوءِ هن جي جڳهہ والاريندڙن هن جي تعليمات کي رد ڪري ڇڏيو. ان ڏينهن کان وٺي ملڪ تي سول ۽ فوجي نوڪر شاهي حڪمراني ڪري رهي آهي. جنهن تعليم، سائنس، صنعت، تجارت، زراعت ۽ ڪلچر لاءِ ڊگهي مدي وارين پاليسين ٺاهڻ بجاءِ ملڪ کي "تريءَ تي بهشت" جي بنياد تي هلائي رهيا آهن. مٿي ڄاڻايل سائنسي منصوبن لاءِ سندن پاليسيون ٿورڙي ڦير گهير سان اُهي ساڳيون ئي آهن، جيڪي غلام هندوستان ۾ انگريزن جي دور ۾ هونديون هيون.

1947ع ۾ هڪ ئي پنجاب يونيورسٽي هئي، جيڪا سائنس جي منضمونن ۾ ڊگريون ڏيندي هئي. پر اڄ پاڪستان ۾ يونيورسٽين جو تعداد -47 جي ڀيٽ ۾ ويهوڻون آهي.

81-82 تعليمي سال دوران انهن 1.673 2,386 ايم، ايس، سي، 5,178 بي ايس سي، 97 ايم فل، 23 پي . ايچ . ڊي 2,395 ڊاڪٽريءَ جون ڊگريون ڏنيون.

79-80ع دوران پاڪستان جي ڪل يونيورسٽين جي استادن (Teaching Staff) جو تعداد 3,068 هو. جنهن مان صرف 578 استادن جي مختلف مضمونن ۾ پي. ايچ. ڊي. ٿيل هئي. جيڪڏهن انهيءَ نسبت کي، هندوستان جي صرف هڪ يونيورسٽي (Indian Institute of Technology) جيڪا ڪانپور ۾ قائم آهي سان ڀيٽيو وڃي تہ ڳالهہ واضح ٿي ويندي، جنهن کي ئي 280 پي. ايچ. ڊي. ڪيل استاد آهن.

جيڪڏهن پاڪستان جي ڪل يونيورسٽين جو تحقيقي ڪم (Research Work) هڪ پاسي ڪجي تہ بہ، ڪانپور کي تحقيقي ڪم جي مات ڏئي نٿي سگهي.

يونيورسٽي گرانٽس ڪميشن، "پاڪستاني يونيورسٽين ۾ بنيادي سائنس جي عنوان سان هڪ مضمون شايع ڪيو آهي، جنهن ۾ ڄاڻايو ويو آهي تہ، هڪ ٻن شعبن ڪانسواءِ سيني يونيورسٽين ۾ طبعي سائنس جي پڙهائي غير مطمئن آهي. تحقيقي ڪم جو نالو ئي ڪونهي. لائبريرين ۾ ڪتابن ۽ جرنلن جي کوٽ آهي. تجربي گاهون جديد تجرباتي اوزارن ۽ وسيلن کان وانجهيل آهن. اعلي تعليم يافتہ استادن جي کوٽ پڻ وڏي تعداد ۾ آهي."

پاڪستان جي سيني يونيورسٽين جي فزڪس ڊپارٽمينٽن ۾ ۾ پي. ايچ. ڊي. ڪيل استادن جو تعداد 59 آهي. جيڪو هندوستان جي ڪلڪتي، دهلي يا بمبئي ۾ قائم ٿيل ڪنهن بہ هڪ يونيورسٽيءَ جي فزڪس ڊپارٽمينٽ جي استادن جي تعداد برابر مس آهي.

استادن جي کوٽ

پاڪستان جي ڪيترين يونيورسٽين ۾ استادن جي کوٽ آهي. جنهن لاءِ ڪو وسيع ۽ ڊگهي مدت وارو پروگرام هجي، جنهن ۾ استادن کي اعلي تعليم ۽ سکيا ڏياري وڃي. جيئن هو سٺو پڙهائي سگهن ۽ تحقيقي ڪم جي پڻ نگهداشت ڪري سگهن. سرڪاري پاليسي انهيءَ ڏس ۾ اميد افزا نہ آهي. نوان شعبا تہ کوليا وڃن ٿا، پر انهن ۾ استادن، لائبريرين، لئبارٽين، جي کوٽ پوري ڪا نہ ٿي ڪئي وڃي.

پاڪستان ۾ سائنسي تحقيق (Scientific Research) جو پڻ ساڳو حال آهي. 1982 ۾ پاڪستان سائنس ڪائونسل طرفان جيڪي انگ اکر جاري ڪيا ويا آهن. انهن موجب پاڪستان ۾ 137 تنظيمون ۽ لئبارٽريون سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ جي مختلف ميدانن ۾ تحقيق ڪري رهيون آهن. اهو P.C.S.I.R. جي ادارن ڪانسواءِ آهي، جيڪي ڪراچي، لاهور ۽ پشاور ۾ آهن. انهن ادارن ۾ ڪم ڪندڙ سائنسدانن کي تربيت وار 41.49 ۽ 16 پي. ايچ. ڊيءَ رکندڙ سائنسدان آهن.

اسلام آباد ۾ قائم ٿيل، زراعت جو تحقيقي اداري (Pakistan Agriculture Research Grand Laboratories) ۾ ڪم ڪندڙ سائنسدانن مان صرف ٢١ ڄڻن کي پنهجن مضمونن ۾ پي. ايچ. ڊيءَ سون

ڊگريون آهن.

اهڙيطرح، باقي 133 تحقيقي ادارن کي 109 پي. ايچ. ڊي سائنسدان آهن. جيڪڏهن انهيءَ تعداد کي 133 ادارن ۾ ورهايو وڃي ته 66 ادارن ۾ ڪوبه پي. ايچ. ڊيءَ جي ڊگري رکندڙ سائنسدان نه ملي سگهندو. 25 ادارن مان هر هڪ اداري کي هڪ سائنسدان پي. ايچ. ڊي. ڪيل ملندو. 19 ادارن ما هڪ، هڪ ۾ ٢ سائنسدان پي. ايچ. ڊيءَ جي ڊگري رکندڙ هوندا ۽ 18 ادارن لاءِ صرف 3 سائنسدان هوندا جن کي پي. ايچ ڊيءَ جي ڊگري هوندي.

سائنس جي مضمونن ۾ تحقيقي مقالن لکڻ جي نسبت سان پڻ پاڪستان مصر، ترڪي، ايران، عراق ۽ ملائيشيا کان پوئتي آهي. پاڪستاني سائنسدان هر سال تقريبا هڪ سؤ (100) تحقيقي مقالا لکن ٿا. انهيءَ نسبت سان، ٽين دنيا طرفان، جيڪي تحقيقي مقالا لکيا ٿا وڃن، تن ۾ پاڪستان جو حصو 0.8 سيڪڙو آهي. ان جي ڀيٽ ۾ هندوستان جي سائنسدانن جو حصو 64 سيڪڙو آهي.

1978 ۾ ترقي يافته ملڪن جي سائنسدانن 367,368 تحقيق مقاله لکيا، جيڪي پوري دنيا ۾ لکيل تحقيقي مقالن جو 96 سيڪڙو هئا.

1980ع دوران ترقي پذير ملڪن ۾ هڪ ملين (10 لک) ماڻهن جي لاءِ 2954 سائنسدان ۽ انجنيئر تحقيق ۽ ترقي تي ڪم ڪري رهيا هئا، اهڙي طرح ٽين دنيا جي هڪ ملين ماڻهن لاءِ سرسري طور، 125 انجنيئرز ۽ سائنسدان ڪم ڪري رهيا هئا. پر بدقسمتيءَ سان پاڪستان ۾، هڪ ملين ماڻهن لاءِ 55 سائنسدان تحقيق ۽ ترقي تي ڪم ڪري رهيا هئا.

ترقي يافته ملڪن پنهنجن مجموعي پيداوار جو 2.24 سيڪڙو تحقيق ۽ ترقي تي خرچ ڪن ٿا. ٽين دنيا جا ملڪ سرسري طور 0.43 سيڪڙو تحقيق ۽ ترقي تي خرچ ڪن ٿا. پر افسوس جو پاڪستان 0.2 تحقيق ۽ ترقيءَ تي خرچ ڪري ٿو؛ اها رقم، ٽين دنيا جيڪا تحقيق ۽ ترقيءَ تي خرچ ڪري ٿي ان جو به اڌ آهي. ان جي ڀيٽ ۾ هندوستان ٽين دنيا جي ڀيٽ ۾ ٽيڻي رقم تحقيق ۽ ترقي تي خرچ ڪري ٿو يعني پنهنجو قومي پيداوار جو 1.2 سيڪڙو.

پاڪستان ۾ سائنس ۽ ٽيڪنالاجي جي حالت جو اندازو توهان انهيءَ ڳالھ مان لڳائي سگهو ٿا، ته وزارت سائنس ۾ ٽيڪنالاجي جي ماتحت، پاڪستان سائنس ۽ ٽيڪنالاجي ڪائونسل (Pakistan Science & Technology Council) ڪم ڪري رهي، جنهن جي ادارت هيٺ، جرنل بعنوان "اسلامي دنيا ۾ سائنس ۽ ٽيڪنالاجي" جولاءِ 85 کان مارچ 86 تائين شايع ٿيو، جنهن ۾ هي غير سائنسي آرٽيڪل شايع ٿيا.

"سائنس ۽ ٽيڪنالاجي جي باري ۾ حوالي طور ڪجھ قراني آيتون" هيءَ مضمون ٽن شمارن ۾ قسط وار شايع ٿيندو رهيو. "سائنس ۽ ٽيڪنالاجي جي ڄاڻ بابت حوالي طور ڪجھ حديثون."

"ڪائنات جي خاتمي لاءِ، مقرر ٿيل انجام" هي پڻ لاڳيتو ٻن شمارن ۾ هلندو رهيو.

هڪ ٻيو آرٽيڪل جنهن ۾ چرڪائيندڙ خيال پيش ڪيو ويو آهي، ته يورپين جن Jinns آهن، جو ته هنن اهڙا ڪم سرانجام ڏنا آهن، ان سان گڏ هڪ آرٽيڪل ۾ وري هڪ چرياڻپ جهڙو خيال پيش ڪيو ويو آهي ته، "جن Jinn هڪ ٻرندڙ شيون آهن، ان ڪري، توانائيءَ جي بحران حل ڪرڻ لاءِ انهن کي استعمال ڪيو وڃي.

اهي شيون جيڪڏهن ڪنهن مذهبي رسالي ۾ شايع ٿين ها، ته شايد ڪوبه اعتراض نه وٺي ها، پر عوام جي پئسن مان جاري ٿيندڙ، سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ جي نالي ۾ هايع ٿيندڙ، جرنل لاءِ اهي شيون قطعي مناسب نه آهن....... وڌيڪ ڇا چئجي.

پاڪستان ۾ سائنس جو مستقبل

پاڪستاني ليڊرن صرف لفظي طور سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ لاءِ منصوبا جوڙيا آهن. باقي قطعي طور ڪوبه قدم ڪونه کنيو ويو آهي. اهو ايستائين هتي انين ني ٿيندو رهندو جيستائين هتي سياسي، معاشي، سماجي ۽ ثقافتي، ترقي ۽ آزادي نٿي ٿني.

هن وقت پاڪستان ۾ سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ جو مستقل اينن آهي. جيئن پاڪستاني هڪ قوم، واري نظريه جو مستقبل آهي.

عبدالرحمان سيال

هڪ نئي سوچ

ڪهاڻي

هُن باٿ روم مان ئي رڙ ڪئي "بند ڪر اِهي گانا." پر ڪمري ۾ ٽيپ ريڪارڊر جو آواز تمام گهٽ هو. سندس زال آواز ڪونه ٻڌو. نيٺ هن باٿ روم جو دروازو اندريان ئي کڙڪايو. جولس يڪدم در کوليو ۽ سندس ڦڙون مڙس جي جسم تي پيون. اوچتو ڪائنس ٺهڪ نڪري ويو. "تو مونکي انهيءَ لاءِ سڏيو هو ڇا؟"

"جي نه" مڙس جسم تي لڳل صابڻ کي ڌوئيندي چيو.

"ته پوءِ در ڇو کڙڪايئي"

"مون توکي جهليو آ نه اِهي اردو گانا نه وڄائيندي ڪر. اهي گانا منهنجي ڪنن تي نه پون."

"وهنجي وٺ ته خبر ٿي وڃانءِ" جولس ڀوڳ ڪندي باٿ روم جو در بند ڪري هلي وئي.

ٿوري دير کان پوءِ هو وهنجي نڪتو.

"گهڻا ڀيرا جهليو اٿمانئين." هُن پاڻ وڃي ٽيپ بند ڪيو.

"ته پوءِ گهر ۾ ويهي ڇا ڪيان."

"ڇو سنڌي ڪيسٽون ناهن ڇا؟"

"هون – ٻڌي ٻڌي بيزار ٿي پيا آهيون. ماڻهون ڪَنِ ماڻهن سان دشمني ۽ تون ڪرين ٻولي سان دشمني. گهر ۾ ٻي ڪا وندر ته هونءَ به ڪانهي، پر ڪڏهن ڪڏهن گانن ٻڌڻ لاءِ دل چوي ته انهيءَ لاءِ به مڙس جي پسند ۽ نا پسند جو خيال رکجي. آخر..." سندس زال جذباتي ٿيندي چيو "آخر ڇا ورتي ڇا. مون ڪي ڪا ڳالهه نه ٿي وڻي ته پوءِ مان ڇا ڪيان"؟ هن رڙ ڪندي چيو "هون! زال سندس لفظ ورجائيندي چيو "ڪا ڳالهه نه ٿي وڻي. ٻوليءَ حرام – رهو حلال. ته پوءِ رات جو سواءِ ائين بجي BBC تي ڪن ڇو لڳائي ويهندو آهين. خبرون به ته نه ٻڌندو ڪر. اردو فلمن جي ڌم لڳي پئي آ. هي ته واهه جي فلم آ، ڏسي ڇڏيون پوءِ نه ڏسنداسين. آل انڊيا ريڊيو تان منجهند ۽ رات جو جيستائين اردو گانا نه ٻڌين اوستائين ننڊ ئي نه اچني. اِهي به ته ڇڏ ٻڌڻ بند ڪر نه! باقي رڳو ٽيپ تي گانا نه ٻڌڻ ۽ ٽي وي T.V جا اردو پروگرام نه ڏسڻ سان ڇا ٿو ٿئي." دشمني ته پوءِ يڪو دشمني ڪجي!"

مڙس ٻي واهه نه ڏسندي، سندس منهن ڏانهن ڏسي پاڻ بچائيندي، رڳو سڪٽي مرڪ آڻي چپ ٿي ويو، ۽ ڪا ڳالهه سوچيندي چوڻ لڳو، اصل ۾ ڳالهه هيءَ آهي ته ماڻهون.....

"اصل ۾ ڳالهه هيءَ آهي ته ماڻهون رڳو چوويهه ڪلاڪ رڳو سنڌي – سنڌي – سنڌي ويٺو ڪري، جيستائين چريو نه ٿئي، اوستائين بس نه ڪري،" جولس جملو اڌ ۾ ڪٽيندي چيو.

"ته پوءِ انهيءَ ۾ ڪهڙي خراب ڳالهه آ."

"نه خراب ته ڪائي ڳالهه ڪانهي، بلڪل نه، ايتري مڙسي اٿئي ته پوءِ ڪجهه ڪري ڏيکار. ٻيو ٺهيو رڳو حيدرآباد شهر ۾ جيڪي اڳ ۾ سنڌي نالا رکيل هئا اُهي ٻيهر ته لکرائي ڏي. رڳو اجايو ويٺو مغز ماري ڪرين. گدڙ پاڻ نه پڄي، چوي انگور کٽا! هيئن نه ڪيو، هوئنن نه ڪيو، رعب به رڳو زال تي ٿو هلئي نه."

"تنهنجي ڇا مرضي آ ته ٻهريان ڪراچي وارن ماڻهن کي چوان ته بابا مهرباني ڪري سنڌي ۾ ڳالهايو، پوءِ توکي چوان."

"ڪجهه به نه ورندئي."

مڙس هرو ڀرو وڏو ٺهڪ ڏنو ۽ زال جي ڳالهه کي ٽاريندي چيائين،

"چانه چکر ته پيار پيلا."

"گهڻا پيرا ٿو ڏيهن ۾ چانهن پئين."

جولس چانهن ٺاهڻ لاءِ وئي. پاڻ سوچڻ لڳو ته شادي کان پوءِ هن زال کي رڳو ٻولي تي زور ڏنو، رڳو سنڌي ڳالهائڻ. اردو اخبارون، رسالا وغيره نه پڙهڻ، ٻهريان ته سندس زال به قدر ڪندي هئي، پر ڪڏهن ڪڏهن هو جڏهن T.V بند ڪري ڇڏيندو هو ۽ جولس مُرڪي چوندي هئي. "ايڏي دشمني."

ايتري ۾ جولس چانهه ٺاهي کڻي آئي. ڳالهه جو موضوع بدلائيندي چيو، "مون سوچيو پئي ته ٻه ڏينهن موُڪل آ سياڻي ڳوٺ هلجي."

"نه بابا توسان ڪير گڏجي هلندو،" جولس هٿي هٿ تي رکي توبهن ڪرڻ لڳي.

"ڇو، ڇو؟" مڙس عجب مان پڇيو.

"ڪڙي ڳالهه تي هلي سگهجي ٿو، انهيءَ ڏينهن ماڻهو روزو رکي توسان گڏجي هلجي."

مڙس کيس ڏسندو رهيو.

"انهيءَ ڏينهن حيدرآباد ۾ به ڪهڙو ڪم ڪير مي؟ پيو ته ٺهيو پر دوڪان تي به ڇهنبڙي هٽي جهلين پيو ته هن سان اردو نه ڳالهاءِ، ۽ هيءَ سنڌي ڪونهي، هن کان منگرين نه وٺنداسين. پوءِ سڄي شهر ۾ رُلي رُلي موٽي آيو هئين جو رڳو دوڪاندار کي پيو چوين اوهان مسلمانن جا اڳه ٺي الڳ الڳ آهن، مون کي ته توهان جي مسلماني تي به شڪ ٿو پوي. نه بابا توسان ڪير هلندو. گاڏي ۾ اُڃ لڳي، وري چوندين هي بوتلن وارو غير سنڌي آ، ڪو سنڌي اچي ته انهيءَ کان وٺنداسين. جيستائين ماڻهو پيلي اڃ ۾ ساڙو ٿي پوي."

"قومي سرچ ته هر هنڌ رکڻي آ، پوءِ هوٽل هجي يا ٽرين. پيلا ماڻهو ايترو به نه ڪري ڇا. مان ٿوچوان هن ڪالوني ۾ سيني سنڌي رڳو سنڌي دوڪاندارن کان سامان وٺن ۽ ٻين غير سنڌين کان وٺڻ بس ڪن ته پوءِ ڏس مهيني اندر اهي غير سنڌي پالهي بنا جهيڙي جي ٽپڙ کڻندا."

"توهان پيلي ڳوٺان چڪر ڏئي اچو مان ڪونه هلان" جولس چيو.

"اڄ پاڻ وٽ هو راڻو ۽ سندس زال ڪمل

ايندا." هن چانهن جو ڪوپ ختم ڪندي چيو.

جولس مرڪندي چيو، "ڇهڙو ٿون، اهڙو تنهنجو دوست، انهيءَ جي زال به دانهون ڪندي آ ته مونکي به مڙس جهلندو آ ته اڙدو نه ڳالهاءِ. اصلي هڪ ٻي کي ڳولي لڌو اٿو."

"اسان جهڙا گهڻا ليندئي." مڙس به خوش ٿيندي چيو.

"ڪڙي ڳالهه چوانءِ"

سندس زال ڳالهه ڇهن تي آلي ڇُپ ٿي وئي. کيس خبر هئي ته هيءَ ٻولي جي باري ۾ ڏاڍو جنوني آهي. تنهنڪري ذهن ۾ ڪابه ڳالهه آئي زال چپ ٿي وئي.

"چئو نه!"

"نه بس!"

"مهچ چوڻ ۽ ٻڌڻ جي سگهه اٿم. چڙ نه ساڻين."

"نه ساڻين، وري ڪاوڙجي پوندين. ڇڏ انهن ڳالهين کي."

"ڪجه ڏينهن اڳ جڏهن پاڻ ٻئي زال مڙس، سُهريچن وٽ ويا هئاسين ته سندس زال جي پاڄاڻي پنهنجي مڙس کي چئي رهي هئي ته وڃ اخبار جهان ۽ خواتين ڊائيجسٽ وٺي اچ. سندس مڙس چوڻ ڪندي ڊائيجسٽ وٺڻ لاءِ ويو. انهيءَ وقت هي ٻئي زال مڙس ورانڊي ۾ ويٺا هئا. سندس پاڄاڻي فخر مان چيو، "فوزيه ٿون اخبار جهان وٺندي هونديءَ."

سندس زال رڳو جواب ۾ ڪنڌ لوڏيو ۽ پوءِ مڙس ڏانهن ڏٺائين ۽ پوءِ سندس مڙس به ان وقت مُرڪيو هو.

"آئي، مان جيستائين اهي نه پڙهان، تيستائين ته اصل مزوئي نه ايندو اٿم. ماڻهو گهر ۾ اهي ڪتاب به ويهي نه پڙهي ڇا؟"

پريان سندس سَسُ پينگهي ۾ تسبي ڦيري رهي هئي ان اتان ئي ٺهن جي ڳالهه کي وزن ڏيندي ناٺي ڏانهن ڏسندي چيو ، "نه امان هي اڙدو جا دشمن آهن اِهي رسالا ٻسالا وٺن ئي ڪونه. هي اترادي سڀ اهڙا اٿئي. پاڻ ته ڪنهن سان دشمني ڪيون ئي ڪونه.

سندس سس جي ٽوڪ نه هئي الاءِ ڇاهو. هن

ڪابه ورندي ڪان ڏني پر اندرئي اندر ۾ سڙي پچي ويو ۽ ڪيس دل ۾ آيو ته ڪاش هي اڙدو وارا جيڪر توهان جي به گهر ۾ گهڙي اچن ۽ گهر کي ٻهاري ڏني اچي رتو چاڻ ڪن ته پوءِ ڏسان ته ڪيئن ٿا اڙدو وارن سان همدردي ڪيو. ان ڏينهن سندس چهرو بلڪل اداس ٿي ويو منجهند جي مانيءَ جو بهانو ڪري نه کاڌي هئائين. ايجان اتي ني ويٺا هئا ته زال لاءِ اڙدو رسالا وٺي آيو هو. "فوزيه مون وٽ ڪافي پراڻيون ڊائجسٽون پيون آهن. تون وٺين ته ڪٽي وڃي پڙهجان" پاچائنس سندس زال کي چيو جڏهن اهي لفظ ٻڌائين ته چڻ بيهوشيءَ جي حالت ۾ اچي ويو. ڪجھ سمجھ ۾ نه آيس ته آخر هي چون ڇا پيا. هن پنهنجي بيعزتي محسوس ڪندي سمجهيو، ڇا اسان وٽ پنسا ناهن ڇا جو اهي پراڻيون ڊائجسٽون ڪٽي وڃون. ۽ انهيءَ شام جو هو زال کي گهر واپس وٺي اچي پهتو هو. سندس زال ته سيڪجھ سمجهي وٺي هئي پر نه مڙس کي چيائين ۽ نه وري ماءُ کي به ڪجھ چئي ٿي سگهي.

"فوزي" هن پريان ڪان ئي زال کي سڏ ڪيو. سندس زال سامهون واري ڪمري ۾ ڊريسنگ ٽيبل سامهون وارن کي ڦٽي ڏني رهي هئي. هن اتان ئي چيو "چئو سائين"

"پوءِ ڇا پروگرام آ پيلا"

سندس زال ڦٽي ڏني اچي سندس سامهون ويٺي

"پروگرام اهو آهي ته سيالي ڪوٽ بدران اَمان وٽ ٿا هلون."

"شادي ڪان پوءِ ته امان وارن وٽ هلڻ جي نه ٿو ڪرين، شادي ڪان اڳ ته ڏاڍو تڪڙو تڪڙو پيو ايندو هئين"

هن سگريٽ جو ڪش هڻندي چيو. "اصل ۾! منهنجو مقصد آهي ته ڪوٽ گهٽا ڏينهن ٿي ويا آهن، ايجان به سال ٿي ويو هوندو. ڪوٽ هلڻ ضروري آهي. جيڪڏهن نه ويندا سين ته صفا ڪنجي ويندا سين پنهنجي ڪوٽ کي وساري نه ڇهرجي"

"اهو ته ٺيڪ هي پيري پر تون هريپيري امان وارن وٽ نه هلڻ جو بهانو ڪندو آهين."

هو چپ ٿي ويو ڪيس سمجھ ۾ نه آيو ڪهڙو جواب ڏي سندس سوچ ...ي نه مختلف هئي زال سان جڏهن ڪڏجي سهريچن ويندو هو ته ڪيس سنڌين جو گهر نه بلڪ پناهگيرن جو گهر لڳندو هنس. سڄو ڏينهن VCR تي اردو فلمون، اردو ڳانا ۽ اردو رسالا اهي سڀ سندس طبيعت جي ابتڙ هنس، پاڻ اهي ڳالهيون سوچي وڃڻ کان ٻهانو ڪندو هو.

سندس زال ڪيس ٻانهن کان پاهوه ۾ جهليندي چيوس "سيالي امان وارن ڏي وٺي هل نه، گهٽا ڏينهن ٿي ويا آهن. اَمان جي طبيعت به سهي نه ٿي رهي."

هن سندس اکين ۾ گهوري ڏٺو.

"پليز وٺي هل نه" جوٽس وري چيو.

هن پل کن سوچي چيس ته "ايندڙ هفتي" اهو جواب ٻڌي مرڪي ڏٺو ڪيس پڪ هئي ته هو اِهو ئي چوندو.

"ٺهيو ڇڏ انهن ڳالهين کي سيالي ڪيڏانهن به نه هلنداسين پنهنجي گهر آرام ڪنداسين. مان ماني ٺاهي وٺان اڄ رات جو ٽي. وي. تي ڊرامو 88 "اينٽي ايٽ" آهي گڏجي ڏسنداسين."

"توکي خبر به آهي ته وري به اهائي ڳالهه."

"هولي سان به ڪا دشمني ٿيندي آهي ڇا؟"

"جيڪڏهن دشمني ناهي ته پوءِ تون پاڻ ئي چوندي آهين ته اسڪول ۾ مهاجر ماستريائيون الڳ ۽ سنڌي ماستريائيون الڳ هونديون آهن. ته پوءِ ڪهڙي دشمني آهي جو مهاجر ماستريائيون توهان سان ٺٺيون ڳالهائين. ۽ ان ڏينهن جڏهن حيدرآباد جي ميئر تي حملو ٿيو هو ته مهاجر ماستريائين جا چهرا ٽنل ڇو هئا ۽ ان کان پوءِ هو اوهانکي نفرت جي نگاهن سان ڇو ڏسنديون آهن. اوهان جي ڪهڙي دشمني آهي جو اوهان سان نه ٿيون ڳالهائين ٻڌاءِ آخر ڪهڙي دشمني آهي.؟ مڙس سوال ڪندي پڇيو.

"ڇڏ انهن قصن کي"

"پر تون پاڻ ئي ٻي ٻڌايو ته ان ڏينهن هڪ سنڌي ماستريائي وٽ منگڙين هئي جنهن جي ڪوَر تي بينظير جو فوٽو لڳل هوءِ اوهان بينظير ۽ هُن جي ٻار جو فوٽو ڏسي رهيا هئا ته ڪلاس ۾ مهاجر ڇوڪري فوٽو ڏسي چيو! بينظير - بينظير - مري بينظير - ۽ ان تي ڪيس سنڌي ماستريائي چماٽ وهائي ڪڍي هئي. ته پوءِ اهو ڪهڙو جذبو هو جو ماستريائي ننڍي ٻار کي چماٽ هڻي، مهاجن جو ننڍو ٻار جيڪو پرائمري ۾

ٿو پڙهي سو به سنڌين سان نفرت ٿو ڪري ۽ اسان —"

سنڌس زال مرڪي چوڻ لڳي "اهو ته مان به سمجهان ٿي پر هڪ ٻن ماڻهن جي سوچ سان قوم جو مستقبل روشن ته نٿو ٿي سگهي نه؟"

"ڇو نه؟" مڙس چيو.

"هون، ڇو نه؟ سنڌس زال کي ڪاوڙ آيس،

"حيدرآباد شهر ۾ مهاجر سنڌين کي قتل عام ڪري رهيا هئا ته اوهان جي هڪ ليکڪ — اهو — ماري جو نالو ڇا هنس — ها اهو نُور کهلو. ڪرفيو ۾ ماري وڃي مهاجرڻ سان شادي ڪيائين. جنگ اخبار ۾ خبر آئي ته دولها سنڌي دلهن اردو ڪي شادي — جنهن قوم جا ليکڪ اهڙا هجن ته پوءِ عام ماڻهو تي ڪهڙي معيار! ايان مون کي ٿوجهلين ته اردو نه ڳالهاءِ. لکيل پڙهيل ماڻهو گهر ۾ جنگ اخبار گهرائين، ليکڪ اردو ۾ ڊراما لکن، سنڌي مهاجرن سان شاديون ڪن ته پوءِ ان قوم جو ڪهڙو حشر ٿيندو ۽ تون آهين جو سڄو ڏينهن وينو جاڙي هڻين."

"انهيءَ نور کهلوءَ کي ته..... ڪنيو هو ٻين ته انين نه ڪيو آ نه!؟" مڙس جذباتي ٿيندي چيو.

"نه، نه، ڪنهن به نه ڪيو آ" جولس کي ڪاوڙ لڳي ۽ بورچي خاني ڏانهن هلي وئي.

مڙس کي اها خبر نه هئي ته سنڌس زال به ڪا ايڏي وڏي سوچ رکي ٿي. ڪيس هڪ سنڌي ليکڪ جو ڪنهن مهاجرڻ سان شادي ڪرڻ ۽ اهو به ان وقت جڏهن مهاجر سنڌين کي قتل عام ڪري رهيا هئا. جولس اهو طعنو ڏيندي جڻ ڪيس ڪاپاري ڌڪ وهائي ڪڍيو. پاڻ ڪافي دير تائين خاموش رهيو ۽ ڪيس سمجهه ۾ نه آيس ته هن قوم جو ڪهڙو حشر ٿيندو.

"اڙي هيڏانهن ته اچ نه"

"ڇڏ هاڻي ڪم ڪرڻ ڏي" جولس بورچي خاني مان جواب ڏنو، پاڻ ٿوري دير وينو رهيو پهريائين سوچيائين ته ڪنهن دوست سان وڃي ڪا ڪچهري ڪري اچي پر پوءِ خيال آيس متان زالي وارا نه اچي وڃن، ڪهڻ مان ناول ڪڍي پڙهڻ لڳو پر دل پڙهڻ لاءِ نه چيس، اڄ دل ۾ هنس ته ڳالهائجي. ڏاڍو ڳالهائجي، دل جربار هلڪو ڪجي، ٻي واهه نه ڏسندي زال وٽ بورچي خاني ۾ ويو.

"شهر ۾ اليڪشن جا بينر ۽ پمفليٽ به لڳي ويا آهن. هاڻي وري اهو اليڪشن جو گوڙ هلندو."

"پنهنجو ڇاهي اليڪشن ۾! اهي سياستدان هونئن ئي مفادپرست هوندا آهن."

"وڃي ته ڪجهه به نه پر ووٽ ته ڏيڻو پوندو نه"

"ڌوڙ پائين، مان ته ووٽ ڏيڻ ڪونه ويندس."

"ٻيو ته نه پر جتي مهاجر مهاجر کي ووٽ پيو ڏئي ته اتي گهٽ ۾ گهٽ سنڌي سيني گڏجي ڪنهن سنڌي کي ته ووٽ ڏين نه."

"ها ٻيلي، پوءِ ڇو نه ڪٿي اهو جنرل ضيا جي حامين مان ئي ڇو نه هجي، ائين نه!؟" جولس ٽوڪ هڻندي چيو.

"تو غلط سمجهيو، منهنجو مقصد اهو هرگز ناهي"

"ٺيڪ آ ڏسنداسين پهريان اليڪشن ته ٿيڻ ڏيو."

مڙس ڳاله جو موضوع بدلائيندي چيو. "اسڪول جي ٻلا خبر چار ڪر، مهاجر ماسترياڻيون ڳالهائين ٿيون يا نه"

"جنرل ضيا جي مرڻ کان پوءِ ته جڻ دانگي پڄي پئي اٿن. اڳي سلام ڪنديون هيون هاڻي ته سلام به نه ٿيون ڪن. انين ٿيون سمجهن جڻ جنرل ضيا کي سنڌين ماريو هو، منهن ئي لٽا پيا اٿن. ٻنجي جي مرڻ تي پاڻ مٺايون ورهايون هئن، ٿلها ميڪ اپ ڪيا هئن. هاڻي سنڌين کي به گهرجي ته ضيا تي مرڻ تي مٺايون ورهائين."

"ٻلا اسڪول ۾ مهاجرن جا ڇورا اڄان به گاريون ڏين ٿا؟"

"اهي ته بابا توبهن آهن. ننڍا ننڍا ڇورا صبح جو بورڊ تي اچي الاءِ ڇا ڇا ٿا لکن. انهيءَ ڏينهن لکيو هئائون. اگر ڪلاس ۾ رهنا هي تو جئي مهاجر کهنا هي. ملريا اهڙا ٻي شرم آهن جو، انهي ڏينهن لکيو هئائون الطاف حسين گهوڙي ٻي، ۽ بينظير..... توبهن" جولس ٻنهي هٿ نڪ تي رکندي چيو.

"پوءِ اڄان به ٿي چوين ته تون ڇريو آهين."

باقي آخري صفحي تي

سسئي جو شهر ڀنڀور

مرزا ڪاظم رضا بيگ

تهن مان کهڻين جي هڪهني جي متا چڙهيل تهن جي پروڙ پوي ٿي. انهيءَ مان صاف ظاهر آهي تہ فرش تي چار تہ چڙهيل آهن، جتان پهريون ۽ بنيادي تہ مضبوط ۽ چڱيءَ طرح ٺهيل آهي.

ڀنڀور جي کوٽائي مان جيڪي شيون لڌيون ويون آهن تن ۾ سڀ کان اهم پٿر جون اهي سينگاريل تختيون آهن جن تي مختلف نمونن ۾ ڪوفي خط ۾ حروف اڪريل آهن. هن وقت تائين اهڙيون ٨ تختيون مسجد واري ايراضيءَ مان هٿ آيون آهن. انهن تختين مان هڪ تي ١٠٩ هجري مطابق ٧٢٧ ۽ ٻئي تي ٢٩٤ هجري مطابق ٩٠٧ع سن لکيل آهن. هتي هي ڳالھ اهميت جوڳي آهي تہ ديبل تي فتح وارو وقت پهرين تختي جي سن ١٠٩ هجري کان گهڻو پري نہ آهي. اها تختي شايد مسجد جي جاءِ تي لڳائي ويئي هئي. ٻي تختي جي سن يعني ٢٩٤ هجري مان پروڙ پوي ٿي تہ مسجد گهڻي عرصي، تائين قائم رهي. انهن تختين تي وقت جي اميرن جا نالا بہ اڪريل آهن، پر انهن کي پوري طرح پڙهي نٿو سگهجي ڇاڪاڻ جو اکر مٽجي ويا آهن.

سن ١٩٦٠ع ۾ چاندي ۽ ٽامي جا ٺهيل ڪيتراني سڪا مليا آهن ۽ انهن تي لکيل حروف چڱيءَ طرح پڙهي سگهجن ٿا ۽ معلوم ٿئي ٿو تہ اهي اوائلي اسلامي دؤر جا يادگار اهن. چاندي جي سڪن مان هڪڙو سڪو هشام بن عبدالملڪ ۽ ٻيو المامون جي اهد جي ياد زنده ڪري ٿو. گهڻي تحقيق کان پوءِ پروڙ پئي آهي تہ انهن سڪن مان هڪ سڪو عباسي خليفي المنصور جي گورنر جي زماني جو آهي.

مندر:

ڀنڀور جي کوٽائي دوران جنهن دلچسپ عمارت جا آثار مليا آهن، سو آهي اسلامي دور کان اڳ جو هڪ مندر، جنهن تي نهايت ئي سهڻو ڳاڙهو پلاستر ٿيل آهي ۽ جنهن کي نهايت ئي خوبصورتي سان سينگاريو سنواريو ويو آهي. ازانسواءِ هڪ ٿلهو جنهن تي چن جو پلاستر ٿيل اهي ۽ جيڪو شايد ڪنهن وڏي مورتي لاءِ جوڙيو ويو هو ۽ انهيءَ کان سواءِ پٿر جي ٺهيل شوجي لنگ، ٿلهي سميت لڌي ويئي آهي. انهيءَ مان جاءِ جي مذهبي خصوصيت واضح ٿئي ٿي. انهن کان علاوه اسلامي دؤر جون ڪيئي شيون لڌيون ويون آهن. جن بابت يقين سان چئي سگهجي ٿو تہ اهي غير مسلم تهذيب سان لاڳاپو رکن ٿين. انهن ۾ ٺڪر جي ٿانون جا سادا چٽيل ٺڪر ۽ شين رکڻ جا دلا شامل آهن، جن تي اٺين صدي عيسوي جا ناگري طرز جا حروف لکيل آهن، جيڪي شاهدي ڏيئي رهيا آهن تہ انهن ۾ ان جو ڪيترو وزن پنجي سگهي ٿو، البت اکرن جي سڃاڻپ نہ ٿيڻ ڪري هي نہ سمجهيو ويو آهي تہ وزن ڪيترو آهي. اهي اکر جيڪي رواجي ڪاري مس ۾ لکيل آهن تن

مان پاڻنجي ٿوري اهي لڪر جا ٿانو آهن. هيون به جيڪي غير مسلم اقليت جون شيون لڌيون ويون آهن تن ۾ هڏي جو لڪر آهي، جنهن تي ناگري ٻولي ۾ اڻپوري عبارت لکيل آهي، عورت جي مورتي جو ڌڙ آهي. هڪ عورت جو سڙيل مٽيءَ جو ٺهيل مٿو آهي. عورت جي هڪ منڊي جنهن جا خدوخال نمايان آهن ۽ جنهن جا وار عجيب نموني ۾ سنواريل آهن، پر اها منڊي ڪاريگري خواه بناوت جي لحاظ کان هڪ بهترين نمونو آهي. لڪر جي ٿانون ٺاهڻ جو هڪ سانچو جنهن تي هڪ نچندڙ جوڙي جي شڪل ۽ سورج مکي گل اڪريل آهن، سي ڏاڍا وڻندڙ آهن. ٻني سانچي ۾ هاٿي، سورج مکي گل ۽ ٽهڪن وارين ليڪون ڪتريل آهن.

مکيه جايون

ٻنيور جي کوٽائي مان اسان کي معلوم ٿئي ٿو ته هتي هڪ وڏو شهر آباد هو. پڻ هڪ وڏي بند جا به نشان مليا آهن، جنهنجي حفاظت جو پورو انتظام ڪيل هو، هن مان ظاهر آهي ته شهر جي چڱي طرح رٿابندي ڪيل هئي، ان جون گهٽيون ۽ گهرن جا بلاڪ باقائده ترتيب سان ٺهيل هئا گهرن جا پايا پٿرن جا ٺهيل هئا ۽ انهن جي مٿان مٽيءَ جي سرن جون اڏاوتون ڪيل هيون، گهرن جي اڳيان کليل صحن هئا ۽ پٿرن سان مضبوط ٺهيل پاڻي جا کوه ۽ ڪڻڪ ڇڙڻ ۽ پسائڻ لاءِ ڪڏون کوٽيل هيون جن جي مکيه اڏاوتن جا نشان لڌا ويا آهن، تن ۾ شهر جي حفاظت جو سرشتو ۽ مضبوط بند آهن. ازانسواءِ ٽي وڏا دروازا آهن، جهازن جي بيهڻ جو ڌڪو ۽ هڪ وڏي عوامي جاءِ جنهن جون ڪنڊون گول آهن ۽ هڪ وڏو پٿرن جو ٺهيل کوه به آهي.

ڪوٽ جي ڀت:

ڪوٽ جي ڀت جي ٻاهرين پاسي جي کوٽائي ڪرڻ سان شهر جي تاريخ ۽ ان جي دفاعي سرشتي جي ٽن مکيه دورن جو پتو پوي ٿو، اصل مضبوط ڀت جا قلعي جي چوطرف اڏائي وئي هئي تنهن جي خصوصيت آهي جو مضبوط ۽ ويڪري گهڙيل ۽ اڻ گهڙيل چن جي وڏن پٿرن جي ٺهيل آهي ۽ پٿر ڪاري سان لڳايا ويا آهن، انهيءَ مان پاڻنجي ٿو ته انهيءَ زماني ۾ ٻنيور خوشحال هو. انهيءَ ڀت ۾ ڪن هنڌن تي اڌ گول جي شڪل جا مينار ٺهيل آهن. هن وقت ڀت جي اوچائي ١٩ فوٽ آهي. ٻي ڀت، پهرين ڀت جي پٺيان ساڳئي طريقي ۽ نقشي تي اڏيل آهي. ان جي ٿوله گهٽ آهي. ان جي ٻنهي پاسن تي پٿر رکيا ويا آهن، جيڪي گاري سان ڳنڍيا ويا آهن ۽ ان جو وچ هڪ سخت ۽ مضبوط ريتيءَ جهڙي شيءِ سان ڀريو ويو آهي. انهيءَ ڀت ۾ ڪن هنڌن تي سوراخ ڪري سوڙهيون گهٽيون ٺاهيون ويون آهن ۽ انهن جي آڏو گهر ٺاهيا ويا آهن. ٽئين ۽ پوئين دور واري ڀت نهايت ڪمزور ۽ بيڙي ٺهيل آهي ۽ ان ۾ ڪوبه مينار نظر نٿو اچي.

قلعي جي ڀت جي ٻاهرين حصي جي کوٽائي ڪرڻ سان پٿرن جي ٺهيل هڪ بند جهڙي مضبوط ديوار نظر آئي آهي، جيڪا قلعي جي پهرين ڀت جي تري ۾ ڍنڍ جي چوگرد ٺهيل آهي ۽ قلعي ۽ شهر جي ٻاهران اتر اوڀر ۾ واقع آهي. انهيءَ بند جهڙي ڀت جي ٤٥٠ فوٽن جي کوٽائي ڪئي وئي آهي. ڀت مان معلوم ٿئي ٿو ته ان جي ڪجھ مرمت ڪئي وئي آهي ۽ ساڳئي وقت نئين سر اڏاوت ڪئي وئي آهي، جو هيٺ وڏا ۽ اڻ گهڙيل وڏا پٿر استعمال ڪيا ويا آهن. هتي ڏاڪن جا نشان به نظر اچن ٿا، جن مان پاڻنجي ٿو ته شايد انهن کي سمنڊ جي اشنان گهاٽن طور استعمال ڪيو ويو هجي.

شهر جا دروازا:

هيٺانهين شهر جو اوڀر پاسي قلعي جو دروازو آهي. ان جي اتر ۾ ڪي ڏاڪا آهن جيڪي هيٺ ڍنڍ ۾ لهن ٿا. اتر ۽ اوڀر واري ڪنڌ ۾ هڪ ٻيو دروازو آهي، جيڪو ٢٠ فوٽ ڪشادو آهي. پوئين وقت ۾ اهو دروازو بند ڪيو ويو هو. انهيءَ دروازي جي منهن وٽ گهڙيل پٿرن جو فرش لڳل آهي دروازي ۽ پٿرن واري فرش جي ٻاهران هڪ ڏاڪڻ ٺهيل آهي، جنهن جا ١٧ ڏاڪا آهن ۽ اها ڏاڪڻ ڍنڍ جي پيٽ ۾ لهي ٿي. هر هڪ ڏاڪي جي ويڪر اٽڪل هڪ فوٽ ٽي انچ آهي. اها ڏاڪڻ گهڙيل چن جي پٿر جي ٺهيل آهي ۽ ڪافي ڪاڏل آهي.

قلعي جي ڏاکڻي حصي ۾ هڪ دلچسپ دروازو آهي جيڪو نيم گول مينارن جي وچ ۾ آهي. ان جو منهن ٨ فوٽ ويڪرو آهي. ان مان داخل ٿي جنهن هال ۾ پهچجي ٿو سو ساڍا ٦٢١ فوٽ ڊگهو ۽ ١٤ فوٽ ويڪرو

آهي. انهيءَ دروازي جي ڏاکڻ، هيٺ موجوده ڪاري ۾ لهي ٿي جيڪا ڪنهن وقت سنڌو نديءَ جي شاخ هئي. ڏاکڻي دروازي جي اڳيان جيڪا جاءِ لڌي وئي آهي تنهن جو بنياد مضبوط ۽ پٿر جو ٺهيل آهي. انهيءَ جاءِ جو صحيح مقصد هن وقت معلوم ڪري نٿو سگهجي، پر ان جي ڏاکڻي مهاڙي مان ائين ٿو معلوم ٿئي ته اها ننڍين ٻيڙين لاءِ ڌڪي طور استعمال ڪئي ويندي هئي. اتي ڪي گول ڏکيا پٿر به لڳل آهن جن مان ڀانئجي ٿو ته مال سان ڀريل ٻيڙيون انهن سان ٻڌيون وينديون هيون.

لڌل سامان:

ڀنڀور جي کوٽائي جي مختلف تهن مان جيڪي شيون لڌيون ويون آهن تن ۾ سڀ کان وڏو تعداد ٿانون جي سڪن جو آهي. انهن مان ڪي ته بنهه ڪٽيل آهن، پر ڪي ٿورڙا صاف آهن ۽ انهن مان تاريخن جي پتي پوڻ جي اميد آهي. ٽامي جون ٻيون به جيڪي شيون مليون آهن تن ۾ چوڙيون، منڊيون سرمي جون سرايون شامل آهن. لوهه جي سامان ۾ گهڻو ڪري ڪوڪا، زنجير، ڪنڊا آهن. سيني تهن مان مختلف شڪلين ۽ سائيزن جا ڪوڪا لڌا ويا آهن جن مان ڀانئجي ٿو ته ڪاٺ جي شين ٺاهڻ ۾ ڪم ايندا هئا. تيرن جا مٿا، چاقن جا ڦر ۽ ترارن جا هٿيار به هتان لڌا ويا آهن.

ازانسواءِ شيشي جون ٺهيل شيون ڀڇي ڀري ويون آهن، پر انهن تي اعليٰ قسم جي ڪاريگري جو ڪم ٿيل آهي. ميڻ بتين رکڻ جا استا جن جا ڳن سهڻا ۽ سينگاريل آهن، ننڍيون عطر جون شيشيون، ڏکيين ڳچين وارا مرتباب، وڏن منهن وارا ڪوپ نهايت ني ولنڌڙ آهن. عاج ۽ هڏن جي ٽڪرن تي نهايت ني سهڻو، نازڪ ۽ نفيس ڪم ٿيل آهي.

ڊاڪٽر "انور" سنڌي

آزاد نظم

ڇُرڙ مُرڙ ڪاغذ تي،
اُبتا سُبتا ليڪا ڪڍندي،
انگڙ ونگڙ اکر رکي ڪو،
سوچون پنهنجيون وکريل ڇو آهن؟
رستا ڏُنڌ ۾ گم ٿيل ڇو آهن؟
پنهنجي سوچ به پنهنجي نه آهي،
پنهنجا شهر به پنهنجا نه آهن،
پنهنجي وَسَ ۾ آخر ڇا آهي؟
اهو ڪجهه سوچي، ڪجهه ڪجهه لکندي،
ڏسندي ڏسندي،
ابتين سُبتين ليڪن ۾،
ڪوني ڪومل چهرو جهلڪي،
ٽِمِ ٽِمِ ٽمڪي، چَمَ چَمَ چمڪي،
چنڊ جي چوڏس تارن جان،
ليڪن جي زر تارن ۾،
سج جيان جَرڪي، مُرڪي ٿو،
نقش ڇهري جيان سُجاتل آهن،
هي ته منهنجي امڙ جو نقشو،
منهنجي سنڌ جيجل جو نقشو،
اُبتن سُبتن ليڪن ۾،
ڪَرِ وراڻي اُڀري آيو،
سِجُ سڪن جو اُڀري آيو.

حليم باغي

نظم

۵

"حليـــــــــم بـــــــــاغـــــــــي"

ٻلـو ٽئـي بـدنصيبـي ـ بـادشـاهـي بـرقـرار آهـي
ڪِجهِ وٽ. سچ ، چنڊ ، تارن تـي تنهنجـو اقتـدار آهـي.
اڃان تـون حضرت حجاج جِـي عصمـت جـو ڪـوجـي آن.
رتـو رت لاش منهنجـو ٻـي تـ هـن جـو يـادگـار آهـي
هوائون ٻي ٻلو گهرنديون ، فضائون مرحبا چونديون ،
سراپا آئـون مجرم هـان ، ۽ هـن وٽ ذوالفقـار آهـي.
نهـاڳـا ڏوب چلڪـي پيـا ، مگـر نـ سـڌ آ مـونکـي ،
وٺـي اي آسمـان وارا! اڳهـي ڪـائـي ڪـار آهـي.
مالڪ آواز ٻنوڙي جي ، جو تـو سان منهـن پٽـي والله ،
تـ تنهنجي نياءُ جي معتـا ، رئـڏن جـي نهـار آهـي ،
چنـا خنـزيـر سنگهـرن مـان ، پيـا هـن بـاغ ۾ ڏو ڪـي.
چمـن پنهنجـي سنـدو مـالهـي ، الله ئـي تـو هـار آهـي.
اسـانجـي شهـر جـا مسـتـو ، وڃـي ٻـي منـزل اپنـائيـو ،
هتـي هـر منهـن ۾ ڏوڙ آ هـر گـريبـان تـار تـار آهـي.
وڌي منهنجـي سـري ، مـرڪـي چيـو جـلاد ٻـي ڏوهـي ،
حيـاتـي جـو تـ نـالـو ئـي ، ڏريـان ئـي اختصـار آهـي.
نگـوٺـا ٻـانـد ڦـهـلائـي ، لـيـا ان ٻـاجـهـ جـا طـالـب.
جـو هـٺ آسـو لـيـو آ ، جـا اڪ آ ، اشڪبـار آهـي.
فـرق آ مـرد آهـن جـي صـدا ۽ تنهنجـي راڳـن ۾ ،
ٻـڌي بـارود جـا نغمـا ، فضـا تـي تـابـڪـار آهـي
مٿي ٽيڪـڻ لـئـ ، مسـتـن ڪـي ، گـرانـئـون ٻـ ٻـ مليـون.
اسـانجـي شهـر جـي وسعـت ، تـ عـالم آ شڪـار آهـي.
ڏڙن ڪـاڏار ٻـرڪـن جـا ، قـتيـل ٻـانهـون ، قـتـل اڪيـون
ڏسڻ لئـ توبـ جوڙيو ، هـڪ ڪأن وڏ ٻيو شاهڪار آهي.
عجب آ منهنجي تربت تي ، وري هو قول تو روبـي.
اسـانجـي مـوت تـي قـاتـل بـ ڪيـڏو سـوگـوار آهـي
لٽـائـي جـان پنهنجـي ، هـٺ لـڏائـي ويـا ڪـي ديـوانـا
رڳـو پنهنجـو مقـدر ئـي اڃـان نـاسـازگـار آهـي ،
ڪينـن جـي ڪـڪ ۾ رهنـدو ، ڪينـن جـي روح ۾ لحنـدو ،
تنهنجـي خـون جـو بـاغـي ، اسـانڪـي اعتبـار آهـي.

شيخ اياز

خواب هجن آزاد تہ ٻيو ڇا گهرجي!
خواب اسانجا جنگي قيدي
جن تي فاتح ٿو ڪارن ٿا
پنهنجن پيرن ۾ ڪيرائي
تلوان سان للڪارن ٿا
خواب اسانجو ويرانين ۾
طوفانن جي شور جيان ها
ديس سڄي جي دل ۾ ، ان جي
ارمانن جي شور جيان ها
هاڻ تہ هن ڌرتي تي سڀ کان
خواب وڏا ڏوهاري آهن

آزادي جا خواب، انهن تي
بند اڳي کان ڀاري آهن
بيوس خواب، اڪين ۾ تن جي
ڪيڏي زهر ڀري پٽي آهي!
پر هي تن جي ڇٽنگ، انهن مان
ٻيهر باهہ ٻري پٽي آهي.
ڪا منزل ڏيکاري ڏي ٿي
ڪو ڏورانهون ڏس مليو آ
واري ڇڻ دلداري ڏي ٿي
گوندر ڪي ڪو گس مليو آ
جي چوڏاري نعرو گونجي

بقايا - انٽرويو

چا ٿا چاهن. رهيو اسڪول ۾ اڙدو پڙهائڻ جو سوال ته اسان اسڪول ۾ پنهنجن ٻارن کي سنڌي پڙهائڻ تي گهڻو زور ٿا ڏيون. اڙدو جو اسان ڳرو هڪ پيرڊ رکيو آهي ته جيئن هو پنهنجي ٻولي سان گڏ ٻيون ٻوليون به سکي سگهن. اڙدو سان گڏ اسان انگريزي به رکي آهي. سنڌي ذهني طرح سان تمام هوشيار قوم آهي ۽ هو دنيا جي هر ٻولي رواني سان ڳالهائڻ جي سگهه رکن ٿا.

س: آخر ۾ سنڌ ۾ رهندڙ ۽ سنڌ کان ٻاهر رهندڙ کي جونيٽ لاءِ ڪو پيغام؟

جواب: سڀ کان پهرين آءٌ ٿورائتو آهيان "سانا" وارن جو، جن سنڌي ماڻهن جو درد رکندي اسان جي مالي مدد ڪئي. انهي سان گڏ برطانيه ۾ رهندڙ سنڌي ڊاڪٽرن جو به تمام گهڻو ٿورائتو آهيان. جن اسان کي ڪمپيوٽر ڏيٽا ڪيا آهن . اميد اٿم ته اڳتي به اسان سان اهڙو تعاون ڪندا. سنڌ جي پڙهيل لکيل طبقي کي اها گذارش آهي ته هو سنڌي قوم جي فلاحي واري ڪم ۾ "سگا" جو ساٿ ڏين. جيترو ٿي سگهي سنڌي تعليمي ادار کولين. جيئن ته سنڌي ٻارن کي سنڌي پڙهائي سگهجي. جيستائين اسان جي مٺڙي ٻولي جيئري آهي ته انهي سان گڏ اسان جو وجود جيئرو آهي. استادن کي به کپي ته هو ايمانداري سان پڙهائن. جيئن هن ڌرتي جو ٻار فخر سان پنهنجو ڪنڌ مٿي ڪري هلي سگهي. طالب العلم کي به کپي ته هو چوري واري تعليم کان پاسو ڪري. ۽ سگهي ۽ بي عمل سياسي نعره بازي کان پري رهي.

بقايا اسانجو تعليمي نظام

۾ پير رکي ٿي ته پوءِ انهن کي محسوس ٿئي ٿو ته واقعي (We have lost some thing) ٿئنڪري هڪ عام سنڌي نوجوان جي سوچ، فڪر، احساس ۽ جذبن تي تمام گهڻو اثرپيو آهي. سنڌي نوجوان جي نظر ۾ وقت جي اهميت جو قطعي احساس نه آهي، اخلاقيات ۽ ڪردار ۾ به گهڻو فرق آيو آهي. نقل جو سلسلو ساڳي نموني سان بلڪ اڃان به وڌيڪ روان ۽ دوان آهي.

جڏهن اهي نسلون عملي ميدان ۾ ايندين ته تصور ڪريو ته اسان جي قوم جو ڇا حال ٿيندو. اهڙي نظام مان نڪتل فرد جڏهن اسان جا استاد ڊاڪٽر، انجنيئر ۽ سائنسدان ٿيندا ته اسان ڪيتري قدر ٻين قومن سان Compete ڪري سگهنداسين. اهو تصور اڄڻ سائين لڳ ڪاندارجيو وڃن ٿا. ان سڀ تعمي ۾ تعليمي ادارن جا سڀ آفيسر ڀاڱي ڀائيوار آهن. اهي سڀ ڪجهه ڄاڻڻ جي باوجود به اڻ ڄاڻ ٿي ويٺا آهن، جيئن ڪالا باغ ڊيم ٺهڻ سان سنڌ جون زمينون بنجر ٿي وينديون بلڪل ائين ئي نقل جو رجحان اسان جي قوم جي نوجوانن جا "ذهن" بنجر ڪري ٿو. هي هڪ انتهائي حساس مسئلو آهي، اڃان به وقت آهي، جيڪڏهن ان مسئلي جو حل نه سوچيو ويو ته ڇا ٿيندو؟ ان جو اندازو هرڪو ڪري سگهي ٿو.

بقايا - هڪ نئي سوچ

"اهو ته ٺاٺي به چوائي ٿي" جولس مرڪندي چيو.

"اهي مهاجر.... جا ڦر ئي نه آهن."

"پر ماڻهو ته سيني کي گاريون ٿا ڏين. سميرته ڇا پر پنهنجا کي سنڌي به ته جي. اهو. سڀ ... به ٿا گاريون ڏين." جولس چيو.

"ٺهيو ٺاٺي! توکي ... ... قصا ... جڏ انهن سياستدانن جي پچر. مارڪيٽ مان وڃي ۽ روٽي وٺي اچ" ۽ هو ٻورچي خاني مان نڪرڻ لڳو. جولس پويان رڙ ڪندي چيو "هي ڇَپي به ڪنيو وڃ ڀاڄي به وٺي اچجانءِ.

هو ٺڏي ان ٺڏي ڪري هليو ويو. ... ... پٽڪڻ لڳي. "لڳي ٿو هوءِ سنڌي ... ڪري چريو ٿي پوندو. گهرجي ڪم ... ... ڪديس."

هو گهر کان ٻاهر مارڪيٽ تائين ۽ ... به سوچيندو رهيو. بس هڪ ئي سوچ ... ماڻهو ... زندگي ۽ موت جي وچ ۾ هوندو آهي ته پوءِ ... آهي.

مبارڪباد

اسان سنگت ورلڊ ڪيڻ تي

سنڌي ايسوسئيشن آف نارٿ امريڪا کي

مبارڪباد ڏيون ٿا۔

اسان جو ساٿ "سانا" وارن سان سدائين رهندو۔

ڪينجهر ميڊيڪل اسٽور

راجپوتانہ اسپتال

پروپرائٽر: ڊاڪٽر نارائڻ داس اوچاڻي

الائيڊ پريس گاڏي کاتو حيدرآباد

اپيل

سنڌي دوستن، سنڌي پڙهندڙن، سنڌي سڄڻن ۽ سنڌي واپارين کي اپيل ٿي ڪجي ته هو اسان کي اشتهار ڏيڻ ۾ تعاون ڪن ته سنگت ورلڊ تي تنظيم جو فنڊ بچي سگهي ۽ اسان هڪ وڏيڪ سنڌي شاگرد کي امريڪا ۾ اسڪالرشپ ڏئي سگهون. پنهنجا واسطا ڪم آڻي اسان کي اشتهار ڏيو.

اوهان جو ٽورانٽو
سنگت ورلڊ